

KÁDÁR GYÖRGY

EGY LEHETSÉGES
URÁLI FILOZÓFIA

BUDAPEST

KÁDÁR GYÖRGY
EGY LEHETSÉGES URÁLI FILOZÓFIA

Minden, ami létezik, az csak más valamihez képest létezik. –
Egy lehetséges uráli filozófia vázlata
Karácsony Sándor és Lükő Gábor
társaslélektani és nyelvfilozófiai megfigyelései alapján.

KÁDÁR GYÖRGY

**EGY LEHETSÉGES
URÁLI FILOZÓFIA**

**BUDAPEST
2008**

© KÁDÁR GYÖRGY

A mű megjelenését az Etelä-Pohjanmaan kulttuurirahasto támogatta.

Az eredeti mű:

Контурь уральской философии
(Монографические исследования: этнология)
Издательство Academia. Moszkva (2006)

Átdolgozott, bővített kiadás

Bevezető: Alekszandra Szeldjukova Szaklektor: N. K. Loskareva
Anyanyelvi lektor: Mészáros András A bevezető Agnia Teveli fordítása.

125 éve, 1882. december 16-án született, és 40 éve, 1967. március 6-án hunyt el Kodály Zoltán, a magyar lélek, nyelv és zene igaz ismerője és alkotója.

Készült a Püski Kiadó gondozásában

Tipográfia – DTP:

Püski Atilla és Boros Ágnes

E-mail: puskiatilla@yahoo.com

ISBN: 978 963 9592 60 5

PRINTED IN HUNGARY

*Mindmáig méltatlanul mellőzött tanítóm,
Lükő Gábor emlékének*

ELŐSZÓ

A finnugor népek fórumain, kongresszusain, konferenciáin minden probléma megvitatása azzal a következtetéssel zárul, hogy „a finnugor népek képviselői számára a legfontosabb feladat a jövőben is az, hogy az irodalom és a filozófia révén elősegítsék a nyelv megőrzését és a kultúra fejlődését.” De mi is ez a filozófia, ez a finnugor vagy uráli filozófia? Mielőtt nekiláttam eme kiadvány előszavának megírásához, megkérdeztem egy szakembert az uráli filozófiáról. Kérdésem igencsak meglepte őt, de kijelentette, hogy egy ilyen filozófiának a létezése már pusztán elméleti okoknál fogva is megkérdőjelezhető, hiszen az uráli avagy finnugor népek egymástól elkülönülten élnek, még egységes államuk sincsen. De vajon előfeltétele-e egy ilyen filozófia létezésének a világnézetükben és a világszemléletükben hasonló gyökerekkel és gondolkodásmóddal rendelkező népek államisága, netán lakóhelyük területi nagysága és összefüggő volta? Függetlenül attól, hogy el-fogadott-e az uráli filozófia létezése avagy sem, annyi bizonyos, hogy létezik olyan gondolkodásmód, olyan világfelfogás, vannak a megismerésnek olyan formái és eszközei, amelyek a finnugor népeket más népektől, népcsoportoktól megkülönböztetik. Akárhogy is legyen, az idegenszerű (a keleti népek számára a nyugati illetve a nyugatiak számára a keleti) filozófia alapján szerzett ismeret élettelen, kívülről jött tudásanyag marad, amit csak kevesen képesek alkalmazni, s akik ezt mégis megteszik, azok is csupán csak valamilyen erős késztetés vagy szükség hatására tesznek így. Ezzel szemben az átlagember élete olyan alapeszméken, felfogásokon nyugszik, melyeket szándékaitól függetlenül az őseitől örökölt.

Be kell látnunk végre, hogy a finnugor népeknek, különösen az Oroszország középső területein lakóknak, erőteljes (régebben erőszakos, jelenleg pedig önkéntes, akaratlagos) beolvasztásban volt és van részük. S miközben oroszoknak nevezik magukat, tudatukban, de még inkább tudatalattijukban, ahol világnézetük fundamentuma kialakul és megőrződik, azoknak maradnak, akik

őseik is voltak: mordvinoknak, zürjéneknek, votjákoknak, csere-
miszeknek stb.

Ebből azt a merésznek tűnő következtetést vagyunk kényte-
lenek levonni, hogy Oroszország középső és északi részének la-
kossága többségében asszimilált finnugor népekből tevődik
össze, akikhez ma is az uráli életfilozófia áll közel. Ezeknek a
finnugor embereknek igen érdekes lesz elolvasniuk ezt a munkát.
Olyasmit fedezhetnek majd föl benne, amit a magukénak tudhat-
nak, érezhetnek, olyasmit, amiben rokonnak fogják érezni magu-
kat. Íme egy idevágó példa: egy nyelvészettel foglalkozó (orosz)
aspiránsnővel arról beszélgettünk, hogy a finnugor nyelvekben a
páros testrészeket egyes számban használják, mire ő meglepő-
dötten mondta, hogy dehiszen a *пол-ноги пол-руки* (szó szerinti
fordításban: ‘fél láb, fél kéz’) oroszul is annyi mint ‘egy kéz, egy
láb’. Aztán tisztáztuk, hogy például, a cseremiszi nyelvben a „fél
kéz” az „egy kéz”, a „fél láb” az ‘egy láb’ (*peljolan* – ‘fállábú’,
pelkidan – ‘félkezű’), sőt az oroszban is van egy *смотреть впол-
глаза* ami azt jelenti, hogy ‘hunyorogva, félig csukott szemmel
néz’, akárcsak a cseremiszi nyelvben a *pelsinsa dene oncsas* –
‘fél szemmel néz’¹ *pel sinsan* – ‘félszemű’. Nem tarthatjuk vé-
letlennek, hogy e kollégánknak a tudatalattijában fennmaradt egy
morzsányi távoli finnugor őseinek szemléletéből. (Őseiről aztán
ki is derült, hogy Vlagyimir környékéről származnak és a veze-
tőneveik etimológiai vizsgálata is mordvin eredetre vall.)

Az itt kézben tartott könyv első feckének tekinthető az orosz
nyelven megjelent és a finnugor gondolkodásmóddal foglalkozó
tanulmányok sorában. Az uráli filozófia mélyreható kutatása Ka-
rácsony Sándor és Lükő Gábor társaslélektani és nyelvfilozófiai
megfigyelésein alapul. Az orosz nyelvű olvasók számára, s köz-
tük a finnugor népek képviselői számára ezek a nevek ismeretlen-
ül hangzanak, pedig az ilyen témájú könyvek orosz nyelvű
megjelenése régóta várt fejlemény: az önmegismerés vágya – kik
is mik vagyunk valójában? – már régóta benne volt a levegőben,
de legalábbis az utóbbi két évtizedben, amióta minden finnugor
nép számára – többek között az Oroszország területén egymástól
távol és elszórtan élők számára is – megnyílt a lehetőség arra,

¹Vö. m. „fél füllel én is hallottam a dologról”

hogy szabadon érintkezzenek egymással és a külföldön élő finnugor népek képviselőivel.

A finnugor népek, melyek már sok évszázaddal az orosz állam (a Rusz) kialakulása előtt is a mai Oroszország területén éltek, érintkezésbe kerültek a velük rokonságban nem álló etnikumokkal, ami által hagyományaik, szokásaik egymással olyan mértékben keveredtek, nyelvük és kultúrájuk olyan mértékben gazdagodott (kölcönösen), amennyire arra ösztönösen igényük volt. Az uráli népek a kultúrák kölcsönhatása, a szellemi gyarapodás ellenére sem olvadtak bele a környező etnikumokba, hanem megőrizték és továbbfejlesztették a maguk világlátását, azokat a szellemi gyökereiket, amelyekből az ő saját életfilozófiájuk táplálkozik, formálódik.

Az uráli népek egységének egyik ilyen máig élő gyökere a hitvilág. Az összes finnugor népcsoport ősi vallása a pogány hit volt, ami valahol lelkünk mélyén mindannyiunkban továbbra is él, még akkor is, ha valaki muzulmánként vagy keresztényként tartja magát. Számunkra az a legfontosabb, hogy Isten mindnyájunkban jelen van, Isten létezését látjuk mindenben, amit a Teremtő alkotott, vagyis minden létező dologban. A finnugor emberekre jellemző, hogy harmóniában éltek és élnek a természettel, a környező világgal és szomszédaikkal.

A finnugor identitástudat szétesésének legfőbb oka a rájuk kényszerített, rájuk erőszakolt kereszténység lett. Ennek ellenére Oroszország területén a filozófia olyan univerzális hatású formái dominálnak, melyekben a finnugor népek szellemisége megjelenését fedezhetjük fel. Ennek bizonyítékául szolgálhatnak az orosz (vagyis kifejezetten az oroszországi orosz, nem pedig szláv) nép jelentős részére jellemző olyan tulajdonságok, mint a túlzott jóindulat, engedékenység, szelídség, a féktelen agresszivitás hiánya, az a törekvés, hogy más emberekkel emocionális közelségbe kerüljenek, élet- és gondolkodásmódjukat megértsék, az a hajlandóság, hogy más etnikai közösségek hibáival szemben elnézőek legyenek. Ha a soknemzetiségű Oroszország lakosságának többségére ezek a világnézeti sajátosságok nem lettek volna, nem lennének jellemzők, akkor a peresztrojka utáni időkben az ország területén kialakult válságócok száma lényegesen magasabb lett volna.

Korunk egyik legnagyobb gondolkodója Deepak Chopra azt mondja: „Például a vita arról, hogyan lehetne megszüntetni a háborúskodást, teljesen hiábavalónak bizonyult, mert én magamat még mindig különálló személyiségnek tartom. És az «énemmel» szemben megszámlálhatatlan mennyiségű «ők» állnak – ugyanis a többi individuum, akik ugyanazt akarják, mint én; vagyis az erőszak alapja saját magunk szembeállításával másokkal. A «többiek» nem fognak engedni és nem adják fel. Mindig harcolni fognak a helyért a Nap alatt. És amíg különkülön kell a hely a Nap alatt, addig nem sikerülhet kitörni az erőszak ördögi köréből.” (Deepak Chopra. The Book of Secrets, 39. o.)

E munka egyik fontos tanulsága pedig éppen az, hogy „(...) a *fél* szónak a finnugor nyelvekben meglévő széltében hosszában (...) kiterjedt használata arra utal, hogy itt egy egész gondolkodásmódot átható szemléletről, világlátásról van szó. Arról, hogy míg az indoeurópai népek szemléletében az egyes ember különálló egy(éni)ség, melynek saját nyelve, saját akarata, saját művészete van, melyet társadalmi életében a másik emberrel szemben lehetőleg érvényre kell juttatnia, addig a finnugor népek szemlélete szerint az én életem csak a *felem* életével együtt *egészet* alkotva nyerheti el emberi mivoltát, értelmét. Csak a mi közös tevékenységünknek van értelme. Ez a szemlélet nehezen tűri, ha egy másik ember alárendelő viszonyba akarja őt kényszeríteni, s a maga autonómiáját, annak egészét rá akarja kényszeríteni, ha az felülről akar neki diktálni, ha «nem enged a maga igazából». Ezért a finnugor nyelvek szemlélete szerint gondolkodó ember számára a felek közötti mellérendelő viszonyulás a természetes, melynek – mint azt Karácsony Sándor megállapította – legtermészetesebb létezési formája az emberek közötti családias viszonyulás”. Mind a két filozófiai megközelítés egyaránt magyarázattal szolgál arra, miért nincsenek válsággócok a finnugor területeken. Némely finnugor köztársaságban, például Marij El Köztársaságban, az idegen származású vezető réteg – nem ismerve a népet, annak világlátását, életmódját, szokásait – a hétköznapi életben tanúsított igénytelenségét elmaradottságnak, a bármely ügyben produktív és pozitív eredmények elérésére szolgáló eszközök és módszerek kiválasztásában mutatott fokozott érzékenységet pedig nacionalizmusnak tekintve,

megkísérelte – ha nem is kiirtani, de legalábbis – figyelmen kívül hagyni eme etnikum életérzéseit. Azoknak a vezetőknek, akik hatékonyan szeretnének együtt dolgozni e népekkel, ez a könyv értékes segítséget tud nyújtani.

Igazából ennek a műnek minden fejezete, minden oldala gondolkodóba ejti az olvasót. Például az a rész, ahol a szerző azokról a történészekről ír, akik „úgy tesznek, mintha soha nem létezett volna sajátosan közép-európai történelem, sorsközösség, egymásrautaltság”, azt a kérdést juttatja az olvasó eszébe, hogy hol is van az orosz történelemben a finnugor népek helye az óoroszkorszaktól kezdve, hiszen őshazájuk helyén alakult ki a Rusz, és ők alkották lakosságának túlnyomó többségét, mely később fokozatosan asszimilálódott? Egyetlen középiskolai történelemtankönyvben sincsen erre történő utalás. Történészeink arra törekszenek, hogy már gyermekként rajongással tekintsünk a külföldi népek történetére – a sajátunk ellenében. Természetesen hasznos és az általános műveltséghez szükséges az ókori görög és római történelem vagy a későbbi francia és olasz forradalmak stb. ismerete, különösen azoknak, akik el akarják végezni a középiskolát, és tovább szeretnének tanulni, de szívünk, értelmünk, és szellemiségünk szempontjából sokkal hasznosabb lenne, ha saját hazánk valódi történetével lennénk tisztában, beleértve annak régi korszakait is.

Kádár György, e könyv szerzője, magyar filozófusok műveit veszi alapul, továbbfejleszti és elmélyíti azok koncepcióját, kimutatva a finnugor népek kultúrájának, világnézetének, világfelfogásának, gondolkodásmódjának, életmódjának sajátosságait a zenében, matematikában, érintve mind a nyelvészeti, mind a nyelvfilozófiai és a neuropszichológiai kutatásokat, példákat sorakoztatva fel elsősorban a magyar és a finn kultúra köréből. Lükő Gábor nyomdokait követve, aki a finnugor összehasonlító etnográfia, mitológiakutatás, zenekutatás és a finnugor összehasonlító kultúraelmélet alapjait rakta le, a szerző bemutatja az uráli népek rokonságát kulturális és nyelvi szempontból és bebizonyítja a finnugor népek kulturális összetartozását.

Ezidáig tudományos igényességgel csak a magyarok gondolkodásvilágát tanulmányozták, ezért amikor összfinnugor értelmi-nyelvi, az akarati-társadalmi valamint az érzelmi-művészeti jelen-

ségekről szól, a szerző megjegyzi, hogy nincs lehetősége a felvett kérdések kimerítő taglalására az adott műben, de reményét fejezi ki, hogy a továbbiakban a tudomány legkülönbözőbb ágainak szakemberei ki fogják terjeszteni az elemzést az összes uráli nép kultúrájára.

A szerző a maga célkitűzéseit mélyrehatóan, magával ragadóan, konkrét anyagon dolgozva valósítja meg. Mondanivalóját úgy adja elő, hogy azzal felkelti az olvasó érdeklődését, kíváncsiságát. Az elevebe vág, magával ragadja a kutatás mélységeibe és együttgondolkodásra készíti: a zenészeket a zenei nyelvről, amely sajátos formában adja vissza a finnugor érzelmi világot; a költőket, írókat, színházi rendezőket és irodalmárokat azokról a költői fogásokról, amelyek sajátosak a finnugor irodalomban, ahol előnyben részesül a mellérendelő gondolkodás, amely a megfigyelt valóságot részekre bontva és egymáshoz viszonyítva mutatja be; a nyelvészeket a finnugor nyelvek egyik sajátosságáról, ti. a beszélőben élő hármas irányultságról, aki „a maga mondandóját a beszéd helyéhez és idejéhez, illetve az őt éppen hallgató félhez viszonyítva mondja el”, vagy az uráli nyelvszerkezet szintaktikai ismertetőjegyeiről stb. De sok érdekességet tartogat ez az anyag festők, drámaírók és filmesek számára is, mert magyarázatot nyújt a finnugor művészet különlegességeire és titokzatosságára. A könyv új szempontokat ad a néprajzkutatóknak, pszicholingvistáknak, kultúrológusoknak, szociológusoknak, politikusoknak, a humán tudományok művelőinek. Be kell vallanunk, hogy az orosz tudósok bizony adósok maradnak az uráli filozófia terén végzett komoly kutatásokkal. Arra lenne szükség, hogy „az egyes finnugor (nyelvű) kultúrákat szinte «anyanyelvi szinten» ismerő kutatók egy-egy finnugor nép világszemléletében alaposan elmélyedjenek, s arról hiteles leírásban tájékoztassák a többi nyelvekkel foglalkozó kutatókat, s hogy az így nyert eredményeket összevessék”. A finnugor (és bármely más) népek jelenlegi problémáinak megoldása többek között azon is múlhat, hogy nincsenek róluk megfelelő elemzések, szakirodalom és információ. Lehetséges, hogy az ezt a könyvet alapul vevő kutatások majd ki tudják deríteni és meg tudják fogalmazni annak is az okát, hogy miért volt és maradt a mai napig is a közép-európai finnugor országok illetve az oroszországi finnugor

köztársaságok szofokráciája idegen származású. Kétségtelen, hogy ennek egyik legfontosabb oka a finnugor filozófiában rejlik, lehet, hogy ez, mint ahogy Karácsony Sándor állítja, a „szabadság formulája”. A leendő kutatások segítséget nyújthatnak a finnugor népek etnikai és állampolgári identitásának megőrzésében és egyedi kultúrájuk támogatásában. Nagyon reméljük, hogy eme rendkívül értékes mű lesz az a csemete, amiből a finnugor filozófia terebélyes fája ki fog fejlődni.

*Alekszandra Szeldjukova
Orosz Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet*

(Agnia Teveli fordítása)

„Önmagatokban keressetek tehát világosságot!”

(Buddha beszédei)
Sziddhárta Gautama Buddha

„Ha az embernek nincsenek tulajdonságai,
akkor életelveket kell szereznie.”

Albert Camus

„Hatalmas csillagzat!
Mi volna boldogságod, ha nem volnának, a kiknek
világosságot adsz!”

(Zaeahusztra)
Nietzsche

„Éljen az ellenfelünk!
Tőlük kapjuk meg azt, amire mindannyiunknak
szükségünk van – a szenvedélyt!”

Minna Canth

„Éltem, mert néha éltem – másnak.”

Ady Endre

„Kelet és nyugat egymásnak ellentéte,
s egyik a másik nélkül nem lehet.”

Csuang Ce

I. BEVEZETÉS

I. 1. KÜLÖNLEGESSÉGEK, FURCSASÁGOK A MAGYAR ÉS MÁS FINNUGOR NÉPEK KULTÚRÁIBÓL

Általánosságban. „To be is not always to be” – erre a megálapításra jutott az indoeurópai és finnugor népek gondolkodásmódját összehasonlító finn–svéd–norvég kísérleti kutatócsoport vezetője, Frode J. Strømnes 1974-ben.²

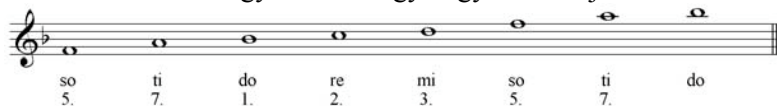
A zenében. Kodály Zoltán (1882–1967) harminc évvel korábban fogalmazott szinte szóról szóra ugyanígy a magyarság zenei nyelvéről szólva: a C-dúr nem mindenhol egyformán C-dúr.³ Vele egy időben – de még jóval a kognitív tudományok megszületése előtt – Lükő Gábor (1909–2001) pedig felfedezte az ázsiai, szláv és finnugor népekre jellemző különféle zenei hangrendszereket,⁴ s azoknak az egymástól, s kivált a nyugat-európai hétfokúságtól és diatonizmustól (dúr-moll világtól) merőben eltérő hangköz-asszociációs rendszereit. Ezen különös hangrendszerek egyikeben, a hemiton (a diatonizmus nyelvén szólva: a félhangos) pentatóniában például – nyugat-európai füllel hallgatva – háromféle szekund létezik, melyek közül a legnagyobbik, a – diatonizmus rendszerében muzsikáló ember számára nagy tercnek hangzó – f-a, ugyanúgy szekundnak számít, mint a hangrendszer a-b kis szekundja, vagy g-a nagy szekundja. Nem egyforma szekundok, de szekundok, hiszen szomszédos hangok. A modern kognitív tudományok nyelvén megfogalmazva: a hemiton pentatónia zenekultúrájában otthonos ember ezeket a hangközöket ugyanúgy szekundoknak, szomszédos lépéseknek (nem pedig ug-

² Strømnes 1974

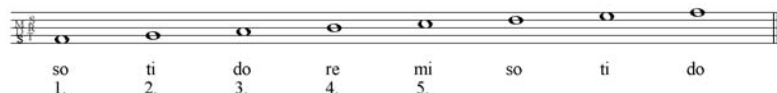
³ Kodály 1964 (1945). I, 174. o.

⁴ Lükő 2002

rásoknak) észleli, mint a diatonizmust ismerő ember az ő diatonizmusának moll vagy dúr kis vagy nagy szekundjait.⁵

hemiton pentatonika a diatonizmus hangrendszerében lekottázva

hemiton pentatonika a saját hangrendszerében lekottázva.⁶

1/a-b kottapélda

A hangközasszociációk fogalmának Lükő Gábor általi bevezetése a zenetudományban új, a későbbi kognitív tudományok gyakorlatának megfelelő forradalmi felismerésre utal. Ez ugyanis, a taxonómikus jellegű hangsor (tkp. a hangok sorba állítva) kifejezéssel szemben, már nem csak névlegesen beszél zenei nyelvről, hanem valóban egy-egy – esetleg a többitől eltérő – önálló zenei gondolkodás, hangközasszociációs rendszer meglétére utal.

A „matematikában”. Lükő Gábor vette észre azt is, hogy a „matematikai gondolkodás”, a „számtan” sem egyforma az uráli és az indoeurópai népeknél. Példánkat ismét a zenéből véve: magyar nyelven a *négykezes zongoradarab*hoz igazából négy zongorista kellene, a kétkezeshez kettő, míg a német *Klavier für 4 Händen* illetve az angol *piano for 4 hands* esetében csak kettő.⁷ A magyar ember a könnyű tárgyat *fél* kézzel is föl tudja emelni, az indoeurópai ugyanezt az *egyik* vagy *másik* kezével teheti meg. A magyar, aki elveszti *fél* szemét, az örökre *fél szemű* marad, attól

⁵ Lükő 2003 (1963). 157–181. o.

⁶ Szigorúan véve a kottakép annyiban nem tekinthető a hangrendszer saját rendszerében történt lekottázásának, hogy a pentatón zenekultúrákban a hangokat nem magasság és mélység, hanem hangvastagságuk, vékonyságuk vagy vastagságuk viszonyában fogjuk fél.

⁷ Ez a mai (magyar) zongoristáknak már nem jut eszükbe, annyira hozzászoktak a német tükörfordításhoz (ti. „négykezes zongoradarab”).

kezdve már csak *fél* szemére, míg az indoeurópai az *egyik* szemére lát. Míg az angol, ha már közel van halálához, akkor *have one foot in the grave*, addig a magyar ember *fél lábbal van a sírban*. Ha a magyar ember túl kevés ételt kap, az a *fél fogára sem* (lesz neki) *elég*.

E számtan szerint az ember *egymagában* is csak *fél* ember, mert csak társával, például a *feleségével* „kiegészülve” lesz egy egész emberi lényé. Az indoeurópai számtan szerint az ember már egymagában is *egy* önálló ember. (Ezt a későbbiekben fogjuk bővebben kifejteni.)

A nyelvtanban. Az indoeurópai felfogás szerinti egyednek, egyénnek számító ném. *die Schwester* ‘húg’, *der Bruder* ‘öcs’, *der Vater* ‘apa’ stb. szavak⁸ az uráli nyelvek többségében egyszerűen nem léteznek. Ezek a szavak a magyar nyelvben sem használatosak magukban, csak rokoni összetartozásukban, csak úgy, ha azok valakiéi: *(az én) hugom*, *(az én) öcsém*, *(az ő) bátyja*. *Any*a nincs gyermek(e) nélkül, s *húg* se testvér(e) nélkül. Az *anya* az *valakinek az anyja*, a *húg* pedig *valakinek a huga*.

Ez utóbbi adatok, jelenségek nyelvfilozófiai, gondolkodáslektani szempontból arra engednek következtetni, hogy míg az indoeurópai nyelvek absztraktumokban, addig a finnugor nyelvek viszonyításban, a dolgok összetartozásában szeretnek gondolkodni. E tény(ek)e)t Karácsony Sándor (1891–1952) és Lükő Gábor (1909–2001) a magyarság- és finnugor-kutatás évtizedekig elhallgatott nagyjai már régen felfedezték,⁹ de a hivatalos tudomány ezt mind a mai napig titkolja.

⁸ A némétben az egyediséget, a magában állóságot a kötelező névelők absztraháló jellege még külön is kihangsúlyozza

⁹ részletesen az alábbiakban

I. 2. A TÉMA FELVETÉSÉNEK EDDIGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI AKADÁLYAI

Munkánk címe meglepőnek, sőt bátornak tűnhet számunkra, magyarok, „finnugorok”, „uráliak” számára. Uráli filozófia? Hogy-hogy? Hát azt meg hogy kell értenünk? Ha azonban képesek lennénk előítéletmentesen gondolkodni, akkor sokkal inkább arra kellene rácsodálkoznunk, hogy ha természetesnek vesszük, hogy más népeknek, népcsoportoknak van önálló világszemléletük, filozófiai rendszerük, akkor hogyan volna az lehetséges, hogy nekünk, magyaroknak, vagy a finnugor népcsoportnak ne lenne. Könyvtárnyi irodalma van a német, a kínai, a francia, az indiai, a nyugat-európai, vagy a keleti filozófiáknak, de Karácsony Sándor¹⁰ és Lükő Gábor¹¹ elhallgatott írásain, kötetein kívül uráli vagy magyar filozófiáról még nem született munka. A kérdés felvetése annál inkább is időszerű volna, hiszen az újabb, a modern nyelvemlétek (sőt már részben a régebbiek) is azt állítják, hogy a különböző nyelvek, az azokat beszélő nyelvcsoportok különböző megismerési módozatokat, gondolkodásmódot, világlátást képviselnek, ahány, annyifélet. Mi finnugorok viszont, mindezek ellenére sem mertük föltenni a kérdést, mind a mai napig sem: milyen gondolkodásmódot, világlátást képviselnek a finnugor nyelvcsalád egyes nyelvei, kultúrái, hogyan különböznek ezek más nyelvek, nyelvcsoportok gondolkodásmódjától, van-e, mi bennük a közös, mi az eltérő?

Mi a magyarázata annak, hogy ezekkel a kérdésekkel mind-ezidáig a hivatalos tudomány nem foglalkozott, hogy Ural-altáji filozófia címmel csak 1999 után keletkezett tanulmány,¹² s hogy erről is csak nagyon kevesek tudhatnak?

Köztudott, hogy a (nyugat-)európai kultúrákban élő emberek számára nagyon nehéz feladatot jelent saját műveltségükön túllát-
ni, s nemcsak – gyakran tapasztalható – vélt felsőbbrendűségi tu-

¹⁰ például Karácsony 1985

¹¹ például Lükő 1998

¹² uott.

datuk adta előítéleteik miatt – melyek alapján könnyen feljogosítva érezhetik magukat másoknál haladóbbnak, bölcsebbnek érezni, magukat követendő példának tartani, s másokat a maguk által jónak látott útra terelni –, hanem amiatt is, hogy kultúrájuk elterjedtsége, a világ minden szegletében való jelenléte azt sugallja számukra, hogy az ő kultúrájuk egyetemes, olyan, amit azoknak a népeknek is el kell majd egyszer sajátítaniuk, akik eddig még nem jutottak el ezekre az „egyetemleges” magaslatokra. Ezek az európaiak idegen országba érkezve – természetes pszichológiai törvényszerűségekből adódóan – először azt veszik észre, amit maguk is a legkönnyebben felfognak, megértenek, többnyire azt, amit már valaki más európai ember előttük odavitt, ami a legközelebb áll a sajátjukhoz. Példáért nem is kell távoli földrészekre mennünk. Johannes Brahms (1833–1897) Magyar táncait vagy Liszt Ferenc (1811–1886) Magyar rapszódiait hallgatva a nyugat-európai zenén nevelkedett hallgató elhiszi, hogy magyar zenét hall, olyat, mely a magyar ember érzésvilágát szólaltatja meg. Pedig ezeknek a műveknek a szubjektív, negédes zenei nyelve bizony nagyon távol esik a magyar ember objektív, szüksézzavú, mellérendelő formákat kedvelő zenei nyelvétől. Annyira, hogy bármennyire is nagyra becsülje Brahms és Liszt kiállítását a magyar nép mellett, s bármennyire is kieri e művekből az irányukban megnyilvánuló őszinte szeretetet, e muzsikák hallatán majd-hogynem szenved. S megérteni véli, hogy mit érezhet az az afrikai ember, akiről a fehér emberek azt gondolják, hogy a jazz, a rap, rock az ő népének, az afrikai népek zenéjén alapul. A másféle kultúrák megértése olyannyira nehéz, hogy ezt a csapdát rendkívül nehéz elkerülnie még annak is, aki őszintén érdeklődne egy másik nép iránt. Hát még annak, aki esetleg annak a nyelvét, szokásait nem is ismeri, esetleg le is nézi, netán – mert ilyen is van – ahhoz egyenesen ellenségesen viszonyul.

Hasonló jelenséget tapasztalhat a kulturológus a ma önálló államiságú finnugor népek (magyarok, finnek és észtek) szellemi elitjével kapcsolatban is. E három nép sok száz éven keresztül igen erős idegen hatás, sőt politikai, gazdasági és kulturális elnyomás alatt élt. Még függetlenségük sem volt magától értetődő. Példának okáért a finn államiság sincs még száz esztendő se. E három nép történelmi sorsában közös, hogy keleti és nyugati

nagyhatalmak között őrlődtek, s hogy hazai szofokráciájukat, vezető rétegeiket a történelem során többször is részben vagy egészben elvesztették, vagy az idegenre cserélődött. Az így keletkezett, többé-kevésbé idegen szofokrácia nem mindig volt képes arra, hogy új nemzetével egyformán tudjon érezni és gondolkodni,¹³ annak egy jó része egyáltalán nem ismerte, s még ma sem ismeri a nép életét, annak gondolkodásmódját – sőt a nép mélyről fakadó nemzeti megnyilvánulásai félelmet keltenek benne. Ez a félelem gyakran szokássá válik, s akkor is működik, amikor erre már tulajdonképpen nem volna ok. Míg például az indiánok kultúrájának európai szemmel történő vizsgálatánál ilyesfajta félelem nem keletkezhet, hiszen az európai szofokráciának e tekintetben semmi félnivalója nem lehet, az indiánok nyelvi-kulturális, történelmi sajátságait tehát nyugodtan, a legteljesebb objektivitással fel lehet tárni, addig a közép-európai finnugor népeknél¹⁴ ez már nem mindig ilyen egyszerű. E népek kultúráiban vannak olyan jelenségek, dolgok, melyeket lehetetlenség, vagy legalábbis nagyon nehéz tényszerűen, elfogultság, ferdítések nélkül tárgyalni. E kultúrtörténeti, -politikai probléma részletes bemutatása itt most nem feladatunk, azért mindössze csak arra szorítkozunk, hogy néhány esetlegesen kiválasztott példa segítségével megmutassuk, nem valami régen volt dologról, hanem ma is élő problémákról van szó.

Észtországban, annak történelme során létezett olyan törvény, mely szerint észt ember nem birtokolhatott hazájában földet. Alig több mint száz éve a finnek igencsak nagy ellenállásba ütköztek, amikor finn nyelvű iskolákat akartak saját országukban

¹³ Finn példa: „A herceg kivégzése (1599-ben) nem folyt el annyi vér, hogy ezzel a finn nemési rend elvérzett volna, sőt elszegényedése is csak időleges maradt. Ennek ellenére a következmények hosszú ideig éreztették hatásukat. Finnország politikai vezetése, a nemesség nem gondolkodott olyan értelemben „nemzeti” módon, ahogyan az később, a romantika korában történt, de a nemések érezték az összetartozást, és a problémákat sajátos, finn szémszögből ítélték meg. A herceg győzelme után azonban a léigázott finnországi nemesség soha többé nem volt képes egységés vezetésre.” Pirinen–Jutikkala 2002. 113. o.

¹⁴ A közép-európaiság fogalmát Németh László-i értelemben használjuk, vagyis a keleti és nyugati hatalmak között élő népeket értjük rajta. Itt a finn, az észt és a magyar népet.

létrehozni. Bartók Béla (1881–1945), az egyik legnagyobb – s nemzetközileg is a legismertebb – magyar művész, tudós életművét, teljes terjedelmében mind a mai napig nem adták ki saját hazájában. Finnországban pedig e sorok szerzőjét Bartóktól vett idézeteiért – melyek egyébként ráadásul egy román népi kolindából származnak – kultúrnacionalistának kiáltották ki, sőt egyenesen Göbbelshez hasonlították.¹⁵ Karácsony Sándorról, a legnagyobb magyar filozófusról hazájában – bármennyire hihetetlennek tűnhet – szinte szó szerint is, ha valahogy, akkor csak sutogva szabad beszélni. Műveit – már amelyiket(!) – csak nevetségesen kis (100-200) példányszámban, a legeldugottabb helyeken adják ki, nagykereskedelemben nem forgalmazzák, nyíltan hivatkozni rájuk senki sem mer. Korát messze meghaladó (pl. társaslélektani és kognitív) módszereiről, észrevételeiről, felfedezéseiről külföldi kutatók semmit sem tudhattak meg, mert eltitkolták. A magyar klasszikusok helyett olyanok írják a történelmet, akik gyakran képtelenek – nem a magyar szemléletű, de – az objektív történetírásra is. Az 1848-as szabadságharc utáni bujdosókból lett betyárok, a legnagyobb magyar hazafiakat, akik vállalták a sorskivetettségben élés minden megpróbáltatását, akik mellett az egyszerű nép fiai is kiálltak, s szállást, ételmezt adtak nekik,¹⁶ például pusztai rablóknak tekintik (l. a kétnyelvű szótárak idegen nyelvi megfelelőit). Egy magyarországi akadémikus pedig „Kelet-Európa történelme” című munkájában Európát két részre, Kelet- és Nyugat-Európára osztja – benne Magyarországot és Észtországot annak keleti feléhez csapva –, mintha Európa utolsó 50 éve, a Molotov–Ribbentrop-paktum utáni szovjet idők e földrész egész eddigi kétezer évére érvényesek lennének. E történet-szek úgy tesznek, mintha soha nem létezett volna sajátos közép-európai sorsközösség, egymásrautaltság. Mintha ezen népek történelmének nem lennének közös, csak Közép-Európára jellemző sajátosságai. Mintha a közép-európai népek soha nem viseltettek volna egymás iránt testvérként, mintha nem létezett volna lengyel–magyar barátság, mintha Bartók Béla, Lükő Gábor és egy sor más román, magyar, lengyel, horvát klasszikus nem tanultak

¹⁵ Saha–Kolehmainen 1991

¹⁶ l. az ún. betyárdalok szövegeit

volna meg felnőtt fejjel más közép-európai nyelveket. Legnagyobb magyar gondolkodóink, filozófusaink, kultúrtörténészeink (Németh László /1901–1975/, Karácsony Sándor stb.) helyett, különös módon azt a Lukács Györgyöt (1885–1971) ismerik világszerte a legnagyobb magyar filozófusként, aki vajmi keveset tudhatott arról, hogy hogyan gondolkodnak például a vidéki magyar emberek, hiszen nemigen járt közöttük, s magyarul sem igen tudott, műveit is leginkább németül írta.¹⁷

A modern kognitív tudományok idején azt kell mondanunk, hogy egy filozófust nem az emel egy adott nép nemzeti filozófusává, hogy melyik országban él, hanem az, hogy melyik nép(csoport) világlátásának adja a foglalatát, melyik nép(csoport) életérzését, életlátását önti korának megfelelő, általános érvénnyel bíró filozófiai formákba.

Kérdésünkre adott válaszként összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy ezen közép-európai országoknak – legalábbis részben – idegenből származott szofokráciája nem volt olyan közvetlen kapcsolatban a nép alsó és középső rétegeivel, hogy az ő életérzésüknek, életlátásuknak, – tapasztalatuknak az európai viszonyokra is érvényes filozófiai foglalatát adhatták volna – miként ehhez a nyugat-európai országok esetében, ahol az alsó és felső népréteg egy népnek fiai, hozzászoktunk.¹⁸

¹⁷ A szofokrácia idegén szemlélete természetesen más szaktudományok, mint például a nyelvészet területén is kimutatható, ezekre azonban itt szükségtelen kitérnünk, mindössze két példára utalunk, melyet az olvasó a 85. lábjegyzetben talál még.

¹⁸ Németh László életművén felül I. Kádár 1999, 2002

II. CÉLKITŰZÉSEINK, A KUTATOTT ANYAG

Munkánk arra a kérdésre keresi a választ, hogy van-e az uráli nyelveket beszélő népeknek, népcsoportoknak sajátos, más népekétől eltérő, önálló gondolkodásmódja, esetleg világnézete, filozófiája. Ennek eldöntéséhez az általános emberi „társaslelki”¹⁹ megnyilvánulások három területét vizsgáljuk meg tüzetesebben: az értelmi-nyelvi (tudományos), az akarati-társadalmi valamint az érzelmi-művészeti jelenségeket. Az uráli népek társaslelki megnyilvánulásainak ezeken a területein megfigyelt jelenségeit legtöbbször az indoeurópai népek megfelelő adataival vetjük össze annak eldöntésére, hogy sajátos uráli, vagy esetleg minden népnél általánosan előforduló jelenséggel állunk-e szemben.

Kutatásunk úttörő jellegéből adódóan arra nem vállalkozhatunk, hogy az általunk fölvetett kérdésekre minden tekintetben kimerítő, végleges válaszokat, megoldásokat adjunk. A további vizsgálódásokhoz egyébként is olyan munkacsoportra volna szükség, mely a kutatásokat minden uráli nép kultúrájára ki tudja terjeszteni. Ezért – az általános nyelvelméleti bevezetőt követő vizsgálódásainkban – a finnugor gondolkodásmód megnyilvánulásait kutatva itt elsősorban a finn és a magyar népek kultúrájából vett példákra szorítkozunk. Ez, a kutatásoknak ebben a kezdeti szakaszában talán azért is előnyös, mert így a finnugor nyelvcsoporthoz képest két legtávolabbi népének adatait hasonlítjuk össze, s ez „nagy valószínűséggel” megbízható eredményeket szolgáltat a „köztük lévő” népek kultúráiról is. A további kutatások az itt szerzett eredményeket igazolhatják, kiegészíthetik, vagy módo-

¹⁹ A Karácsony-i kifejezés, „társaslélektan” a modern, nyugati szociálpszichológia megszületése előtti időkből való, s a magyar kultúrából fakadó terminus technicus, ezért munkánk további részében is ezt a kifejezést fogjuk használni. L. később.

síthatják, esetleg egy részüket el is vethetik. Mindezen elvek ellenére, amennyire lehetőségünk engedi, utalunk majd e két népen felül más népek (főleg a manysi és a mari nép) kultúráinak adataira is. Ami azonban e népek világnézetét, filozófiáját illeti, az összefoglaló fejezetekben egyelőre szinte kizárólagosan a magyar kultúráról és a magyar kultúráról szóló kutatásokra vagyunk utalva (annak ellenére is, hogy tisztában vagyunk azzal a ténnyel, veszéllyel, hogy a magyarságot erős, elsősorban török hatások érték²⁰), s ott ezen kutatások eredményeit ismertetjük, remélve, hogy a jövőben más finnugor népek világnézetének feltárása után ezek összehasonlítására is sor kerülhet majd.

²⁰ Akárcsak a zenében, ahol a kezdeti cseremisiz–magyar hasonlóságok némelyikéről kiderült, hogy azok a két nép külön életéből származó török hatások.

III.

A FINNUGOR (URÁLI) NYELVCSOPORT NÉPEINEK ÖSSZETARTOZÁSA

A finnugor népek összetartozását újabban szinte divat tagadni. Ezért a kérdésnek külön fejezetet szentelünk, melyben – a döntést az olvasóra bízva – többnyire csak pusztá tényeket sorolunk fel.

A finnugor nyelvészeti kutatások szerint a finnugor, tágabban az uráli népek nyelvcsaládjába²¹ a finnek, észtek, lívek, vótok, izsórok, karjalaiak, vepszék, lappok, erza-mordvinok, moksa-mordvinok, marik (cseremiszek), udmurtok (vottyákok), komik (zürjének) és komi-permjákok, hantik (osztyákok), manysik (vogulok), magyarok, illetve a szamojéd népek: a nyenyecek, enyecsek, nganaszanok és a szölkupok tartoznak bele. E népek nyelvi összetartozása nyelvészetileg igen részletesen kidolgozott, egymással összefüggő rendszert alkotó hang-, alak-, mondattani és egyéb megállapításokon nyugszik. Ezek közül a nyelvrokonság bemutatására elsőként a finnugrisztika legelőször kidolgozott tudományágából, a hangtanból mutatunk be néhány példát.

A finnugor hangtan, mint a többi nyelvcsalád hangtani kutatása is, abból a megfigyelésből indul ki, hogy a nyelv egyes szavainak hangjai, hangalakja a nyelv történelme során nem marad meg ugyanolyannak, hogy az egyes szavak hangjai megváltoz(hat)nak, de ezek a változások – ahogy a nyelvészek mondják – hangtani vagy hangváltozások nem véletlenszerűen, hanem szabályszerűen mennek végbe, vagyis az azonos helyzetben (pl. a szó elején) lévő azonos hangok a nyelv minden szavában egyformán változnak meg. Ennek következtében a hangok megváltozása

²¹ A nyelvészek az uráli népek kifejezést leginkább akkor használják, ha a finnugor népekhez a szamojéd népcsoportokat is hozzáértik. Mi ebben a munkánkban a két kifejezést rokon értelmű szavakként használjuk.

a rokon nyelvek között is szabályszerű, sőt rendszerszerű. A hangtan kutatóit tehát nem annyira az érdekli, hogy hasonlítanak-e a szavak egymásra a rokon nyelvek között, vagy nem, hanem az, hogy a kérdéses szavak hangjainak megfelelései szabályszerűek-e, vagy sem.²² A finn *pata* és a magyar *fazék* szavunk egyáltalán nem azonos hangzású, a nyelvészek mégis rokon szavaknak tartják őket, mert a két szó hangjai közötti eltérés szabályos, azaz más szavakban is ugyanazokat a hangmegfeleléseket találjuk.

A finn szókezdő *p*-hangnak a magyar nyelvben ugyanis következetesen *f*-a megfelelője, s ezt a köztes nyelvek megfelelő példái is megerősítik, ez utóbbiak bemutatásától azonban a jobb áttekinthetőség kedvéért itt eltekintünk²³:

pata	faz(ék)
poika	fiú
puno-fon puoli	fél (fn.)
pelkää-/pelä-	fél (ige)
pesä	fész(ek)
pala	fala(t) stb.

Amint az a többi finnugor nyelvből kiderül, a szókezdő *p*-a magyar nyelvben változott *f*--fé, a finnben megőrződött eredeti alakjában.

A *pata-fazék* szópár másik mássalhangzóját vizsgálva a kutatók azt találták, hogy a finn szó belsejében elhelyezkedő *-t*-a magyarban mindig *-z*--re változik.

A finn szóbelseji *-t*-a magyarban szóbelseji *-z*-:

kota	ház
käte-	kéz
sata	száz
mete-	méz stb.

²² Megerősítjük, hogy mindezekén felül még jelentéstani kritériumai is vannak annak, hogy két szót közös eredetűnek tarthassunk, de erre most külön nem térünk ki.

²³ Munkánk itteni és további példái is jórészt Rédei 1986–1988-ból valók, ezért ezékre a következőkben már külön nem utalunk.

A több mint tíz köztes nyelv példái (melyek bemutatásától most eltekintünk) ebben az esetben is arra utalnak, hogy a szóbelseji *-t*-hang lehetett az eredeti, s hogy a magyar *-z*-hang a magyar nyelv külön történetében lezajlott fejlemény. *Fazék* szavunk *-ék* végződéséről egészen biztosan tudnunk lehet, hogy az későbbi képző, így tehát a finn *pata* és a magyar *faz-ék* rokonszavaknak tekintendők, annak ellenére, hogy külső formájukra nézve csak egy hangjuk azonos: az *-a*.

Hangváltozások a finnugor nyelvek „él”, „hal” és „három” jelentésű szavaiban:

fi. *elä-*; é. *ela-*, lp. *jielle*; md. *era-*; cser. *ile-*; vty. *ul-*; zj. *ol-*, oszty. *jel-*; vog. *jält-*, *jalt-*; m. *él*; jur.-szam. *jil'e-*, jeny.-szam. *jire-*; stb.

fi. *kuole-*; lp. *kuolati-*; é. *koole-*; md. *kulo-*; cser. *kole-*; vty. *kul*; zj. *kuv-*; oszty. *kāla-*; vog. *kāl-*, *köl-*; m. *hal-*; jur.-szam. *χα-*; jeny.-szam. *kā-*; stb.

fi. *kolme*; lp. *golbmâ*; é. *kolm*; md. *kolmo*; cser. *kum*; vty. *kvinn-*; zj. *kujim*; oszty. *χolam*; vog. *χūrām*; m. *három*; stb.

Míg az első példánkból („él”) azt látjuk, hogy a szóbelseji *-l-* a finnugor nyelvekben egy kivétellel megőrződött, addig e nyelvek „(meg)hal” és „három” jelentésű szavainak esetében e szavak kezdő hangja a legtöbb nyelvben ugyan *k-*, de az ugor nyelvek egyikében másikában a megfelelő helyen már *h*-hangot találunk. Ezek és még több más példa arra utalnak, hogy a *k-* > *h*-hangváltozás azután jöhetett létre, amikor az ugor nyelvek már talán külön életet éltek.²⁴ De ez a hangváltozás sem véletlenszerű. A magyar nyelvben a *k*-> *h*-hangváltozás csak akkor történt meg, ha a szó magánhangzói vastag hangrendűek²⁵ voltak, ellenkező esetben a finn *k*-a magyarban is *k*-maradt:

²⁴ Az ilyesféle hangváltozások teszik lehetővé a nyelvészek számára, hogy az egyes nyelvek történetét, azok hangváltozásait, jelenségeit időrendbe állíthassák.

²⁵ A hangtani terminusokról (vastag-vékony) l. alább.

<i>k-</i> + vastag magánhangzó		<i>k-</i> + vékony magánhangzó	
fi.	m.	fi.	m.
kota*	h áz	käte-*	kéz
katoa	h agy	keso	keszeg
kala	h al	kehä	kegy (elet)
kuole-	(meg) h al	kepeä	kevés
kusi	h úgy	kierä	kere(k)
koi	h aj(nal)	keri	kére(g)
kolme	h árom	kerää	kér
kainalo	h ónalj(a)	kyy	kí(gyó)
kuule	h all	kivi	köve
kumpu*	h ab	kyynär	könyök
kuu	h ó	kyynel	könny
kura	h arma(t)	kitkeä	köt stb.
kunta*	h ad		

Nyilvánvaló, hogy a hangváltozások, hangmegfelelések tudományos megbízhatósága azok nagyobb számával egyenesen arányos. Ezenfelül, mint arra már utaltunk, a hangmegfelelések nem magukban állók, hanem – s ez is bizonyító erejű – rendszert alkotnak, rendszerszerűek. Erre már láttunk egy rövidebb példát a *fazék* szó esetében, itt most további példák következnek, melyek azt mutatják, hogy a fenti összeállításban fellelhető, *-gal jelölt hangmegfelelések is szabályszerűek. Ha egy finnugor eredetű finn szóban szóbelseji *-mp-*található, s ennek magyar megfelelője a magyar nyelvben megőrződött, akkor a megfelelő helyen *-b(b)-t* fogunk találni: (*kumpu* – *hab*). Ez a példa kiterjed további szóbelseji orrhang+zárhangféle hangkapcsolatokra is: a finn szóbelseji *-nk-*, *-nt-*, *-mp-*hangkapcsolatokból a magyarban következetesen *-g*, *-d*, *-b* zöngés felpattanó zárhangok lesznek (l. alább):

fi. -mp-	m. -b(b):
kumpua-	hab

(a „köztes nyelvekben”: md. *kumbo-ldo-*; zj. *gibal*; oszty. *χump*;

vog. *hump*; jur.-szam. *valók χāmpa* stb. vagy: oszty. *amp*; vog. *ämp*; m. *eb* stb.)

-mpi -bb (*kauniimpi* = *szebb*)

A finn szóbelseji **-nk**-és magyar megfelelője **-g**:

fi. *tunke*:- m. *dug*

(a köztes nyelvekben: é. *pung*; zj. *bugil*; oszty. *punk l*; m. *bog*)

A finn szóbelseji **-nt**-és magyar megfelelője **-d**:

fi. *Jänte*- m. *ideg*

(a köztes nyelvekben: vog. *jant w*; jur.-szam. *jen*; ngan. *jenti*; eny. *jeddi*; stb.)

További példák az **-nt**- > **-d**-hangmegfelelésekre (a többi finnugor nyelv példáit ismét elhagyva) a finn és a magyar nyelv között:

fi. <i>anta</i> -	m. <i>ad</i>
<i>tunte</i> -	<i>tud</i>
<i>lintu</i>	<i>lúd</i>
<i>kunta</i>	<i>had</i>

Ide tartozik a magyar nyelvemlékből ismert: m. *hadlava* (*holtat*) – fi. *kuuntele*-. (A fi. *k*-m. *h*--ról l. fentebb.)

A finnugor nyelvek egyéb részterületeinek (alaktan, mondatban stb.) rokonságát alább fogjuk a mi szempontunkból részletezni (l. 5.1–5.4), ezért erre itt most nem térünk ki.

Miután a finnugor nyelvek rokonsága a nyelvészeti kutatások során bebizonyosodott, magától értetődően érlelődött meg a gondolat, hogy e népek valaha közös nyelvet beszélhettek, s ha ez így van, akkor valahol közös hazájuk is volt. Így alakult ki a finnugor nyelvtudomány egyik ágaként a finnugor őshazakutatás. E tudo-

mány képviselői a nyelvi változások lefolyásának időzítésével illetve a pollenkutatások eredményeit nyelvi módszerekkel összekapcsolva arra a következtetésre jutottak, hogy a finnugor népek őshazája kb. 5-6 ezer éve valahol az Urál-hegység déli felében lehetett, s hogy az egyes finnugor népek innen vándoroltak el későbbi hazájukba.²⁶ E szerint a finnugor népeknek vérségi is rokonoknak kellett volna lenniük, ami azonban már nem állt fenn. Antropológiailag még az egymás mellett élő lapp és finn nép között is igen nagy az eltérés. Ezért a nyelvészek manapság már csak nyelvi rokonságról beszélnek, arra utalva, hogy a finnugor rokonság nem jelent vérségi rokonságot. Tagadtak azonban minden más rokonságot is²⁷ – az egy Lükő Gábort kivéve, aki – igaz csak közeli ismerősei és asztalfiókja számára, de – megteremtette a finnugor összehasonlító néprajz,²⁸ mitológiakutatás²⁹ és zenetudomány,³⁰ a finnugor összehasonlító kultúraelmélet alapjait.³¹

Mivel Lükőnek a finnugorság kulturális összetartozását, rokonságát bemutató munkái csak igen kevéssé ismertek, ezért itt kissé részletesebben is bemutatunk néhány példát az ő életművének erre vonatkozó kutatásaiból.

Lükő Gábor figyelt fel arra, hogy dalaikban a cseremiszek a szeretteiket, feleiket (l. fentebb) „szárnyuk”-nak nevezik: (lásd a kottát alább)^{32 33}

²⁶ Bőréczi 2003, Hajdú 1981, akik hangsúlyozzák, hogy a múltban ennél messzebbre a nyelvtudomány eszközeivel nem lehet elmenni.

²⁷ A budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karának Finnugor Tanszékén a Finnugor néprajz nevű tárgy előadássorozata 1982-ben azzal kezdődött, hogy „Ilyen, hogy finnugor néprajz, nincsen.” Hasonló kijelentéseket lehetett hallani a 80-as évek közepén Finnországban nagy sikert aratott és egyébként igen színvonalas „Vipunen” című, a finnugrisztika eredményeit bemutató kiállításorozat ünnepi megnyitóján.

²⁸ Lükő 2001 (1942), 2004

²⁹ Lükő Gábor 2004

³⁰ Lükő 2002

³¹ Lükő Gábor 1998, 2001–2004

³² Idézi: Lükő 1998. 90. o.

³³ Itt és a továbbiakban a nem hétfokú zenei példákat olyan átírásban mutatjuk be, amely megfelel az adott zenei nyelv rendszérének (l. l. kottapélda). Azonfelül, hogy a mai tudományosság megköveteli, hogy mindent a maga rendszérében vizsgáljunk, ez az átírás megkönnyíti a dallam történéseinek, hangközasszociációinak fölismerését. L. Lükő 2002, valamint Kádár 1999.

A kifejezés nem csak a népköltészeti alkotások sajátja. A finn házaspárok mind a mai napig, a hétköznapi beszédben is *siippani*-nak (< *siipi* ‘szárnyam’-nak) szólítgatják egymást, de így beszélnek házaspárokról másoknak is. Megtalálható azonban e képzet emléke „finnugor nyelvű” régészeti emlékeinkben is, mint például a Kr. u. X. század előtti időkből való permi bronzleleteken. Ezek egyikén ott láthatjuk a cseremiszi dal fecskéjét, szárnyán a világosan ábrázolt *siippa*-val:

Is - ten ka-kukk-ja a - pá-m va - la, ka-kukk szár-nya a - nyám va - la.

Is - ten fecs-ké-je bá - tyám va - la, fecs- ke szár-nya án - gyom va - la.

Nyá - ri lep - ke ö- csém va - la, lep - ke szár-nya hú- gom va - la.

Nyár gyü - möl-cse ma - gam va - gyok, gyü- möl-csöm-nek nincs vi - rá - ga.

2. kottapélda (Lükő Gábor fordítása³⁴)

(A hangok nevei: a rövidítésék jegyzékében.)

³⁴ Idézi: Lükő 1998. A dallam eredetije, mari szövegével: Lach 1929. 1

1. kép. Az ember szárnyának ábrázolása permi bronzöntvényen. (Lükő Gábor rajza)³⁵

A *siippa* néhány további ábrázolása más permi bronzleletekben:

2. kép. *Oborin Csagin* 1988. 61. o.

³⁵ Lükő 1998. 92. o. A bronzöntvényt a tobolszki múzeumban őrzik, s először A. Heikel 1894 XIV/1, majd később Csěrnýěcov 1971, 78. o. 52/5 közölte.

3. kép. *Oborin-Csagin 1988. 63. o.*

4. kép.
Oborin-Csagin 1988. 105. o.

5. kép.
Oborin-Csagin 1988. 138.

E finnugor szimbólum további néprajzi, irodalmi, képzőművészeti adatairól Lükő Gábor „Szárnyam” című tanulmányában (1998) találhatunk egyéb példákat.

A permi leletek azonban más módon is amellet „szólnak”, hogy azok valamely finnugor nép kultúrájának emlékei. Ezeken a magas kultúrára valló, nagyszerű ízléssel megfogalmazott – és egyébként mitológikus jelenetekre utaló – tárgyakon ugyanis a különböző állat és emberalakoknak a vállában és keze fején (!) fejbábrázolásokat találunk.³⁶ Példa erre az 5. kép is, de lássunk továbbiakat is.

6. kép. *Oborin-Csagin* 7-8. kép. *Szedov* 1987. XX. tábl. 268. 1988. 64. o o. 21. kép, *LI*. tábl. 299. o. 8. kép

Az utóbbi ábrázolásokon az emberalak kézfejének helyén

³⁶ Erről Lükő Gábortól (1995) „A magyar művészet évezredei” című kiállításának 2. és 3. tablójáról értesülhetünk. A kiállítást az 1995-ös jyväsckylái finnugor kongresszus rendezői akarták volna bemutatni, de aztán nagy hirtelenséggel – az összes előkészületét félbehagyva – félhagyták a kiállítás megrendezésével. Néhány évre rá hasonlóképpen történt Bécsben is, ahol fiatal finnugristák kezdtek volna a tablok szövegét némiképp fordítani, de az ottani magyar intézet oktatóinak fenyegetésére az előkészületeket abbahagyták, s a tablokat visszajuttatták Budapestre. (L. 1. 2) A kiállítást eddig többek között Pécsen, Pozsonyban és Budapesten mutatták be.

egy-egy ló fejét láthatjuk. Amint az Lennart Merinek³⁷ a szibériai népekről készített tudományos ismeretterjesztő filmjeiben látható, a szibériai sámánok némelyikének vállán mind a mai napig fémből készült fejek vannak:

9-10. kép. A manysi Namtuszó törzs sámánja, Demnime, Dühöd fia (sz. 1914) a *Hadak útjáról*³⁸ beszél. Demnime varázslatba kezd.³⁹

³⁷ Meri 1986

³⁸ vog: ngohüto

³⁹ Meri 1981. 15. o.

A magyarok képzőművészetében is megtalálhatjuk e képzet kifejeződéseit:

11-12. kép. Kiskunság címerének katonája az 1500-as évekből,⁴⁰ illetve egy női alak két lányával, vállában virágfejekkel (tükör hátlapja, magyar pásztormunka) (mindkét kép Lükő rajza⁴¹)

A finnugor kultúrákban tehát széltében-hosszában elterjedt annak képzete, hogy végtagjainknak, egyéb testrészeinknek feje van, s ennek megvannak a nyelvi kifejeződései is. (Más, például indoeurópai népeknél ugyanezen a helyen „csúcs”-ot találunk.). Itt most csak a két szélső finnugor és a cseremis nyelvűből mutatunk be néhány példát⁴²:

<i>m.</i>	<i>cser.</i>	<i>fi.</i>
kezem feje	–	kämmenpää(ni)
vállfőm	–	olkapää(ni)
könyökfőm	kynyervuj	kyynärpää(ni)
lábam feje	–	–
–	–	kantapää(ni) (‘sarkam’), polvenpää(ni), (‘térdemkalácsa’)
	pulvuj	

⁴⁰Lükő rajza 1995. 2–3. tabló

⁴¹Lükő 1998. 55. o.

⁴²A mari példák a mai ejtés szerint.

parnyavuj sormenpää(ni) stb.
(‘ujjam feje’)

Az alábbi képen egy középkori közép-svédországi templomnak az idők által elég megviselt falfestményét mutatjuk be. Ezen szintén megtalálhatók könyökünk és vállunk „fejei”. A képről Hieronymus Bosh festményei juthatnak eszünkbe, aki szintén nagy „odaadással” festette meg a pokol és az ördögök undorító voltát. Azokon azonban hiába keresünk „vállfőt”, ez neki nem jutott eszébe. Ehhez alighanem az kellett, hogy a festő váll- és könyökfős lapp sámánokkal találkozhasson, aki emezek pogányságát a pokol borzalmaihoz tartotta hasonlatosnak.

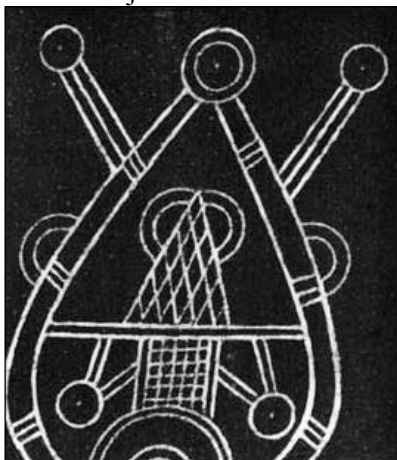

13. kép. Ördögök váll- és könyökfővel, térdükben fejekkel a pokol tornácában egy svéd templom falfestményén⁴³

De talán még mindezen példáknál is érdekesebb bizonyíték a magyarok szibériai kapcsolataira, hogy az alföldi magyarok a szuszékjaikba faragott csecsemő és anyaóvó (röntgen)képeiken a

⁴³ Ling 1980

terhes asszony bordáit 5-6 ezer év távlatában is ugyanúgy (2x3x3-as osztásban) ábrázolják, mint a szibériai sámánok a szarvast ábrázoló dobjaikon:

14/a. kép. Vajúdó asszony „röntgen-képe” egy dobozi szekrényen. (Lükő Gábor rajza)⁴⁴

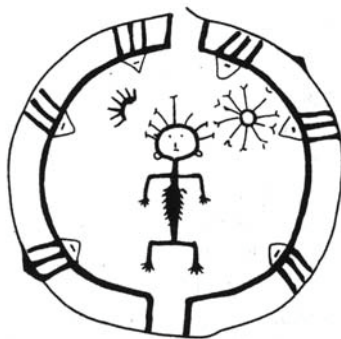

14/b. kép. Hasonló ábrázolás egy szentesi szekrényről. (Lükő Gábor rajza)^{45 46}

⁴⁴ Lükő 1991. 17. o.

⁴⁵ Lükő 1991. 28. o. (Kiskun Múzeum.)

⁴⁶ További példákat magyar szuszékokról az 1. számú mellékletben mutatunk be.

15. kép. Ket sámándob⁴⁷

A fenti példák talán elégségesek annak bizonyítására, hogy az uráli nyelveket beszélők nem csak nyelvileg, de – bizonyos mértékben – kultúrájukban is rokonok.⁴⁸

Napjaink finnugor kutatásait – beleértve az őshazakutatásokat is – a DNS-kutatások eredményei forradalmasították. A DNS-kutatások megszületése után ugyanis a további kutatások nem korlátozódhatnak csupán a **nyelvészetre**, hanem ki kell terjedniük a **régészet** és az **összehasonlító kultúrakutatás** mellett a **genetikának** a finnugor kutatásokat érintő eredményeire is – méghozzá úgy, hogy ezen szakterületek eredményei egymással összeegyeztetők legyenek. S még ez sem elég. Egy nép önazonosságának meghatározásához figyelembe kell vennünk még annak **identitás-tudatát** is.

E felé az új komplex szemlélet felé az első lépéseket Kalevi Wiik, finn kutató tette meg.⁴⁹ Wiik szerint teljes mértékben meg kellene tudnunk szabadulni attól a múlt századból hozott, erősen belénk ivódott nézettől, hogy egy népet annak nyelvi, kulturális és

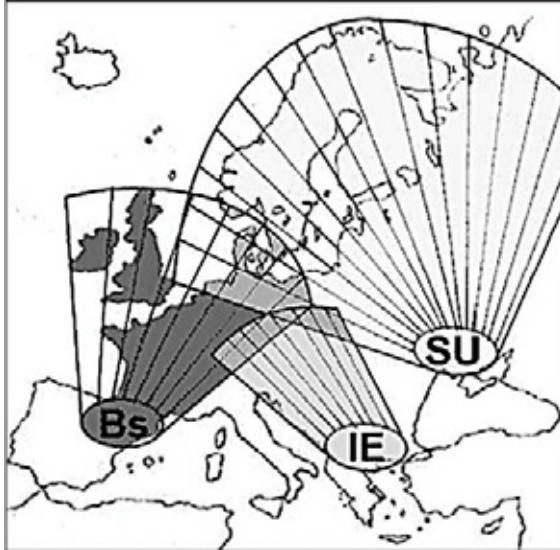
⁴⁷ Tokarëv 1988 (1980–82) II, 575. o. A szibériai sámánok dobjukat rendszerint szarvassal azonosítják, így a bordákat itt a mitikus szarvas bordáinak tekinthetjük. Ls. Bëlocërkovszkaja, I.– Tuhtina, H. Drëvnosztyi prikamja. (The Antiquities of the Kama River Region.) Moszkva. (The State History Museum, Moscow)

⁴⁸ A finnugor ill. uráli népek mitológiájának, képzőművészetének, zenekultúráinak rokonságáról, egyéb égyezéseiről: Lükö 1982, 1991, 1992, 1994, 1999, 2001, 2002, 2003/a–b.

⁴⁹ Wiik 2002/a

antropológiai egyformasága határoz meg. (Például: a finn népet annak finn nyelve, csak finn népre jellemző antropológiai jegyei és csak a finn népre jellemző kultúrája.) Ma már tudjuk, hogy például a nagy földrajzi kiterjedtségű, ún. fésűs kerámia kultúra területén élt népek nem egyféle nyelvet beszéltek, s genetikailag is sokfélék voltak. Vagy: a svédek és a finnek genetikailag majdhogynem egy népnek tekinthetők, nyelvük viszont igen távoli, hiszen különböző nyelvcsaládok nyelveit beszélik. Ezzel szemben a lapp és a finn nyelvek közötti nyelvrokonság könnyűszerrel kimutatható, s mégis, genetikailag nagyon-nagyon távol vannak egymástól. A lettek genetikailag közelebb állnak a finnekhez, mint az észtekhez, mégis a finn csak az észti beszédéből ért – méghozzá elég sokat –, a lettből szinte semmit. A Római Birodalom területén olyan népek beszéltek egy nyelvet, a latint, akik kultúrájukra és genetikai jellemzőikre nézve szintén távol álltak egymástól. A székelyek és az alföldi magyarok nyelvükben és identitásukban egy nép, hiába eltérőek genetikai sajátásaikra nézve. Ilyen és hasonló példák alapján Wiik úgy gondolja, hogy az őshazaelméletek már elvi okoknál fogva sem tarthatók: nem gondolhatjuk ugyanis, hogy a történetírás előtti korokban léteztek nyelvükben, kultúrájukban és genetikájukban egységes népek. De az őshazaelméletekkel nem lehet megmagyaráznunk a világos lapp–finn nyelvi rokonsággal szemben álló szintén világos lapp–finn genetikai különbségeket sem.

Wiik tehát nem az őshazaelméletekből indul ki. Az ő feltételezései szerint valamikor 20 000 évvel ezelőtt Európában sokféle népcsoport élt. Ezek mindegyikének megvolt a maga nyelve, de ezek mellett létezett két vagy három olyan nyelv is, melyet az akkori népek egymás között – hasonlóan a Római Birodalom latinjához vagy mai világunk angoljához – nemzetek vagy inkább népcsoportok közötti nyelvként használtak. Kalevi Wiik elgondolása szerint Európában három ilyen „nemzetközi” nyelv létezhetett: 1. az Ibériai-félszigetről a jégkorszak enyhébb időszakában észak felé terjeszkedő baszk, 2. a mai Ukrajna területéről a szintén északi irányba terjeszkedő finnugor nyelv és 3. az indoeurópai nyelvek, melyek – ha ebben a korszakban már jelen voltak Európában – a Balkán irányából terjedhettek Európa belseje felé.

Bs = baszk, IE = indoeurópai, SU = finnugor. Wiik, 2002

A finnugor nyelv tehát Wiik szerint valaha egy nemzetek közötti nyelv lehetett, mely, miután az egyes népcsoportok saját, eredeti nyelvüket elfeledték, általánossá vált e népeknél. Az ily módon feledésbe merült nyelvek emlékét azoknak néhány, az „új finnugor nyelvbe” átmentődött sajátosága őrizte meg. Ezek után ez a finnugor nyelv különböző nyelvjárásokká, nyelvekké osztódott, s így alakultak ki a ma ismert finnugor nyelvek.⁵⁰ Ily módon tehát magyarázhatóvá válik az is, hogy hogyan lehetséges az, hogy a lapp és a finn ember, akik genetikailag olyan távol állnak egymástól, a történeti nyelvészeti kutatásai szerint valamikor „egy nyelvet beszéltek”.

A magunk részéről nem kívánunk állást foglalni a különböző finnugor elméletek között, mert ennek munkánk szempontjából nincsen különösebb jelentősége: mindkét elmélet egyformán tudományos ténynek tartja a finnugor népek nyelvi rokonságát, s egyik sem zárja ki ezen népek kulturális összetartozását.

⁵⁰ Kalevi Wiik elméletének a finnugor zenetörténetre alkalmazása: Leisiö 2002.

IV. NYELV ÉS GONDOLKODÁS – ÁLTALÁNOS RÉSZ

IV. 1. A NYELV ÉS A GONDOLKODÁS (MÓD), A VILÁGLÁTÁS, ILLETVE A VILÁGNÉZET KAPCSOLATÁNAK LEHETŐSÉGE A NYELVÉSZETI ÉS NYELVFILOZÓFIAI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Ahhoz, hogy a munkánk címében felvetett problémával érdeemben foglalkozhassunk, először is általánosságban kell feltennünk a kérdést: hathat-e egy nyelvközösség gondolkodásmódjára, szemléletére, netán filozófiájára annak nyelve, vagy fordítva: hathat-e egy nyelvközösség szemlélete, gondolkodásmódja, filozófiája annak nyelvére? Egyáltalán van-e összefüggés egy nyelv és az azon beszélő emberek szemlélete, gondolkodásmódja, filozófiája között? Vagy a mai kognitív tudományok nyelvén: befolyásolja-e az embert megismerési tevékenységében a(z anya)nyelve.

A kérdés nem új keletű, s igen nagy szakirodalma van. Ennek áttekintése itt nem feladatunk, csak annyiban, hogy megtudjuk, mennyiben és milyen módon jogos a nyelv és gondolkodás (megismerés) közötti összefüggések feltételezése.

A nyelv és a gondolkodás között elvileg háromféle kapcsolat feltételezhető.⁵¹

- a gondolkodás önmagában és a nyelv előtt létezik;
- a gondolkodás és a nyelv egyazon folyamatnak különböző, de egyidejű megnyilvánulása;

⁵¹Nyíri 1974

- a nyelv az elsődleges, mivel a gondolkodás „csak” belsővé vált beszéd.

Az első feltételezés (a Szent Ágostontól [Kr. u. 354–430] és a Port Royal grammatikáján keresztül [1660-as évek] a Chomsky-féle transzformációs generatív grammatikáig végighúzódon vonulat) szerint⁵² az értelem működése nem követeli meg a nyelv létezését.⁵³ A nyelv feladata csupán annyi, hogy az, fogalmainkhoz szavakat rendelve, lehetővé tegye a gondolatok közlését. E szerint az emberi értelem, a fogalom- és ítéletalkotás egy és ugyanaz minden nyelvben, még ha ez utóbbiak formájukra nézve különböznek is egymástól.⁵⁴ Ennek a felfogásnak a hívei többek között a beszélni még nem tudó gyermekek esetére szoktak hivatkozni, akiknél világosan megfigyelhető, hogy akaratuk, szándékuk, képzeletük már azt megelőzően is vannak, hogy azokhoz nyelvi kifejezést tudnának hozzárendelni. További érvként pedig azt szokták felhozni, hogy a nyelv képes olyan fogalmak megalkotására, melyek létezni sem léteznek (például négyszögletes kör). „A nyelvtől független gondolkodás koncepciója ... azt a két lényeges metodológiai elvet szolgáltatja ... a nyelvtudomány számára, hogy (1) az egyes nyelvek mögött létezik egy másik, az előbbivel nem feltétlenül azonos mélygrammatika, és hogy (2) a különböző nyelvek e közös, univerzális grammatikája nem a felszíni grammatikákból, hanem a gondolkodás, a fogalomalkotás általános törvényeiből vezetendő le.”⁵⁵

A második eshetőség, mely szerint a gondolkodás és a nyelv egyazon folyamat, az ún. expresszív nyelvkeletkezési elméletek kialakulásával vetődött fel. E szerint az ember, korai történetében minden erős testi vagy lelki hatásra azonnal kiáltásokban, tagolatlan hangokban nyilvánult meg. A képzet és a nyelvi megnyilvánulás tehát egyidejű. „Der Mensch ist nur Mensch durch

⁵² Chomsky 1966. 38–39. o.

⁵³ Vö.a kultúra elsődlegessége a nyelvi változásokkal szemben: Sapir 1912. 226–242. o.

⁵⁴ Vö.a Chomsky-féle elméleteknek a mély és felszíni szerkezetekről szóló megállapításait

⁵⁵ Nyíri 1974. 137. o.

Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein.”⁵⁶ (Az ember csak a nyelv által ember, ahhoz azonban, hogy a nyelvet feltalálhassa, már embernek kellett volna lennie.) Heyman Steinthal (1823–1899) szerint „a nyelv ... a gondolkodás egy bizonyos módja”, melyet „a gondolkodás átfogóbb fogalma alá kell utalnunk, mint annak egy különlegességét: a nyelv az önszemlélet, a képzet meghatározottságában történő gondolkodás”.⁵⁷

Wilhelm Wundt (1832–1920) az emberi nyelveket pszichológiai jellegük szerint tipologizálva tizenkét különböző ellentétpárt különböztetett meg, közöttük olyan maradandónak bizonyult ellentétpártípusokat is, mint az agglutináló és izoláló, vagy az alárendelő szavakat ismerő és azokat nem ismerő nyelveket. Wundt elismeri a humboldti belső nyelvi forma meglétét, de szerinte „ez éppen olyan konkrét és valóságos, mint” a külső forma, mert „lehetetlen rajta mást értenünk, mint pszichikai összefüggések komplexumát, az asszociáció és az appercepció azon sajátos törvényeit, melyek a szóalakok felépítésében, a mondatrészek elkülönítésében, a mondat tagolásában és a mondattagok rendjében jelennek meg”.⁵⁸ „Minden nyelv egy bizonyos szellemi organizáció kifejezése, mely az ember általános szellemi minőségével függ össze.”⁵⁹ Wundt a nyelvi kifejezésre jutott gondolatartamok egymáshoz való viszonya tekintetében szintetikus és analitikus, a nyelvi gondolkodás „sajátságos felfogásmódja” tekintetében az objektív és szubjektív, míg a gondolkodás tartalma tekintetében a konkrét és absztrakt gondolkodásmódokat különböztette meg.⁶⁰ Ezek, mint dolgozatunkból ki fog derülni, szintén időtállóak bizonyultak.

A harmadik feltételezés Herder azon állításán alapul, mely szerint a gondolkodás belsővé vált beszéd. Ez az állítás a nyelv és a gondolkodás között tehát még erősebb kapcsolatot tételez, mint az eddigiek. Itt a nyelv a gondolkodásnak már konstitutív eleme. „A nyelvi relativitás Sapir–Whorf-féle elmélete azt állítja, hogy

⁵⁶ Idézi Nyíri 1974. 146. o. (Humboldt 1903–1936. IV, 14. o.)

⁵⁷ Steinthal 1850. 59–60. o.

⁵⁸ Wundt 1922. 4. (1900–1920). 343–344. o.

⁵⁹ Wundt 1922. 4. (1900–1920). 436–459. o.

⁶⁰ Uo.

egy kultúra nyelvének szerkezete formálja az emberek gondolkodását és tetteit. A gyerekek a beszédtanulás során azt is megtanulják, hogy hogyan észleljék a valóságot, mit keressenek benne. A világ nagy része észrevétlen marad, mert kimondhatatlan.”⁶¹ S ha ez igaz, akkor a nyelv kutatásával az adott nép világnézetét és kultúráját is kutatjuk.^{62 63} Hasonló következtetésekre jut az indogermán és finnugor nyelveket összehasonlító Str’mnes is: „A (különböző) nyelvek egymástól nagyon is eltérő mentális mintákat eredményeznek azok beszélőiben, s a verbális kommunikáció a mentális minták közvetítője”.⁶⁴ E szerint csak nyelvben tudunk gondolkodni. Minden a magunkról és a világról alkotott tudásunkban „a nyelvtől vagyunk körülöleltek”, de a nyelv mindezek ellenére sem eszköze a gondolkodásnak⁶⁵ – mondja Hans-Georg Gadamer (1900–2002).

Karácsony Sándor az 1920–35 közötti időszakban Wundt tanításai hatására végzett társaslélektani megfigyelései közben újra felfedezte a nyelv közösségi meghatározottságát, de merőben új módon: a nyelvi második személynek a nyelv keletkezésében való aktív részvételének felfedezésével. Őt azonban elhallgatták, így sem hazájában sem máshol nem hasznosíthatták korát messze megelőző megállapításait. Helyette gyakran Ludwig Wittgensteint (1889–1951) szokták idézni, mint aki rájött arra, hogy olyan nyelv – elvileg – nem létezhet, melyet csak egy ember ért. Karácsony Sándor megfogalmazásában az 1930-as években ez úgy hangzott, hogy a nyelvhez, annak mindenkori keletkezéséhez mindenkor két fél szükséges, s ezen alapvetéséből írta meg máig is nehezen hozzáférhető munkáját a „Magyar nyelvtan társaslélektani alapon” címmel.⁶⁶ Karácsony elméletére még visszatérünk. Wittgenstein szerint a nyelv elsajátítása inger-válasz kapcsolatok feltételez, azaz, hogy a helyes nyelvi formák (Karácsony terminusával élve) a „másik ember” felől megerősítést

⁶¹ Griffin 2001. 38–45. o.

⁶² Az indián nyelveket elemézve: Serpell 1976

⁶³ Gadamer 1986–87 (1966). 147–148. o.

⁶⁴ Salminen–Johansson–Hiltunen–Str’mnes 1996. 125. o.

⁶⁵ Gadamer 1986–87 (1966). 148. o.

⁶⁶ Karácsony 1938. XXXI–XXXII. o.

nyerjenek.⁶⁷ Ez viszont a nyelvi formák előzetes meglétét feltételezi. A szövegek keletkezését kutató Chafe (1977) is hasonló eredményekre jut.⁶⁸ Szerinte az előzetesen elsajátított „sémák illetve kulturális keretek az elbeszélések megformálódását még annak megszületését megelőzően előre meghatározzák...

A beszélő tudatában először csak egy „képzetmassza” létezik,⁶⁹ de már ennek tagolása, tehát az elbeszélés megkezdése előtt léteznek bizonyos sztereotíp minták, vagyis egyfajta tudás arra nézve, hogy az előadandó dolgot milyen módon szokták elmesélni”. Chafe hangsúlyozza ugyanakkor azt is, hogy ezek a sémák nem csak az elbeszélés módozatait jelentik, hanem annak módját is, hogy hogyan öntjük beszédformába a bennünket körülvevő világról szóló mondanókat, vagy még általánosabban: hogyan alakítjuk ki viselkedési formáinkat. A nyelvtani második személy nyelvalkotó, -teremtő szerepére Chafe is ráérez: szerinte ahhoz, hogy a beszélő meg tudja fogalmazni tapasztalatait három dolog szükséges: képesnek kell lennie arra, hogy az elbeszélést az előzetesen adott lehetséges formák valamelyike szerint tagolni tudja; fel kell tudnia mérni, hogy milyen formában kell előadnia a mondanóját ahhoz, hogy hallgatója a lehető legjobban megértse őt; s képesnek kell lennie a megfelelő szintaktikai formák kiválasztására.

Negyven évvel korábbról ugyanez Karácsony Sándor megfogalmazásában: „Az, hogy mi beszélünk, annak a jele, hogy kultúrlények vagyunk. ... A kultúra közkincs, munkaközösségben lehet részesedni is belőle, munkálni is rajta. Ennek a közösségnek a jele, hogy én meg te beszélünk. ... A beszéd tehát kényszer és képesség egyszerre. Kényszer, mert lelkemben benn a kultúra tartalma (természetesen csupa feszültség és nem más ez a tartalom), de ugyanakkor rendelkezésemre áll a nyelvi forma, mint jele, sőt jelrendszere annak, hogy ez a kultúra csakugyan van, nem káprázat és nem ámokfutó erőfeszítés. A kultúra volt az a tagolatlan képzet,⁷⁰ az az egyetlen kép, mely képzeletemben latens

⁶⁷ Wittgenstein 1953

⁶⁸ Chafe 1977. 220–224. o.

⁶⁹ Karácsony társaslélektani fogalmával: tagolatlan képzet

⁷⁰ Chafe: képzetmassza. L. még 5.3.1.

erő feszültségeként élt, s nem egymással logikai viszonyban álló részekre kellett oszlania, hanem mint valami rádiumról, szakadatlanul áradtak ki belőle a «részek», amelyek aztán, mihelyt «részekké» lettek, egyből kettő, azonnal viszonyultak is egymáshoz és az «egy»-hez. Ez volt az egyik módosulás. Az egyetlen kép mindig két részre bomlott és mindig csak olyankor, amikor beszélni akartam róla. És mindig csak addig, amíg beszéltem róla. Igen, mert *a második módosulás a másik ember felől* (kiemelés: K. Gy.) közeledett. A mondat, a nyelvi egység nem arra volt eszköz, hogy a hallgató lelkében a beszélőében lejátszódott folyamathoz hasonlót idézzon elő, (miként Wundt gondolta), hanem a megfordítottjára: hogy a beszéd természetében rejlő nagy tökéletlenséget, a kikerülhetetlen szükséges rosszat, a lélekben egységnek élő, de beszéd közben részekre omlott kultúrát ismét egységben raktározza el és őrizze tovább lelkében”. A kínos, keserves és fárasztó ... küzdelem egy nehéz úton (a beszéd tartamán keresztül) vezet „a kultúra oszdatlan képzeletbeli egységétől, amely a beszélő lelkében él, megint csak az egységes képzeletbeli képig”, mely már *a hallgató lelkében* (kiemelés: K. Gy.) éli majd tovább a maga életét.⁷¹

A modern hermeneutika szerint a nyelvi értelmezés az értelmezés általános formája, s ott is megvan, ahol az értelmezendő dolog nem nyelvi természetű. A kognitív elméletek pedig úgy tartják, hogy a nyelv a megismerés egészébe beágyazott jelenség. A gondolkodásban minden abba bejutott mozzanatot átalakítunk a tényállásokat tükröző kijelentések egy belső nyelvi formájára. A gondolkodás világa a társalgásban (még a belső beszédben is) a másik féllel folytatott társalgásban⁷² alakul, s a megismerés a (nyelvi) szimbólumok soklépcsős átkódolási folyamataként jellemezhető.⁷³

⁷¹ Karácsony 1938. XXXI–XXXII. o.

⁷² Karácsony 1938, Lotman 1973, s még korábban Steinthal 1850. 59. o.

⁷³ Pléh–Gulyás 2003. 23–24, 26–27. o.

IV. 2. ELTÉRŐ NYELVI, ZENEI GONDOLKODÁSI ÉS KÉPFELFOGÁSI STRATÉGIÁK A KOGNITÍV NEUROPSZICHOLÓGIAI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Amint az az előző részből (4.1.) kitűnt, a tudomány legjelesebb képviselői (pl. a fent idézett Wundt és Karácsony) már a századfordulót követő időkben rájöttek arra, hogy létezhetnek kultúrafüggő, egymástól eltérő gondolkodási módok. A 1970-es években megindult intenzív neuropszichológiai kutatások arra engednek következtetni, hogy az eltérő gondolkodási stratégiák lét(zhetősége) az agykutatás felől is megerősítést fog nyerni. E kutatások szerint – melyek java része agysérülést szenvedett, illetve agymetszéses műtéteken átesett betegek vizsgálatán alapul – a két agyfélteke a percepciós anyagot egymástól eltérő stratégiákkal dolgozza fel. A jobb félteke szintetikus feladatokra specializálódott, formákat észlel, vizuális azonosságokat, illetve különbségeket fog fel, képekben kódol, gondolkodása konkrét. A bal félteke analitikus képességekkel rendelkezik, részleteket észlel, az események időbeni egymásutánosságát rögzíti, absztrakt kategóriákkal és verbális kódrendszerrel dolgozik, de nem képes az egész-forma szintézisére.^{74 75} A bal félteke a verbális, a jobb a nem verbális emlékményt raktározza el. Hasonló eredményre jutottak a zenei felfogóképességet vizsgáló agykutatók is: „A jobb féltekében a zenei hangokból álló dallamok nem a részek egymásutánosságának elemzése útján, hanem általános melódiakontúr formájában percipiálódnak és identifikálódnak. A bal félteke – regisztrálva a hangok szekvenciáját – finom idődiszkriminációra is képes: a zenei elemek analízise és kombinációja útján jut el a felismeréshez. A muzikusok a dallamot kognitív-asszociatív úton dolgozzák fel a bal féltekében, míg a zeneileg iskolázatlanok számára a zenei élmény egységes alakzatként (Gestalt) a jobb fél-

⁷⁴ Hajdú 1996. 188. o.

⁷⁵ Levy 1974. Idézi: Péter 1984. 159. o.

teke perceptuális-diszkriminatív tevékenysége”.⁷⁶ A látás tekintetében az elsődleges látókéreg (Brodmann 17) elsősorban az elemi formák, képrészek felfogásáért felelős, míg a másodlagos látókéreg (Brodmann 18) a képrészek, képelemek viszonyát érzékeli. A harmadik, a legösszetettebb látómező (Brodmann 19) pedig a komplex kép kialakulásáért felelős.⁷⁷

Kultúrelméleti szempontból rendkívül fontos a féltekék redundancia képessége, vagyis az, hogy az egyik félteke működésképtelenné válásával a másik félteke bizonyos pszichikai funkciókat átvehet.⁷⁸ Ez ugyanis – legalábbis elviékben – lehetővé teszi a különböző gondolkodásmódok, gondolkodási stratégiák egymástól eltérő dominanciáját a különböző kultúrákban.

⁷⁶ Péter 1984. 109. o.

⁷⁷ Szél 1999. 299. o.

⁷⁸ Többek között: Gazzaniga–Le Doux 1981

V.

FINNUGOR „FELEK” EGYMÁS KÖZÖTT – A FINNUGOR TÁRSASLÉLEK ÉRTELMI, ÉRZELMI ÉS AKARATI VISZONYULÁSA

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen a finnugor feleknek (embereknek) az egymáshoz való viszonyulása értelmi, érzelmi és akarati hangoltság esetén. Az értelmi viszonyulásra hangolt ember elsősorban nyelvi jelekkel próbálja magát megérteni, érzelmi viszonyulás esetén viszont, ha lehet, jelképeket vesszünk igénybe, míg az akarati síkon történő viszonyulás társadalmi tetteket eredményez, társadalmi tettekben nyilvánul meg.⁷⁹ A következőkben a tárgyalás sorrendje a kognitív tudományokban szokásos sorrendet követve először tárgyalja a valamely finnugor nyelvet beszélő emberek nyelvi (értelmi) (5.1), ezt követően az akarati (5.2), majd az érzelmi (5.3) viszonyulásának a finnugor népekre jellemző sajátosságait. Ez a sorrend már csak azért is indokoltnak tűnik, mert a nyelvekben felgyülemlett kifejezések, az abban évezredek alatt kikristályosodott jelenségek, ezek elemzése illetve az ezekből az értelmi működésre levont következtetések megbízható alapot adhatnak a másik két szint (5.2–5.3) vizsgálatára is.

Mivel tudomásunk szerint tudományos igénnyel a finnugor nyelveket beszélő népek közül külön eddig csak a magyar nép gondolkodásmódját kutatták, ezért a következőkben gyakran járunk el úgy, hogy ezt vesszük előre, s csak ezt követően tárgyaljuk az általános finnugor nyelvészeti kutatások eredményeit ill. tanulságait.

⁷⁹ részletesebben a következő pontokban

V. 1. A FINNUGOR TÁRSASLÉLEK ÉRTELMI (NYELVI) VISZONYULÁSA ÉS ANNAK MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI

V. 1. 1. A magyar és a finnugor népek nyelvi gondolkodásának sajátosságairól általában

A múlt század közepén végzett kutatásaikban (1) Karácsony Sándor a magyar nyelvet a némettel, (2) a magyar, a finn, az észti és más országbeli finnugristák a finnugor nyelveket egymás közt és más nyelvsaládok nyelveivel összehasonlítva nagyon sok tekintetben teljesen egyező, sőt, olykor szinte szóról szóra azonos eredményekre jutottak. Karácsony évtizedekig tartó nyelvfilozófiai kutatómunka és pedagógiai kísérletek⁸⁰ alapján a magyar nyelvről, a magyar észjárásról, annak természetéről a következőket állapította meg:

1. mellérendelő (parataktikus),
2. konkrét, kitergetve szemléltető, ezért
3. kategóriáiban főként viszonyító,
4. formájában primitív,
5. tartalmában pedig objektív.^{81 82}

A finnugristák a finnugor nyelvek közös, a többi népcsoportoktól eltérő sajátosságait abban látják, hogy a finnugor nyelvek:

⁸⁰ Karácsony elsősorban pedagógiai problémáktól indítva kutatta a magyar gondolkodásmódot. Problémája az volt – akárcsak Kodály Zoltánnak és Bartók Bélának a zenei nevelést illetően –, hogy a magyar észjárású (paraszti) gyerekek a német mintára megszervezett iskolákban, a német tükörfordításoktól hemzségő tankönyvekkel sémhogy sém boldogultak/boldogulnak, s már-már úgy látszott, hogy értelmi képességük nem éri el a német műveltségű családi háttérrel rendelkező iskolás társaikét, hogy: „magyar gyermek nem alkalmas mérnöki pályára”. Ez pedig ellentmondott volna a modern, az emberi kultúrákkal foglalkozó tudományos megállapításoknak.

⁸¹ Karácsony 1985 (1939). 242–330. o.

⁸² Vö. Wundt 37. lapolji jegyzet

1. természetükre nézve „inkább mellérendelők”,
2. inkább szintetikusak, mint analitikusak, s
3. jellemzőjük az irányhármasság.⁸³

Valamivel később, a század második felében, a fenti kutatóktól szintén függetlenül, s ráadásul teljesen más kiindulópontokból, Str'mnes és kutatócsoportja is hasonló következtetésekre jut: a finnugor nyelvek legfontosabb sajátása a viszonyítás: „A svéd nyelv propozícióinak és a finn nyelv esetragjainak a térbeli ábrázolásban játszott szerepét feltárandó, ezeknek a jelentéseit bemutató animációs filmek segítségével laboratóriumi kísérleteket végeztünk, melyek eredményeit kísérleti személyekkel ellenőriztük. Az esetragok és a prepozíciók a világot teljesen eltérő módon tagolják. A finn nyelv esetrendszere egyszerű topológiai, a svéd nyelv prepozíciórendszere pedig egyszerű vektorgeometrikai viszonyokat ábrázol. Ezek pedig eltérnek egymástól (...) mind a mozgás, a térkihasználás, mind az idő észlelése tekintetében. A prepozíciós rendszer a folytonos mozgást hangsúlyozza, míg az esetragrendszerben a mozgás részekre bontott. (...) A prepozíciók jelentésbeli különbségei a mozgás különbözőségéből, míg az esetrendszerben a jelentések az alakok között fennálló különböző viszonyokból származnak.”⁸⁴

A megállapítások tehát, néhol szó szerint is, egy irányba mutatnak. Mindehhez hozzátehetjük, hogy népzenében végzett kutatásai során meglepő módon még Kodály Zoltán is arra a megállapításra jut, hogy a magyar népdalok dallamszerkezetére a mellérendelő jellegű paralellizmus a jellemző.⁸⁵

Karácsony Sándor szerint a magyar nyelv és gondolkodás sajátosságai mind a mellérendelő gondolkodásmódra vezethetők vissza. „A magyar észjárás” című nagy munkájában a magyar nyelv leplelkeréről szólva ezt írja: „Ha csak egy szempillantásig el tudnók felejteni mindazt, amire az indogermán nyelvtudomány tanított bennünket, s elfogulatlanul bírnók tudomásul venni a ma-

⁸³ Részletesebben: Hajdú 1989. (1966) 83. o.; 1981. 166–169. o.

⁸⁴ Salminen–Johansson–Hiltunen–Str'mnes 1996. 127. o.

⁸⁵ Kodály 1937. 37. o.

gyar nyelv tényeit, amint (azok önmagukban) megmutatkoznak, semmit sem tudva grammatikai terminológiáról, szisztémáról, kategóriákról és meghatározásokról,⁸⁶ maga a nyelv megmutatná termő elvének gyümölcsképpen saját belső törvényszerűségét. Nos, az az erőhálózat, amely így megmutatkoznék, az volna mel- lérendelő.” Tételét pedig így magyarázza: „Ha minden jelenséget közös törvényre redukálnánk, az a törvény hangoznék úgy, hogy a magyar nyelv grammatikája nem fogalmi jegyeknek egy fogal- lomba gyűjtését célozza, hanem mindenkor két fogalomnak, vagy egy fogalomnak és egy viszonynak, vagy két viszonynak egy- máshoz viszonyításával jelöl.” „Az alárendelés tehát mindig el- von, a mellérendelés szemléltet a nyelvben.”⁸⁷ „A magyar gram- matika minden kategóriája viszonyítással jelöl.”⁸⁸ Mit jelent ez? Azt, hogy „... a magyar ember beszéde a konkrétumból indul ki, akár szemmel látható, kézzelfogható külső kép volt ez a konkrét- um, akár a képzetben tárolt, tapasztalatokból gyűjtött egyetlen, tagolatlan kép. Ezt az egységes képet legalább két részre bontotta a magyar ember, mert csak úgy tudta szemléltetni a másik magyar ember előtt, ha időben kiteregette számára, történette, vi- szonyította neki a részeket, egyiket a másikhoz képest. Ez jó volt arra, hogy megképezzék a másik ember számára a beszélő, de nem volt alkalmas arra, hogy az övéhez hasonló egyetlen kép- pé álljon a végén össze a sok szófia beszéd. Sok beszédnek sok az alja. Ezért aztán a beszélő magyar embert kezdettől fogva ez a két

⁸⁶ Karácsony szövege itt arra utal, hogy a hungarológia tudományának – s mi hozzáténnék a finnugor népekkel kapcsolatos bölcsészeti tudományok számára – nagy probléma, hogy hogyan tudjanak megszabadulni az idegén (elsősorban az indogermán) népek humántudományából vett mintáktól. A nehézségek – mint arra Karácsony és Lükő is sok munkájában utal – abból adódnak, hogy e (kis) népek szellemi élitje gyakran „idegénből jött” (Ady Endre), vagy idegén szemléltet. A problémának tudatában vannak a finn kutatók is. Itt talán elég, ha a finn nyelvész, Susanna Shore munkájára utalunk: „Suomessa on kauan vallinnut kieliopin traditio, jossa suomen kieltä tarkastellaan indoeurooppalaisten kielten rakennekuvausten pohjalta...” (‘Finnországban régóta uralkodik az a hagyomány, mely a finn nyelvet az indo-európai nyelvekből vett szerkezeti leírások alapján közelíti meg...’). Shore 1986. 9. o.

⁸⁷ Karácsony 1985 (1921–1938). 253. o.

⁸⁸ Uo. 256. o.

tendencia úzte és korlátozta: viszonyítani és kitergetni – és összefogni. Kettővé bontani az egyet, viszonyítani egyiket a másikhoz (mellérendelni), egyiket a másikhoz képest összefogni (alárendelni), egyesíteni a kettőt egyetlen képpé. [...] Ezért aztán a magyar egyetlen képet taglaló mondatsort a gondolatlánc jellemzi, melyben konkrétan kapcsolódik az új elem a régihez valami közös rész segítségével, az egyes mondatokat meg a magyar szórendi törvény [...], (mely szerint) nyugodt közlésnél [...] először egy bevezető, már ismert rész kezdi a mondatot, aztán a tulajdonképpeni mondanivaló, az új rész következik, arra esik a hangsúly, s közvetlenül a mondat állítmánya jó utána [...], s (ez után az) elmaradhatatlan, de indifferens részek. (Lélektani alany – lélektani állítmány – lélektani bővítmény.) A mondatnak magának a felépítése meg azzal az alapvető eljárásmóddal ment végbe, hogy mindent viszonyítok, egymás mellé rendelek, ami a másik ember szemlélete számára új, de azonnal összevonom, alárendelem, mihelyt (mivel az számára már ismerős) megtehetem. [...] mellérendelő formául a mondatpár, mondatforma, állítmány, mellékmondat tekintendő, alárendelőül a kifejezésforma, alany, bővítmény és a szó.”⁸⁹ Karácsony szerint mindez szemben áll a gondolatok megformálásának az indogermán,⁹⁰ alárendelő nyelvekben szokásos módjával. S mindez nem egyszerűen csak azt jelenti, hogy a magyar nyelvben a mellérendelő, míg az indogermán nyelvekben az alárendelő típusú szó- és mondat szerkezeteknek nagyobb a statisztikai gyakoriságuk, hanem azt – s ezt könyvében szemléletes szövegpéldákkal igazolja –, hogy az indogermán gondolkodásban a megértés végső célja az összes elemek egyesítése egy legfőbb fogalomban, míg a magyarban „az alárendelés (csak) egyik állomása a megértésnek, nem” pedig végállomása. A magyarban „alárendelni akkor van jogom, de akkor viszont egyben kötelességem is az alárendelés, ha két elemet és a köztük levő viszonyt megelőzőleg már mellérendelésben ismerttettem (vagy ismerttettnék vehetem)”. „[...] nyelvünk alapgyökerei nem az absztrakt gondolkozásból, hanem a konkrét szemléletből táplál-

⁸⁹ Uo. 267–268. o.

⁹⁰ Karácsony idejében még inkább használták az indogermán, mint az indo-urópai kifejezést.

koznak”⁹¹ – írja Karácsony Sándor. A szemléletesség pedig a viszonyítás igényéből következik.

A következőkben a magyar és finnugor nyelvek (utóbbiak közül legfőképp a finn nyelv) hang-, alaktanát, fogalomalkotását és mondattanát végigjárva azt kívánjuk megvizsgálni, hogy ki-terjeszthetőek-e Karácsony gondolatai a finnugor népcsoportok gondolkodásmódjára.

V. 1. 2. A finnugor népeknek a konkrét beszédhelyzethez viszonyító gondolkodásmódja, s ennek tükröződése nyelvük alak- és hangtanában – a beszélő felek és a finnugor nyelvek irányhármassága

Karácsony szerint a magyar nyelvben a mondatok nem csak egymáshoz képest viszonyulnak (ls. később), hanem rejtetten egy harmadik mondathoz is, ahhoz a konkrét tényhez, hogy „*én itt és most neked beszélek*”. A finnugor nyelvészek lényegében ugyanerre az eredményre jutottak, amikor az uráli nyelveket kutatva azokról azt állapították meg, hogy egyik jellemző sajátosságuk – szemben más népcsoportok nyelveivel, s itt elsősorban az európai indogermán népekre gondoltak – az ún. irányhármasság. Ezek szerint a beszélő (egy- vagy többes szám első személy) a maga mondandóját a beszéd helyéhez és idejéhez, illetve – s ez már Karácsony megállapításának része – az őt éppen hallgató félhez viszonyítva mondja el. E szerint a beszélő beszédjével egy időben, annak pillanatában VALAHOL van, tudniillik ott, ahol az éppen őt hallgató(k)nak beszél, oda pedig e beszédjét megelőzően VALAHONNAN érkezett, s onnan a beszélgetés után VALAHOVA menni fog. A nyelvi gondolkodásnak ez az erős igénye – hogy tehát a beszédhelyzethez és a hallgatójához viszonyítson – a finnugor nyelvek legtöbbjében rendkívül fejlett, s gyakran teljesen „hézagmentes” – a hely- és időviszonyokat sok esetben éppen ugyanezen okokból analóg módon jelölő – eset-, illetve igeragozási rendszereket eredményezett.

⁹¹ Uo. 272. o.

Ezt most csak a két legtávolabbi finnugor nyelvből vett példákön mutatjuk be:

A beszéd helyéhez és idejéhez történő viszonyítás, annak „fejlettsége” a magyar és a finn nyelvben:

(én most) és VALAHONNAN	(itt) éppen VALAHOL	(neked) beszélek VALAHOVA
jöttem	vagyok	menni fogok
	én (E. 1.) itt és most	
	neked (E. 2.) beszélek	
	HELY	
	m. Általános hely:	
HONNAN?	HOL?	HOVA?
	Konkrét hely:	
MIRŐL?	MIN?	MIRE?
vízről	vízen	vízre
MIBŐL?	MIBEN?	MIBE?
vízből	vízben	vízbe
MITŐL?	MINÉL?	MIHEZ?
víztől	víznél	vízhez
	fi. Általános hely:	
MISTÄ?	MISSÄ?	MIHIN?
	Konkrét hely:	
MILTÄ?	MILLÄ?	MILLE?
vedeltä	vedellä	vedelle
MISTÄ?	MISSÄ?	MIHIN?
vedestä	vedessä	veteen
MINKÄ LUOTA?	MINKÄ LUONA?	MINKÄ LUOKSE?
veden luota	veden luona	veden luokse
	IDŐ:	
én (E. 1.)	itt és	most
neked (E. 2.)	beszélek	
m.		
METTŐL/MIKORTŐL?	MIKOR?	MEDDIG?
fi.		
MISTÄ LÄHTIEN?	MILLOIN?	MIHIN ASTI/ MENNESSÄ

A finn és a magyar nyelv többi esete, illetve névutórendszere is ebbe a (szinte hiánytalanak bizonyuló) rendszerbe illik bele. Hasonló táblázatokat lehetne bemutatnunk a többi finnugor nyelvből is, most azonban ettől eltekintünk. Megjegyezzük azonban, hogy vannak kivételek is. Így például a vogul nyelv esetrendszere nem ilyen „fejlett”. Ott azonban a névutó rendszer gazdagsága tölti be ugyanazt a feladatot, mint a többi finnugor nyelvben az esetrendszer. Ezért egyes kutatók szerint a finnugor nyelvtanoknak a névutókat az esetrendszer részeként kellene tárgyalniuk.⁹²

A fentebbiekben bemutatott irányhármassághoz idomul a finn és a magyar igeidők rendszere is, melyet a finnugor nyelvi gondolkodásnak az az igénye formált ki, hogy a mondandóban lévő eseményeket ahhoz képest, ahhoz viszonyítva meséljem el, hogy „én itt és most neked beszélek”: ami a mondandóban történik, az ehhez képest vagy elő vagy egy- vagy utóidejű.

azt megelőzően, hogy én itt és most⁹³ neked ezt követően beszélek

m. voltam	vagyok	leszek/majd vagyok
fi. olin	olen	tulen olemaan/ olen sitten

A finn és a magyar igealakok azon felül, hogy a beszélő mondandójában történő eseményeket a beszéd elhangzásának idejéhez viszonyítják, pontosan kifejezik azt is, hogy a beszélőhöz viszonyítva arról van-e szó, aki éppen beszél, vagy arról, akinek beszél, vagy a beszédhelyzeten kívüli, harmadik személyről. (A beszéddel egyidőben: Én teszem, aki itt és most hozzád szólok; Te teszed, akihez itt és én most szólok; Ő/az teszi, aki itt és most, amikor hozzád szólok, nincs közöttünk.) Táblázat formájában a beszéd idejét is megmutatva:

⁹² F. Mészáros 1982

⁹³ Megjegyezzük még, hogy a legtöbb finnugor nyelvben megtalálható vagy ki-mutatható a jelen idő jele is: Bérczki 2003. 55. o. L. alább.

m.

E. 1. te- tt-em	tesz-em	tenni fog-om
E. 2. te- tt-ed	tesz-ed	tenni fog-od
E. 3. te- tt-e	tesz-i	tenni fog-ja
T. 1. te- tt-ük	tesz-szük	tenni fog-juk
T. 2. te- tt-étek	tesz-itek	tenni fog-játok
T. 3. te- tt-ék	tesz-ik	tenni fog-ják

fi.⁹⁴

E. 1. te-i-n (tehtiin)	tee- n (tehdään)	tule-n tekemään (tullaan tekemään)
E. 2. te-i-t	tee- t	tule-t tekemään
E. 3. tek- i (tehtiin)	teke-e (tehdään)	tule-e tekemään (tullaan t.)
T. 1. te- i-mme (tehtiin)	tee- mme (tehdään)	tule-mme tekemään (tullaan t.)
T. 2. te- i-tte	tee- tte	tule-tte tekemään
T. 3. tek- i-vät (tehtiin)	teke- vät (tehdään)	tule-vat tekemään (tullaan t.)

A beszéd idejéhez való viszonyításról szólva megjegyezzük még, hogy több finnugor nyelvben, például a finnben és az észtenben is létezik a régmúlt idő,⁹⁵ mely felfogható a mostani beszéd-szituációkhoz viszonyítva történt/végbement korábbi beszéd-szituációra. A jövő időt viszont a finnugor nyelvek javarésze, miként az itteni példáinkból is látható analitikus módon, összetett formákkal fejezi ki, de a finnugor nyelvek javarészeben a jövő idő jele vagy annak emléke is megtalálható.⁹⁶

Nem tartozik szorosan témánkhoz, de érdekes tanulságokkal szolgálhat, hogy a finn nyelv a beszélgető felek közötti viszonyítás tekintetében egyre hiányosabb. Ennek meglátásunk szerint van egy a korábbi és egy a mai időkre visszavezethető oka. Korábbi oka a finn nyelvet ért ősgermán-balti nyelvi hatásra – amely hatás

⁹⁴ A zárójelezett alakok az újabban elterjedőben lévő személytelen változatokat mutatják, melyek a beszédhelyzet szereplői tekintetében már nem képesek a viszonyításra.

⁹⁵ Pusztay 2000. 180. o.

⁹⁶ Pusztay 2000. 74. o.

egyébként a finnhez egészen közeli észt nyelvben még erőteljesebb –, jelenkori oka pedig a mai finn életben az emberek közötti kapcsolatokban általánosan tapasztalható elszemélytelenedés, elszigetelődés jelenségére vezethető vissza. A mai finn beszédben a személytelen ún. passzív (l. a fenti táblázat zárójelezett alakjait) igealakok egyre gyakrabban fordulnak elő, például az egyes és többes első, illetve harmadik személyű, illetve a felszólító módban a többes első számú alakok helyett – „megkímélve” a beszélőt annak kimondásától, kinyilvánításától, hogy a konkrét beszédhelyzetben szereplő felekhez képest valakiről valamit állítania kelljen. (A hivatalos – Susanna Shore szerint „indoeurópai nyelvészeti mintákon alapuló” – finn nyelvleírás ezeket passzív igealakoknak nevezi. Véleményünk szerint helyesebb személytelen igealakokról beszélni.⁹⁷) Másfelől – szemben a finn nyelv elszemélytelenedésével, a személytelen, vagy indefinitív igealakok térhódításával – még mindig vannak olyan finnugor nyelvek – s ezt a típust joggal tekinthetjük ősinek –, melyeknek (valóban) passzív alakjai nem veszítették el azt a képességüket, hogy a beszédhelyzethez viszonyítsanak. A szoszvai vogul *toti* ‘hoz’ (fi. ‘tuo-da’) jelentésű szó passzív ragozási rendszere.^{98 99}

Jelen idő:

E. 1. totawe-m	K. 1. totawe-men	T. 1. totawe-w
E. 2. totawe-n	K. 2. totawe-n	T. 2. totawe-n
E. 3. totawe	K. 3. totawe-g	T. 3. totawe-t

Múlt idő:

E. 1. totwe-s-em	K. 1. totwe-s-amen	T. 1. totwe-s-uw
E. 2. totwe-s-en	K. 2. totwe-s-en	T. 2. totwe-s-en
E. 3. totwe-s	K. 3. totwe-s-ig	T. 3. totwe-s-et

⁹⁷ Shore szerint még csak nem is személytelen, hanem indefinitív igealakokról van itt szó: Shore 1986. 76-79. o.

⁹⁸ Kálmán 1976. 42. o.

⁹⁹ K. = kettes szám

Ki tudja fejezni ugyanezt a – passzív ragozást nem ismerő – mai magyar és finn nyelv is, csak éppen képző segítségével: pl. m. (nyj.) *megveretem, megverődöm, megverődsz stb.*, fi. *tuudittaudut* (kb. ‘elringatódsz, vigasztalódsz’), *hän laittautuu* (‘készlődik’: kicsinosítja magát). A magyar nyelvi gondolkodás természetében lévő viszonyítani akarást kutatva Lükő Gábor állapította meg, hogy a magyar igeragozási rendszernek a tárgyra utaló igei ragjai/igeragozása még a tárgynak a kilétét is a beszélgető felekhez viszonyítja¹⁰⁰:

a tárgy, melyre az ige utal
maga a beszélő (E. 1.)
lát**om** magamat, magunkat
lát**sz** engemet, bennünket¹⁰¹
lát-**0** engemet, bennünket
lát**unk** engemet
lát**tok** engemet, bennünket
lát**nak** engemet, bennünket

a tárgy, melyre az ige utal
az akihez beszélnek (E. 2.)
lát**lak** téged, benneteket
(lát**od** magadat)
lát tégedet, benneteket
lát**unk** tégedet, benneteket
(lát**játok** magatokat)
lát**nak** tégedet, benneteket

a tárgy, melyre az ige utal egy a beszédhelyzeten kívülálló harmadik személy (E. 3.)

lát**om** őt, őket
lát**od** őt, őket
lát**ja** őt, őket
lát**juk** őt, őket
lát**játok** őt, őket
lát**ják** őt, őket

Vagyis a magyarul beszélő egyetlen ragozott szóval ki tudja fejezni azt is, hogy a beszélő felekhez viszonyítva a cselekvés a beszédhelyzeten kívül álló harmadik személyre irányul; kicsit magyarosabban: hogy a beszédhelyzet tényezőihez képest, ki vagy mi a cselekvés alanya. Hogy az, aki éppen most beszél, az (ls. a fenti

¹⁰⁰ Táblázatunk kissé egyszerűsített. Újabban: Kubínyi 2005. 54. o.

¹⁰¹ Az inésszívuszi ragból alakult akkuzatívusról és a magyar nyelvet csak kívülről ismerő magyar nyelvészekről l.: Arany János: Grammatica versben.

példát) azt látja, aki(k)hez (E. 2. vagy T. 2.) éppen beszél: *látlak* (vö. ang. *I see you*); vagy egy a beszédhelyzeten kívüli személyt: *látom* (*ő/ke/t*) (E. v. T. 3. sz.).

A finnugor melléknévi igenevek a beszédhelyzet már ismertnek számító részeinek tömörítései, elvonásai. Mivel ezek egy korábbi, esetleg csak feltételezett mondatnak állítmányi részei, így ezek is ugyanúgy kifejezik a beszédhelyzethez képesti jelen-, utó- illetve előidejűséget, mint az elsődlegesnek számító állítmányi részek:

Én itt most neked beszélek

ez előtt	ezzel egy időben	ez után
m. olvas ott (ember)	olvas ó (ember)	olvas andó (könyv)
fi. luke nut (ihminen)	luke va (ihminen)	luet tava (kirja)

E melléknévi igeneveket, és általában is az igeneveket (alábbi példánkban a főnévi igeneveket) a legtöbb finnugor nyelv a beszélő felekhez is viszonyítani szokta:

m. olvas- n-om	fi. luke- akseni
olvas- n-od	luke- akse-si
olvas- ni-a	luke- akse-en
olvas- n-unk	luke- akse-mme
olvas- n-otok	luke- akse-nne
olvas- ni-uk	luke- akse-en

A finnugor nyelven beszélő ember előszeretettel határozza meg beszéde egyéb mondatrészeit is úgy, hogy azokat a konkrét beszédhelyzetben résztvevő beszélgető felekhez viszonyítja. Ez pedig ezekben a nyelvekben – az igeragozással analóg – névszói személyragozási rendszer létrejöttét eredményezte:

m. hal- am	fi. kala- ni	cser. kol- em
hal- ad	kala- si	kol- et
hal- a	(hänen) kala- nsa	kol- so
hal- unk	kala- mme	kol- na
hal- atok	kala- nne	kol- ta
hal- uk	(heidän)kala- nsa	kol- est

A mai magyar és finn köznyelv azonban éppen az utóbbi évtizedekben illetve napjainkban nagy léptekkel halad a viszonyítást kifejezetlenül hagyó nyelvi formákhoz. Manapság mindkét nyelvben elfogadottnak tekinthetők az *anya – äiti, apa – isä* személyrag nélküli formák.

(Ezekre még visszatérünk.) Sőt, úgy látszik, hogy a finnben a beszélő felek közötti – a névszói személyragozás segítségével kifejezett – viszonyítás a közeljövőben ki fog veszni. A mai finn nyelvérzék számára ugyan van még egy kis mellékíze a viszonyítatlan formáknak, de ezek a hétköznapi nyelvhasználatban már akkor is többségben vannak. *Jalka leikattiin sairaalassa*. Azaz: ‘Megoperálták a lábam a kórházban.’ De szó szerint: ‘A lábat megoperálták a kórházban’, vagy még pontosabban: ‘A láb megoperáltatott/A lábat megoperálták’ – ami a mai, még mindig viszonyítva gondolkodó magyarban azt jelentené, hogy a műtőasztalon egy „senkié sem volt lábat” (sőt: egy semmilyen testhez sem tartozott lábat) operáltak meg. A finn persze tökéletesen érti a szövegkörnyezetből, hogy miről és kinek a lábáról van szó, „kik vannak a személytelen ige mögött” (a kórház orvosai, tehát a beszédhelyzetben kívül levő harmadik személyek), csak gondolkodásmódja számára már nem fontos mondanivalójának e tényeit a beszédhelyzethez viszonyítania. *Jalka on kipeä* – mondja a mai finn, ha fáj a lába: ‘A láb fájós.’ S a hallgató már csak a kontextusból érti, hogy kinek a lába. Ebben a helyzetben a magyar még azt mondja: *Fáj a lábam* (fi. ‘Särkee minun jalkani.’). Vagyis annak a lába, aki éppen beszél. A régebbi gondolkodásmód szerint nemcsak a testrészeinkkel, hanem a bennünket körülvevő emberekkel és tárgyakkal kapcsolatban is fontos volt kifejeznünk annak hozzánk való viszonyát, akkor is, ha tulajdonunkról van szó, s akkor is, ha nem: *Eltörött a székem lába*, nem feltétlen arról van szó, hogy a szék az én tulajdonom lenne, hiszen egy étteremben vagyok. *Nincs a számlámon több pénz*. Ugyanezt a finnek újabban személyrag nélküli formában fejezik ki: *Tilillä ei ole enää rahaa*. (szó szerint: ‘A számlán nincs több pénz.’). A finnben a személyragozott formákat egyre inkább kiszorítják az *oma* (‘saját’) szóval alkotott szerkezetek, melyek mintegy „kárpoztásai” a viszonyításnak: *oma vaimo* (‘saját feleség’), *oma tili* (‘saját

számla’), *oma lapsi* (‘saját gyerek’), *omalla autolla* (‘saját autóval’), *omassa kylässä* (‘saját faluban’, értsd: a falumban). *Oma vika se oli, kun se sattui käymään näin.* (Szó szerint: ‘Saját hiba volt, hogy ez így eshetett meg.’) *Se on oma asia.* (Szó szerint: ‘Az saját dolog.’ értsd: ‘Az az én dolgom.’)

Mindennek ellenére a beszélő felekhez viszonyító névszói ragok egyelőre hiánytalan rendszert alkotnak mind a finn, mind a magyar nyelvben az irányhármasságnak a beszéd helyéhez viszonyító nyelvtani jeleivel együtt is:

	MIBŐL?	MIBEN?	MIBE?
m.	kez- em-ből	kez- em-ben	kez- em-be
	kez- ed-ből	kez- ed-ben	kez- ed-be
	kez- é-ből	kez- é-ben	kez- é-be stb.
	MISTÄ?	MISSÄ?	MIHIN?
fi.	käde- stä-ni	käde- ssä-ni	käte- e-ni
	käde- stä-si	käde- ssä-si	käte- e-si
	käde- stä-än	käde- ssä-än	käte- e-nsä stb

Megjegyezzük, hogy több finnugor nyelvben ezek a ragok melléknemekhez és kérdőnévmásokhoz is járulhatnak: fi. *nuoremmistamme* (‘fiatalabbjainkról’), m. *mimre*, *midre*, *mijére* stb.

A fentiekén kívül a finnugor nyelven beszélő ember a mondanójában szereplő eseményeknek a színhelyét a mutató névmások hangrendiségével is az adott beszédszituáció helyszínéhez viszonyítja. A mutató névmások, ha az elbeszélés eseményei ott történtek, történnek vagy fognak történni, ahol a beszélő éppen hallgatójához beszél, akkor azok vékony, ha attól távoli helyen, akkor vastag hangrendű alakjukban szerepelnek.¹⁰²

¹⁰² A finnugor nyelvek hangtani términusairól az érdeklődő a következő dolgozatokban olvashat: Döbrentei, 1832. 7. o., Työplov 1960. 80. 0., részletesen: Lükő 2002. (1970) 47-103. o., Kádár 1995. 40-41. o.

**AHONNAN jöttem én (E. 1.) itt és most AHOVA menni fogok
neked (E. 2.) beszélek**

AZ	TUO	EZ	TÄMÄ	AZ	TUO
m. ott	fi. tuolla	m. itt	fi. täällä	m. ott	fi. tuolla
arra	tuonne	erre	tänne	arra	tuonne
arról	tuolta	erről	tältä	arról	tuolta
abba	tuohon	ebbe	tähän	abban	tuohon
abban	tuossa	ebben	tässä	abban	tuossa
abból	tuosta	ebből	tästä	abból	tuosta
oda	tuonne	ide	tähän	abba	tuohon

stb.

A beszédbeli eseményeknek és a beszédshituációnak az időbeni viszonyítása:

akkor tuolloin ekkor tällöin akkor tuolloin
stb.

Más nyelvekben is találkozunk az effajta megkülönböztetés nyomaival:

ném.	hier	dort
fr.	ici	là
or.	здесь	там,

de ennyire direkt módon és rendszerszerűen csak a finnugor nyelvekben. A magyar ember, ha távol van családjától, akkor *otthonára* gondol, ha *odahaza van* van, amikor beszélget, akkor *itthon-t* mond: „Hol van édesanyád?” – „Nincs *idehaza*. Elvan” – válaszolja a magyar ember, ha az ajtón belül áll.

Úgy gondoljuk felesleges volna a példák számát tovább szaporítanunk. A két legtávolabbi finnugor nyelvből elégséges adatot hoztunk annak bemutatására, hogy azok nyelvtani rendszere olyan gondolkodásmód hatására fejlődött olyanná, amilyen, amely gondolkodásmód számára rendkívül erős a beszédshituációhoz, illetve a beszélő felekhez való viszonyítás igénye – hogy e nyelvek gondolkodásmódja, ahogy azt Karácsony Sándor a magyar nyelvről már a 40-es években megállapította: konkretizáló és viszonyító.

V. 1. 3. A konkrét szemléleten és viszonyításon alapuló gondolkodásmód a fogalomalkotásban és a fogalmak használatában

Karácsony Sándor a magyar nyelvet – hogy „kívülről láthasuk” a magyar nyelvi gondolkodást – a némettel vetette össze, s megállapította, hogy míg ez utóbbi nyelvben a megértés végső célja az absztrahálás, az „összes elemek egyesítése egy végső fogalomban”,¹⁰³ aminek következménye az alárendelő formák kedvelése, addig a magyar nyelv az eredeti szemléletből kiindulva, egymáshoz viszonyítva, mellérendelve szereti mondandóját megfogalmazni. Ennek eredményeképpen a magyar nyelv sokkal képszerűbb, mint az indoeurópai nyelvek. „A német jelentés ... elvont, a magyar szemléletes”¹⁰⁴ – írja, de rögtön hozzáteszi azt is, hogy ez a megállapítás nem kizárólagosan értendő, hanem mindig csak tendenciákról van szó.¹⁰⁵

Karácsony szerint a magyar nyelv, s mint azt majd alább látjuk, a többi finnugor nyelv szavainak szemléletessége is háromféleképpen nyilvánul meg: a képiségben, annak konkrétságában és a viszonyításban.

1) E nyelveknek kedvelt eljárása, hogy a konkrét szemléletben tapasztalt dolgok elmondásával viszonyítanak. Amikor a magyar ember valakiről azt akarja mondani, hogy az túl büszke, akkor ezt a pulyka néha fölfújt (nyaka alatt található) gégéjével (gőgjével), vagyis konkrét képpel szemlélteti, s azt mondja róla: *gőgös*. Miként a finn is: *ylpeä* (‘büszke’) az az ember, aki a fejét fenntartva (*pää ylpäästi pystyssä*) jár. Más szóval: e nyelvek beszélői könnyen találnak az éppen kifejezendő dologhoz rendelhető képszerű kifejezéseket az élet legkülönbözőbb területeiről, s az ily módon talált szavakkal megeshet, hogy ha az nagyon „ta-

¹⁰³ Karácsony 1985. 272. o.

¹⁰⁴ Karácsony 1985. 321. o.

¹⁰⁵ Amihez a magunk részéről hozzátéhetjük azt is, hogy a budapesti magyar nyelv a többi magyar nyelvjárásos képest a legkevésbé kedveli a képszerűséget – annyira nem, hogy nem lepődnénk még, ha sokan e könyv olvasói közül, akik csak a budapesti nyelvet ismerik, kételkednének Karácsony megállapításaiban.

láló”, akkor állandósul is, s így lassan „bekerül a nyelv szótárába”. Igaz mindez persze hosszabb kifejezésekre is. Aki eltúlozza az igazságot, vagy ahhoz túl sokat hozzátesz, arról a magyar ember azt mondja: *Nem úgy reszket, ahogy fázik*. A magyar irodalomban a sikeresség egyik legfontosabb titka éppen a szemléletesség. Nem véletlen Mikszáth Kálmán nagy népszerűsége a magyar olvasók körében.¹⁰⁶ Szinte folyamatosan képekben beszél, s ebben a stílusban még az a magyar ember is otthon érzi magát, akinek a nyelve már nem olyan *tőről metszett*, élő magyar nyelv: *Pénzen vett szerelemnek ecet az alja* – mondatja szereplőjével Mikszáth. Vagy: *A kígyó is megszűnik mozogni naplemente után* – mondja a Mikszáth elbeszélés hőse, amikor azt a tapasztalatát akarja velünk megosztani, hogy estefelé minden asszony békülékenyebb kedvében lesz. *Májusban kell cseresznyét enni, augusztusban szilvát, októberben szőlőt* – amikor elbeszélésének egy másik szereplője azt akarja felel értésére adni, hogy a serdülő leány életében is megvan mindennek a maga ideje. További példák találhatóak dolgozatunk cseremisiz (mari) népdalszövegeiben.

2) Másik kedvelt módja az uráli nyelvekben a szó- illetve fogalomalkotásnak, hogy a valóságban látott jelenségeket két félre osztva, azokat egymáshoz viszonyítva mutatja be. Karácsony tanítványa, Lükő Gábor ezt az eljárást több tanulmányában is a finn *maailma* (‘világ’) szóval világította meg. Ha kinyitom a szemem, akkor meglátom a világot (ném. *die Welt*), s ezt a finn egy mellérendelő szóösszetétellel fejezi ki: *maa* (‘föld’) + *ilma* (‘ég’, ‘semmi’), vagyis a megfogható és a megfoghatatlan világ egymás mellé rendelésével. (Ez utóbbit ugyan nem tudom kézzel megérinteni, de létezéséről tudok. Vö. a finn mitológia Ilmarinenjével, aki az ég istene.¹⁰⁷) Vagyis a konkrét tapasztalatomat két félre osztva, azokat hallgatóm számára egymás mellé rendelve, kitergetve beszélek. Német nyelven lehet egy napilapnak a neve *Die Welt* (‘A világ’), magyarul nem, mert az absztrakció. Magyarul nemrégiben viszont létezett *Ország – Világ* elnevezésű hetilap.

A finnugor nyelvek szókincsében igen sok ilyen módon keletkezett szó van:

¹⁰⁶ Az itt bemutatott Mikszáth-idézetek az író Sipsirica c. elbeszéléséből valók.

¹⁰⁷ továbbá az *ilman* névutó jelentése: ‘(vmi) nélkül’

- m. **hír/név, szó/beszéd, test/vér, domb/ság, arc** (korábbi: < orr+száj), **jött-/ment, él-/hal** valamiért (azaz: nagyon szeret valamit), **fű-/fa** (azaz: mindenki), **jár/kál** (< jár+kel), **tős/gyöke-res, szántó/vető, hús-/vér** (vagyis: igazi), **éjjel-/nappali** (ma: nonstop), **csont-/bőr** (azaz: sovány);
- fi. **maa/ilma** ‘föld-ég’ (azaz világ), **silmänä/korvana** ‘szemként-fülként’ (azaz nagyon figyelmesen), **kyy/käärme** ‘kígyó sikló’ (kígyó);
- é. **luu/liha** ‘csonthús’ (vagyis test), **ud/vennad** ‘lánytestvérfiú-testvér’ (testvérek);
- vog. **uj/hul** ‘állathal’ (azaz állat), **elum/holas** ‘élőhaló’ (vagyis ember), **maa/wit** ‘földvíz’ (vidék, táj), **lunt/vas** ‘lúdka (vizi madár), **agi/pig** ‘leányfiú’ (gyermek);
- vtj. **sudini/serekjani** ‘játszani-nevetni’ (vagyis szórakozni), **sin/pel** ‘szemfűl’ (tanú), **sil/vir** ‘húsvér’ (vagyis test) stb.

3) De, amint erről már az előbbieken is szóltunk, e nyelvek szavainak jó része már önmagában is viszonyító jelentéstartammal bír. E nyelvek számára tehát nem létezik absztrakt *die Welt*, s még kevésbé „*apa*” (vö. ném. „*der Vater*”), „*anya*” („*die Mutter*”), „*húg*”, „*öcs*” vagy „*báty*”¹⁰⁸. Az ép nyelvérzékű magyar ember ezek egyikét másikát szinte ki se tudja mondani. E szerint a gondolkodásmód szerint ugyanis olyan anya nincsen, akinek ne lenne gyermeke, s az ő észjárása számára ez a viszony (*Feri anyja*) a fontos. De mindez nem csak az emberek közötti viszonyra igaz: kulcs sincs olyan, amelyik ne tartozna valamely zárhoz (Lükő). A magyar gyermek a vasárnapi húslevesből a csirkének is a *zúzá-já*-t és a *máj-á*-t kéri az édesanyjától, nem pedig a „*zúzá*”-t és a „*mája*”-t. (Ez utóbbi is szinte kimondhatatlan a magyar ember számára.) „*Kéz*” sem létezik magában, az *valakinek a kez-e*:

¹⁰⁸ Ezén szavak személyrag nélküli alakjai egészen nyilvánvalóan a magyarországi német kultúrájú városi lakók nyelvi hatására, s csak az újabb időkben jelentek meg.

E. 1.	m. kez- em	fi. käte- ni	m. anyá- m	fi. emo- ni
E. 2.	kez- ed	käte- si	anyá- d	emo- si
E. 3.	kez- e	käte- nsä	any- ja	emo- nsa
T. 1.	kez- ünk	käte- mme	anyá- nk	emo- mme
T. 2.	kez- etek	käte- nne	anyá- tok	emo- nne
T. 3.	kez- ük	käte- nsä	any- juk	emo- nsa

A viszonyítás kényszere olyan erős, hogy a magyar beszélők néha még többszörösen is viszonyítanak. A magyar ember a feleségéről, ha már gyermekeik is vannak, azt mondja: az *anyjukom*: *any-juk*: (értsd) a gyermekeim anyja, aki az enyém: *anyjuk-om*. Hasonlóképpen: *apjukom*.

Mind a finn, mind a magyar nyelv, azok nyelvjárásai még a közelmúltban is igen gazdagok voltak a családi kapcsolatokat kifejező viszonyító jelekben, s ezeket a szavakat következetesen csak ragozott alakjukban használták:¹⁰⁹ *velloani* ‘fiútestvérem’, *tyttöäreni* ‘leányom’, egy inkeri finn runóban: „*poikueni, puolueni*”¹¹⁰ ‘kis fiacskám, kis felesckém’, *sissoini* ‘(lány)testvérem’.

A finnugor nyelvek beszélői azonban ezzel a személyragos viszonyítással még nem érik be, a családtagok megnevezésében viszonyítanivalónak érzik a közöttük fönnálló életkorbeli különbségeket is. Míg például az indoeurópai nyelvek a *testvérek* fogalmának megjelölésére csak két fogalmat használnak:

or. *brat* ‘(fiú)testvér(e)’, *szesztra* ‘(lány)testvér(e)’,
 ném. *der Bruder, die Schwester*,
 ang. *brother, sister*

addig a finnugor nyelveken beszélők, eltekintve egyes balti finn nyelvektől,¹¹¹ ilyen szavakat egyszerűen nem ismernek, az ő nyelvükben kötelező a testvéreket koruk szerint is viszonyítani. Itt ezt most csak három finnugor nyelven mutatjuk be, magyarul, votjákul és cseremiszul:

¹⁰⁹ az inkeri finn példák: Asplund 1992

¹¹⁰ Asplund 1992. 24. o. Vö. az 1195 körüli magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd soraival: *lájjátok feleim* (l. alább).

m. <i>húg(om)</i>	vty. <i>szuzer</i>	cser. <i>süzsar</i>
m. <i>nővér(em)</i>	vty. <i>Apaj</i>	cser. <i>aka</i>
m. <i>öcs(ém)</i>	vty. <i>vün</i>	cser. <i>szoljo</i>
m. <i>báty(ám)</i>	vty. <i>agaj</i>	cser. <i>iza</i> ¹¹¹

Az itt bemutatott szavak nem jelentenek mindig és feltétlenül csak családon belüli kapcsolatot: amikor a magyar ember azt mondja, hogy *Gyula bátyám*, akkor az jelentheti a nálánál idősebb olyan ismerősét is, aki neki nem rokona.

Érdekes, hogy a finnugor népekkel körülvelt török nyelvcsaládba tartozó népek is ismerik ezt a fajta viszonyítást, mint például a tatár, a csuvas vagy a tatárhoz nagyon közeli baskír nyelv: bask. *hengle* ‘húg(a)’, *apaj* ‘nővér(e)’, *kuszi* ‘öccs(e)’, *agaj* ‘báty(ja)’.¹¹²

A magyar beszélők mindezekén felül még az egymás közötti társadalmi-szociális viszonyukat is ki tudták, ki tudják fejezni: *uramöcsém* („uram” = férfi, aki a beszélőhöz képest rangban előbbre való, de *öcsém* – tehát a beszélőnél fiatalabb), *nénémaszszony* („néném” = nő, aki a beszélőhöz képest idősebb és asszony = férjezett).

A finn és a magyar nyelvek jó néhány újabb germanizmusa is a nyelvnek ezt a szemléltető, viszonyító látásmódját, természetét sérti. A finn „*hän ottaa kivan siitä* (‘ő vesz egy képet arról’; azaz lefényképez valakit)”-típusú izoláló kifejezésekben szereplő ige és tárgy is absztrakt, s ez a finnugor népek számára megfoghatatlan, értelmezhetetlen, a finnugor nyelvek szemlélete számára idegen. Hasonló példák: *laittaa valot pois päältä* ‘elteszi a fényt róla’ (azaz leoltja a lámpát), *ajaa autoa* ‘autót hajt’ (autózik, vezet), *tuletko kyytiin?* ‘jössz-e az ülésbe (beszállsz-e a kocsinkba), *mennäänkö jatkolle?* ‘menjünk-e folytatásra’ (tovább menjünk-e egy másik helyre szórakozni), *otan bussin* ‘veszek egy buszt’ (buszozni fogok, fölszállok egy buszra) *otan osaa* ‘veszek (egy)

¹¹¹ Naszibullin-Makszimov 1995, Vasziljev 2004 (1989)

¹¹² Uott. és Hiszamitgyinova-Muratova 2006, Junalejeva 1999

részt' (részvétem), *laittaa sanat jollekin* 'szót készít /oda/ valakinek' (megüzen, valakinek ír) vagy a magyar *magához veszi a folyadékot* (azaz: 'iszik', 'megissza az italt'). E kifejezések talán éppen ezért finnugor nyelvekbe kerülvén, igen gyakran igesülnek, szintetikus formákká alakulnak: l. m. *kocsikázik, autózik, buszozik, iszik, fényképez, megüzen* stb. S így, ebben az alakjukban könnyebben viszonyíthatók a többi mondatrészhez. Az elvont kifejezésektől, fogalmaktól a finnugor nyelvek tehát „szabadulni akarnak”. Egy szintén a médiából vett s a fentiekhez hasonló példával szemléltetve mindezt (l. fentebb): németül lehetséges, hogy egy lapnak az legyen a neve: *Die Zeit* 'Az idő', magyarul nem, mert számára viszonyítatlan, absztrakt „idő” nem létezik. Magyarul az volna a lehetséges, hogy a *Mi időnk, Manapság* vagy *Napjaink(ban)*, esetleg még talán *Modern Idők*.¹¹³

V. 1. 4. Viszonyítás a szószerkezetekben, a mondatalkotásban, a mondatok és a tagmondatok között

A fentiekben tehát láttuk, hogy a finnugor nyelvek tartalmukat tekintve képekben, képiesen, konkrétumokban és viszonyítva szeretnek beszélni. A következőkben a szövegalkotásnak a finnugor nyelvekre jellemző nyelvi-formai megoldásait vesszük számba.

Az uráli nyelvek kutatói szerint e nyelveket más nyelvcsaládoktól a következő mondattani sajátóságok különítik el:

- 1) a névszói állítmányok, melyek szinte minden finnugor nyelvben megtalálhatók,¹¹⁴
- 2) a rectum e nyelvekben a regens előtt áll,¹¹⁵
- 3) a viszonyító eszközök gazdagsága e nyelvekben,¹¹⁶
- 4) a mellérendelő összetett mondatok, melyek – szemben a kötőszavas alárendelésekkel – e nyelvekben már nagyon korán

¹¹³ A Magyar Rádió egyik hírműsorának neve például: Déli krónika.

¹¹⁴ Erdődi–Sz. Kispál 1973. 47. o.

¹¹⁵ Erdődi–Sz. Kispál 1973. 55. o., Hajdú 1989. 81. o.

¹¹⁶ Hajdú 1989. 81. o.

ismertek voltak,¹¹⁷

- 5) az igeneves szerkezetek általános kedveltsége, s hogy ezzel szemben az alárendelő kötőszavas mellékmondatok e nyelvekben kivétel nélkül csak későbbi fejlemények,¹¹⁸
- 6) a mozgás eredetét, illetve végpontját fontosnak tartó finnugor típusú latívuszi, ablatívuszi vonzatok.¹¹⁹

Erdődi–Sz. Kispál szerint a majd minden uráli nyelvben előforduló névszói állítmányú (nominális) mondat olyan ősi sajátosság, mely elsődleges volt. Például: *Zsuzsika szép kislány*. Más szóval a szerzők szerint nem feltételezhetjük, hogy az ilyen típusú mondatokban valamikor még meglehetett a létige, csak mára már kopott onnan. Épp ellenkezőleg, a nyugati finnugor nyelvekben is azt kell újabb – indoeurópai hatásra kialakult – fejleménynek tekintenünk, ha ezekben a szerkezetekben a létige megjelenik. Például: fi. *Susanna on kaunis tyttö* ‘Zsuzsanna **van** szép leány’. A magyar nyelvben már csak a harmadik személyre vonatkozó névszói állítmányok állnak meg segédige nélkül: *Ő az én barátom*. Vagy: *A kismadár éhes*. Ezen esetekben a nyelv ma sem tűri a „van” létigét. Az első és második személyű névszói állítmányoknál viszont már szinte mindig kötelező a létige: *Te az én barátom vagy*. Ugyanakkor bizonyos megkövesült szerkezetek, s egy sor szépirodalmi példa arra utalnak, hogy ez utóbbi jelenség is csak újabb fejlemény a magyar nyelvben, valamikor az első és második személyű formák is létige nélküliek lehettek: pl. a magyar mesék záróformulája: *Te az enyém, én a tied*. Ilyen megkövesült formákat a finn nyelvből is ismerünk: *merellä silmät, metsällä korvat* ‘a tengernek szeme, az erdőnek füle’. A rokon nyelvek tanulságai is azt erősítik, hogy a létige nélküli névszói állítmányok minden személyben léteztek.¹²⁰

¹¹⁷ Hajdú 1981. 168. o., 1989. 82. o.

¹¹⁸ Hajdú 1989. 82. o., Bérczki 1977. 77. o., Erdődi–Sz. Kispál 1973. 58. o.

¹¹⁹ Bérczki 1977. 78. o., Hajdú 1981. 169. o.

¹²⁰ A példákat egyszerűsített átírásban közöltük, eredetijük: Erdődi – Sz. Kispál 1973. 4-51. o.

vog. *man s`kha o`rinst* ‘mi mindnyájan rokonok’ (ti. vagyunk)

kom. *te teeka* ‘te okos’

cser. *tiste wozduh jazo* ‘itt a levegő jó’

md. *ton loman* ‘te ember’, *tin lomant* ‘ti emberek’, *mon paro*

‘én jó’, *mon kolmoce* ‘én harmadik’, *sin kit?* ‘ők kik?’

A mordvin és szamojéd nyelvekben, ha az alany elmarad, akkor az állítmány személyragokat vehet fel: md. *loman-at* (‘ember te’, azaz: ‘te ember vagy’).

Az indoeurópai nyelvekben (az oroszok a finnugor szubszt-rátum hatásra kialakult egyes példáitól eltekintve) ezekben az esetekben kivétel nélkül kötelező a létige. Az indoeurópai és a finnugor gondolkodás különbsége alighanem abban áll, hogy az indoeurópai gondolkodás számára kiemelten fontos a világban és az időben létezés kifejezése: ném. *Du bist Soldat*, ang. *She is my friend*; míg a finnugor gondolkodás számára abban a fenti példában, hogy *A kismadár éhes* mindez nem lényeges, őt nem érdekli, hogy „a kismadár” vagy „az éhség” léteznek-e mint önálló absztraktumok, hanem ha mondatról van szó, akkor csak az érdekli, hogy – Karácsonnyal szólva – a világ más lehetséges éhez-zőihez képest az éhség nem másé, hanem a kismadaré, hogy az éhség nem az iskolás gyereké, hanem a kismadaré; illetőleg ha szószerkezetről van szó: *az éhes kismadár*, akkor pedig az, hogy a sok kismadárhoz képest az éhes kismadarról van szó, nem a tarká-ról.¹²¹ A finnugor nyelveknél mindkét esetben arról van szó, hogy amiről szólunk, az megszűnt magában létezni, hogy az csak más-hoz, más dolgokhoz viszonyítva létezik. Ami az indoeurópai számára megfogható, mert létezik (ehhez kell ott a létige), az ezekben a nyelvekben megfoghatatlan lesz, illetve az csak más létezőkhöz képest létezik (germanizmussal: van létezése).

Az az uráli nyelvekre jellemző sajátság, mely szerint e nyel-vek a jelzöt nem egyeztetik a jelzett szóval (ez alól csak a balti finn nyelvek jelentenek kivételt, melyeknél ez bizonyosan germán hatásnak tartható) a finnugristák többsége szerint a kötött szó-

¹²¹ Karácsony 1985. 254. o.

renddel (először a jelző, s közvetlen utána a jelzett szó) magyarázható: m. „a kifelé tipegő öregúrnak”, „fanyar mosolyt” (Mikszáth) (s nem: „kifelé tipegőnek öregúrnak”, „fanyart mosolyt”). Karácsony szerint arról van szó, hogy a szavak, jelentésük viszonyító volta miatt már a maguk erején is képesek a viszonyításra.¹²²

Azt, hogy az uráli nyelvek morfológiai viszonyító eszközökben igen gazdagok, a fentiekben már bemutattuk. A tagmondatok közötti viszonyítószavak kifejlődése azonban e nyelvek mindegyikében egészen kései, új fejlemény. Bizonyíték erre, hogy e nyelvek között nincsenek közösnek tekinthető kötőszavak. A mai finn és magyar nyelvre jellemző, hogy a mellérendelő tagmondatok közötti kötőszavak igen gyakran fakultatívak. Karácsony szerint ez is, akárcsak a fenti eset, azzal magyarázható, hogy „a mellérendelt mondatokban nem az összetétel mikéntjének van jelölő ereje, hanem a mondatartalmak egymáshoz képest adják a jelentést.”¹²³

A finnugor nyelvek egy része még ma sem használ egyáltalán alárendelő összetett tagmondatokat, míg más részükben csekély mértékben, de előfordulnak. A legelterjedtebbeknek a nyugati finnugor nyelvekben számítanak, de ezek esetében egészen biztosnak tarthatjuk, hogy kialakulásukban a környező indoeurópai nyelveknek is nagy szerepük volt. Azonban még ez utóbbiakra is igaz, amit a fentebbiekben a mellérendelő szóösszetételekről (l. a magyar *test+vér*, vagy a finn *maa+ilma* szóról fentebb elmondottak), illetve azok kedveltségéről megállapítottunk: a beszélő, ha csak teheti, mondatpárokká kitepergetve szemlélteti mondanóját:

„Druzsba úr lábai a földbe gyökereztek – szeretett volna továbbmennni// de nem lehetett, – mintha bénulás érte volna.//

*Minden táncolt és – forgott vele/
nemcsak az egész udvar, – a künn álló népség, //
de még a szomszéd házak is (...).//*

¹²² Karácsony 1985. 255. o.

¹²³ Karácsony 1985. 255. o.

*De azért mindent látott – mindent hallott, //
mintha meghatványozódtak volna halló és látó érzékei //
látta sipsiricát is (...).*

*Zsuzsa beszaladt a lúgért¹²⁴ – Matusék Vince tekintete pedig
végre mégis a kapuajtót kezdte keresni.¹²⁵ //
«Pukkadj meg, sárkány – hörgé –, elmegyek, //
de megkeserülöd.»*

*Kár, hogy éppen ebben a pillanatban ért a Pávához az ökör-
csorda és – a publikum //
anélkül, hogy a végjelenetet látta volna.» (Mikszáth)¹²⁶*

A fenti idézet egyúttal jó példa annak szemléltetésére is, hogy a tagmondatok közötti jelentéstartalom már önmagában meghatározza azok egymáshoz való viszonyát, így a kötőszavak ki is tehetők, de el is hagyhatók. Több mai finnugor nyelv, mint például az osztyák és a vottják szinte egyáltalán nem ismeri a tagmondatok közötti alárendelő viszonyt. (Erre a 2/a-b mellékletben mutatunk be két rövid szövegpéldát.) Az összetett tagmondatok közötti kitergetve-viszonyítva szemléltetésnek még eredetibb, letisztultabb formáit láthatjuk a finn kalevalai költészetben vagy a vogul népköltészetben:

fi. *Surma hiihti suota myöten,* ‘ Siklott a Halál a lápon,
Tauti talvitietä myöten. Kórság a havas határban.¹²⁷

vog. *elum-holes varne nyal kwonel mugultäln,*
elum-holes varne ulä kwonel mugultäln!

‘Az ember készítette csapdát távolról kerüld el,
az ember készítette jávorkerítést távolról kerüld el!’¹²⁸

¹²⁴ ugyanis azt öntötte volna dühében az ura nyakába (K. Gy.)

¹²⁵ hogy elmeneküljön (K. Gy.)

¹²⁶ Mégjegyezzük, hogy az itt bemutatott beszédmód ma már inkább csak a vidéki magyarság körében él, de a városlakók is ízésnek, élvezhetőnek érzik ezt a nyelvezetét.

¹²⁷ Kádár–Kellosalo–Kukkurainen 2000. 80. o.

A finnugor szakmai körök a fenti példákat gondolatpárhuzamnak (parallelizmusnak), a finn szakirodalomban „toisto”-nak, azaz ismétlésnek nevezik, s csak költői eszköznek tartják. A fentiek alapján ezzel most már aligha elégedhetünk meg. Itt nem egyszerűen ismétlésről vagy gondolatpárhuzamról (parallelizmusról), egy költői eljárásról van szó. A fenti megállapítások tükrében ezt a jelenséget minden bizonnyal a finnugor gondolkodásmód következményének, működési elvének kell tartanunk. S amit Karácsony a magyar nyelvről megállapított, az érvényesnek látszik a finn és a vogul nyelv által alkalmazott mondattani eljárásokra is: e nyelvek szeretik a megfigyelt valóságot részekre osztva, azokat egymáshoz viszonyítva szemléltetni, s ha netán mégis amellet akarnánk lándzsát törni, hogy ez pedig akkor is csak egy költői fogás, úgy akkor azt is ebből a gondolkodásmódból fakadónak kell tartanunk:

Pääskyläinen, päivän lintu, ‘Fecskemadár, napmadara,
päivän lintu yön lipakko, nap madara, éj madara,
lenteli kesäisen päivän, napon szállt az égen,
kevätpäivän keikutteli; kikeletkor fönn az égen,’¹²⁹

- meséli a finn runóénekes a madárról, mely nem talált magának fészkelő helyet.

Kuuntelin kunervikossa, ‘Ott füleltem bokrosában,
Katselin kanervikossa. nézegettem hangásában.’¹³⁰

E szavakkal énekelnek ugyanis a finn gyerekek az „Orosilla” nevű játékukhoz, amikor arról szólnak, hogy a lovat figyelik. A vogul mítoszok Numi-Tóremje mielőtt az égből leeresztené az alsó világba kívánczó medvét, megtiltja neki, hogy az „elő-halók” (vog. *elum-holes*), azaz az emberek) raktáraihoz nyúljon. Ehelyett bogyókat kell fogyasztania, s abból meghíznia:

¹²⁸ Munkácsi 1893. 121. o.

¹²⁹ Kanteletar I, 200

¹³⁰ Rausmaa 1984. 51. o.

*Tal hujne sis-voj tul varen,
tuw haltne mail-voj tul varen!*

(‘Tél átfekvésére való hátsírt abból szerezz,
Nyár eltöltésére való mellsírt abból szerezz!’)¹³¹

A kedvesét váró csángó pedig így énekel:

*Zúgadoz ez erdő sok szép ének szótól,
Tündöklük e mező sok búzavetéstől.*

*Mondd meg nekem, rózsám, mondd meg nyilván,
Tudjam ki igazán, várjalak-e vaj nem?*¹³²

A fenti példákban a napot az éj, a nyarat a tavasz, a telet a nyár, a nézést a hallgatás, a hallható jelenséget a látható egészíti ki, vagyis nem egyszerű ismétlésről van szó. Másként szólva az összetétel egyik fele sem áll meg külön egymagában.

Másik kedvelt szövegalkotási módja e népeknek, hogy a két félre osztott mondandó egyik tagját ismételve folytatják mondandójukat, mely így mintegy füzért alkot (l. fentebb Karácsony megállapítását):

*Rákosnak mezője // tőszomszédos/ **Pesttel**,
Pest alatt/ ért össze / utasunk az esttel.
Találkoztak pedig / egy **temető** mellett,
Temetőben / az új sír dombja / sötétellett.
De miféle / sírnak // sötétlik ott dombja,
*Arra Miklósnak most van is nincs is gondja.*¹³³*

Arany János (1817–1882) Toldijának e soraiban az elbeszélés mindig egy már ismert rész továbbgördítésével folytatódik, s egészül ki egészzé a következő sorban. (Megjegyezzük, az idézet utolsó sorában a „van is nincs is” ugyancsak *maailma*-típusú

¹³¹ Munkácsi 1893. 121. o.

¹³² Kallós 1973. 64 (63)

¹³³ Arany „Toldi” című elbeszélő költeményét Karácsony idézi. A tördelésék és kiemelések szintén Karácsonytól vannak. 1985. 269. o.

mellérendelő összetétel.) A következő finn balladában Laari azon próbálkozik, hogy hogyan tudná édesanyja tejét meghálálni:

Laari poika laatu poika,
*jo teki **tuvan** emolle*
*teki **tuvan** tuutijalle*
porstuvan tuvan etehen
*kammarit **tuvan** sivulle*
*kota **kammarin** sivulle*
*uuet ukset **kammarihin**.*

‘Laari, erdők nagy legénye
házat épít édesének,
anyját kérdezgetni kezdte:
szülőjének **szállást** szerzett;
tornácot a **ház** elébe,
szép szobát a **belsejébe**,
nyári konyhát oldalába,
körben ajtókkal, kapukkal.’¹³⁴

(*Szente Imre fordítása*)

A fél sorok itt is egy újabb féllal egészülnek ki, s így halad tovább a történet. A két eljárás együtt alkalmazva egy másik finn népballadában:

Lauri poika, laatu poika,
Meni tallihin mäelle,
Siell’ oil seitsemen kenkästii.
Otti sen ison oroista,
Sen valitsi varsoistansa,
Sen Paatin isohen ruunan.
Hyppäis hyväsen selälle
Sit men suurehen sotahan.
Meni yötä kaksi, kolme,
Viipyi viikkon, sai netälä.

‘Lauri, hét falu legénye
föl is ment a ménesdombra,
hol a jó lovak legelnek;
kiszemelt egyet közülük,
ahogy apjától tanulta:
paripául Paattit vette,
magát hátára vetette,
úgy ment hadba-háborúba.
Napok teltek, éjek múltak,
hetek is talán azóta.’¹³⁵

(*Szente Imre fordítása*)

(Megjegyezzük, hogy a finn eredetiben nem fordul elő alárendelés, és kötőszó sem.) Nem tartjuk szükségesnek a példák számának szaporítását, csak megállapítjuk, hogy szinte bármely finnugor nyelvből¹³⁶ rengeteg hasonló példát találhatunk. Csak

¹³⁴ Kádár–Kellosalo–Kukkurainen 2000. 102. o.

¹³⁵ Kádár–Kellosalo–Kukkurainen 2000. 121. o.

¹³⁶ Például a mordvin paralélizmusról, annak fajtáiról: Bojarkin 1984. 315-316. o.

annyit jegyeznénk meg újólag, hogy – kivált a nyugati finnugor nyelvekben – a mellérendeléses, a viszonyító gondolkodás előnyben részesítése „tendencia, olyan tendencia”, mely nem zárja ki az alárendelő formákat.

Az uráli nyelvek sajátosságai közé tartozik az is, hogy „a mondat főcselekményét határozott igealakokkal fejezik ki, a mellék-cselekményt pedig igenévi szerkezetekkel. Azokban a (finnugor) nyelvekben, amelyekben az ilyen szerkezetek szokásosak, a kötőszós, vonatkozó névmásos mellékmondatok kevesebb számban fordulnak elő, sőt egyes rokon nyelvekből szinte teljesen hiányoznak”.¹³⁷

m. „*hadlava choltat*”,¹³⁸ *jártomban-keltemben, szem nem látott, fül nem hallott, jövetelük után elbeszélték a látottjaikat*, „*várhatja Piroska Toldi megérkeztét*” (Arany) stb.

cser. *toste ulmatöm sindzsen omöl* ‘itt létedről nem tudtam’, *maska kocsmo uskal* ‘a medve megette tehén’

fi. *päivän laskettua tulee kylmä* ‘a nap lementével hideg lesz’, *hän sytyttää taloa palamaan* ‘meggyújtotta a házat égsre’, tkp. ‘fülgýújtotta a házat’, *hän puhuttelee tuulen tuomia* ‘szél hozta /dolgokkal/ társalog’, tkp. ‘légből kapott dolgokat beszél’, *isäni antama kirja* ‘az apám adta könyv’

vog. *nany as, ujukwe, sipä jäktim tariny ulum hotä mos huje'in, punkä jäktim tariny ulum hotä mos huje'in?* ‘Te pedig állatocska,/ nyak-levágható gyökeres álmod ugyan meddig alszol még, fej-levágható gyökeres álmod ugyan meddig alszol még?’ stb.

Az igeneves szerkezetek egyrészt – mint arra már utaltunk – összegöngyölitik mondandónknak azokat a részeit, melyekről a(z éppen) beszélő fél feltételezheti, hogy hallgatója azt korábbról már ismeri, másrészt megörzik a konkrét, képszerű látásmódot, hiszen a mozgást, a cselekvést fejezik ki tömörített (szintetikus) formában, egy képben megtartva a mondandót. E szerkezetek ily módon könnyítik meg a mondatrészek közötti további viszonyító

¹³⁷ Bērēczki 1977. 77. o.

¹³⁸ Halotti beszéd, 1195-ből származó magyar nyelvemlék

szerkezetek létrehozását. Példákon szemléltetve: az alárendelő szerkezet helyett: *Kiment, hogy beparancsolja a gyerekeket, akik az utcán játszódtak* ugyanaz mellérendelő szerkezettel: *Kiment, s beparancsolta az utcán játszódo gyermekeket*. Vagy: *Várhatja Piroska Toldi megérkezését*; alárendeléses formával: *Várhatja Piroska, hogy Toldi megérkezzen végre*.

A hagyományos finnugor mondatban a szintaxis címszó alatt szokta tárgyalni a finnugor nyelvekre jellemző latívuszi, ablatívuszi igei vonzatokat. Az indogermán nyelvekkel összevetve azt tapasztaljuk, hogy a finnugor nyelvekben sok olyan ige van, melynek vonzata nem lokatívusz, hanem latívusz, vagy ablatívusz:

m. *odahaza van, oda van, vízbe fulladt, belehalt a bánatába, odaég, messziről egy kis világosságot látott*;

fi. *jäi auton alle* ‘a kocsni alá maradt’ (vagyis elütötte az autót), *palaa süihen* ‘odaég’, *poika kuoli veteen* ‘a fiú a vízbe halt’ (a fiú vízbe fulladt és nem „a vízben fulladt”), *näki marjan mäeltä* ‘egy bogycót látott a dombról’ (ti. piroslani);

cs. *szares kolen* ‘a háborúba halt’ (vö. m. ‘odaveszett’ stb.)

„Ha ezekben a vonzatokban megnyilatkozó közös szemléletet kutatjuk, azt látjuk, hogy míg az indoeurópai nyelvek ezekben a kapcsolatokban a cselekvés helyét, vagyis a valahol végbemenő cselekvést látják, addig a finnugor nyelvek olyan esetekben is, mikor az ige nem fejez ki mozgást, mégis mozgási folyamatot, a cselekvés kiindulását, illetőleg megvalósulását, irányát, célpontját érzékelik és jelölik meg” – állapítja meg e jelenségről Bereczki Gábor (sz. 1928).¹³⁹

¹³⁹ Bereczki 1977. 78. o.

V. 1. 5. Viszonyítás a finnugor szövegalkotásban

A finn és a magyar nyelv tanulsága szerint¹⁴⁰ a finnugor nyelvek szövegszerkesztése is az eddig megfigyelt mellérendelő elvek szerint épül. Az egymást követő mondatok, szövegrészek, de még a bekezdések is leggyakrabban – kiegészítő vagy ellentétes – mellérendelő viszonyban állnak egymással. Ennek egyik, könnyen megfigyelhető, külsődleges bizonyítéka, megnyilvánulási formája, hogy a finn és magyar írók bekezdései igen gyakran kezdődnek mellérendelő kötőszavakkal, vagy más az előző szövegrészre visszautaló szavakkal. Másként fogalmazva, az egyes bekezdések nem maradnak absztrakt önmagukban, hanem kötő- és utalószavakkal vagy belső képi erejükön egymáshoz viszonyíttatnak. Hely hiánya miatt itt csak igen rövid részleteket idézünk Mikszáth Kálmán és Väinö Linna¹⁴¹ regényeinek bekezdéseiből. (Az alábbi mondatok tehát mind bekezdés-kezdő mondatok.)

Mikszáth:

- „*És haragudott magára, hogy úgy megijedt ...*”,
- „*S ezzel szeretetreméltó meghajlással elől ereszté vendégét.*”,
- „*Innen egy ebédlőterem nyílt szárnyas ajtókkal ...*”,
- „*E hangra közel és távol egyszerre elevenedni kezdett minden.*”,
- „*De elméje mégis működött ...*”,
- „*A dolog pedig úgy történt ...*”,
- „*De hát ez fel se tűnt.*”,
- „*Ezzel aztán végképp el is indult volna a zsámi ügy ...*”,
- „*A zsámi ügy tehát fel lett bolygatva ...*”,
- „*Ami mármmost az interpelláció másik részét illeti ...*” stb.

Väinö Linna:

¹⁴⁰ Más finnugor nyelvek szövegtenát itt nem volt módunk figyelembe venni.

¹⁴¹ Az idézeték Väinö Linna Päämäära c. regényéből, illetve annak készülő fordításából valók.

„*Mutta joskus tuli masennus*” ‘De néha erőt vett rajta a kilátástalanság.’,

„*Sellaisina hetkinä jäi Valte rummuttamaan kynällä pöydänkanteen ...*” ‘Ilyen pillanataiban Valte ott maradt, s az asztallapján a tollát kopogtatta ...’,

„*Näky, joka aukeni mustepullon ja paperiarkkien yli, ei ollut ...* ‘A látvány, mely a tintatartó és a papír fölött megnyílt...’,

Se oli nuori nainen ... ‘Ez egy fiatal nő volt ...’,

Sinä iltana ei kirjoittamisesta tullut ... ‘Azon az estén az írásból semmi se lett ...’,

Mutta seuraavana iltana kulki tyttö ... ‘De a következő este a lány ...’,

Siitä hetkestä lähtien Valte oli myyty ... ‘Attól az estétől kezdve Valte el volt bűvölve ...’,

Ja yhä kiihkeämmin hän kirjoitti ... ‘S egyre zaklatottabban írt ...’ stb.

Zárójelben megjegyezzük, hogy mindez annak ellenére van így a két nép klasszikusainál, hogy az akadémiai nyelvhelyesség az ilyen típusú (pl. a *hát* vagy az *és* szócskával való) mondatkezdést (alighanem a német nyelvhelyességi elvektől vezéreltetve) kifejezetten tiltja.

A finnugor nyelvi gondolkodásnak egy másik érdekes megnyilvánulási formája, hogy diskurzusokban az eldöntendő kérdésekre nem válaszol absztrakt *igen*-nel, hanem, miként más kérdésekre is, mellérendelő módon viszonyulva az őt megszólított mondandójához, a kérdést a maga szempontjából újrafogalmazza:

– Nehéz volt-e a csomag?/ *Nehéz* – nem pedig: „Igen. (Nehéz.)”¹⁴²

¹⁴² Megjegyezzük, hogy míg a finn fordítók ezt szinte sohasem tévesztik el (pl. az amerikai filmek *Yes*-ét ok nélkül sohasem fordítják *Kyllä*-vel: *Näkikö hän uhrin?/ Näki*. Nem pedig: *Kyllä*. (‘Látta-é az áldozatot? Látta.’ Nem pedig: ‘Igen.’), addig a magyar nyelv természetét a vidéki ember beszédéből kevésbé ismerő magyar nyelvkönyvírók ezt szinte következtetesen elvették, s úgy tanítják, hogy az olyan eldöntendő kérdésre, mint hogy *Ez az asztal fekete?* a magyar úgy szokott válaszolni, hogy *Igen. Ez az asztal fekete.*

Az idézeteket most is a fenti művekből választottuk:

– *Tehát nem kapunk rendes asztalt?*

– *Várjanak az urak, míg üresedik ...*Nem pedig: Nem. Nem kapnak, majd csak ha valamelyik megüresedik.

Vagy:

– *Tudja-e Jahodovszka, kedves komámasszony, mit beszélnek a városban?*

– *Ugyan mit?*

Vagyis még a kérdést is a maga módján ismétli, nem pedig úgy, hogy: Nem. Nem tudom.

– *Ott hagytuk el, hogy miért jár ide a burgzsandár? – folytatá Druzszba úr.*

– *No, hát miért jár?* – kérde Jahodovszka (a maga módján, K. Gy.) *hányaveti hangon, hullámos haját megigazítva.*

– *Ösmer Ön engem? ...*

– Nincs szerencsém. S nem pedig: Nem, nem ismerem Önt.

– *Lehetséges az? ...*

– *A legtisztább valóság, uram ...*S nem pedig: Igen, lehetséges.

– És hát mi az oka, nem tudja?

– *Hogy mi az oka? – kérde Kutorainé csíntalanul, kackiásan ringatva magát a csípőin ...* S nem: Nem. Nem tudom; vagy De igen, tudom.

– *Näitäkö sinä luet? hän kysyi Tuovilta.*

– *Näitä ja paljon muuta. Mitä hän pitää minun maustani?*

(‘Ezeket olvasod? kérdezte Tuovitol./ Ezeket, s még sok minden mást. Mit gondol az ízlésemről?’) S nem pedig: Kyllä. (‘Igen.’)

– *Kerran te siitä vastaatte. Jumalan tuomioistuimen edessä te siitä tilin teette ...*

– *Vastaan, vastaan. Tästä tuskastako?*

(‘Ezért egyszer még felelni fog. Az Úristen ítélőszéke előtt Önnek ezért még felelnie kell majd./ – Felelek ...!? Felelek a sok általam kiállt szenvedésért?’)

S nem pedig: Ei. (‘Nem. Ezért soha sem fogok felelni.’)

– *Pitäisi mennä Helsinkiin, sanoo lääkäri.*

– *Minulla ei ole rahaa, vastaa äiti.* (‘El kellene mennie Helsinkiibe, mondta az orvos./ Nincs nekem arra pénzem, felelte a

gyermek anyja.')

– *Mikäs tässä elämässä on vikana?*

– *Vai mikä vikana?*

(‘Mi a baj ezzel az étellel?/ Még hogy mi a baj?’)

A kérdést a feleletet adó tehát itt is a maga módján ismétli meg.

Az itt bemutatott eljárás mód a kalevalai és vogul énekmondás felezős előadásmódjára emlékeztet, de erről majd a következőkben (5.2.).

A mellérendelő gondolkodásmód meglétét az eposzi méretű finnugor szövegekben¹⁴³ „A Kalevala világa” c. munkájában Vajda László fedezte fel és mutatta ki.¹⁴⁴ Vajda e rövid, de annál jelentősebb tanulmányában kifejti, hogy míg az indogermán eposzok, az Iliász és az Odüsszeia szövegfelépítésükben szubordinálóak, azaz az egyes epizódok „mint törtető folyók szakadnak bele a főcselekmény hatalmas folyamába”, mely egymagában egyenes irányban halad tovább a végkifejlet felé, addig a Kalevala koordináló jellegű, laza szerkezetű eposz, „mert Lemminkejnen, s Kullervo története a «főcselekménnyel», Vejnemöjnen s Ilmarinen történetével alig-alig összefüggő «epizód». Ha következősek akarunk lenni” – folytatja Vajda – „akkor egy lépéssel továbbmenve azt is ki kell mondanunk, hogy igazában főcselekményről sem beszélhetünk, mert az meg egymással alig-alig szeszövéző két főszálra bomlik: Vejnemöjnen s Ilmarinen történetére”.¹⁴⁵ S míg Lemminkäinen, Väinämöinen s Ilmarinen története Vajda szerint egymáshoz képest kiegészítő (parallel) mellérendelésnek tekinthetők, hiszen mindhármuk története egy-egy változata a boldogság keresésének Észak honában, addig ennek ellentétes (kontraszt), vagy ha tetszik, kiegészítő mellérendelése Kullervo története. Hasonló viszonyulást mutat ki Vajda az eposz más epizódjai között is, mint például (az ő kifejezésével élve) a „kontraszt-mellérendelést” Tuoni és Marjatta történetében, ahol

¹⁴³ A szövegalkotásról általánosságban l. a 4. pontban mondottakat.

¹⁴⁴ Vajda 1968

¹⁴⁵ A szerző kerülte a mellérendelő–alárendelő (parataktikus–hypotaktikus) terminusokat, s helyettük a koordináló–szubordináló kifejezéseket használta, mivel a „szakma” arról azonnal tudta volna, hogy Vajda Karácsony Sándort elfogadja.

„a párhuzam ellentéte bomlott”. Vajda ezt a megoldásmódot analógnak tartja a mondatok szintjén található mellérendelő formákkal, s megállapítja: „A koordináció tehát semmiképpen sem szerkezetnélküliség, hanem a szerkesztés egyik lehetséges módja. Azt is nyomban hozzátehetjük, hogy primitív megoldás, szemben a szerkesztés másik fajtájával, a szubordinálóval, mely sokkal komplikáltabb találmány. A primitívet komplikáltság hiánya miatt, vagy a komplikáltat primitívség hiánya miatt kárhoztatni: ez annyi, mintha azon zúgolódnánk, hogy a fügefafa fűgét, az almafa almát terem.”¹⁴⁶

Ezen a ponton szeretnénk olvasónkat arra emlékeztetni, hogy ebben a munkában a finnugor szemléletet csak az indoeurópaival vetjük össze, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy másféle szövegrendező gondolkodásmódok, mint a finnugor és az indogermán népeké ne léteznének. „Tarina ja tulkinta” című munkájában Anna-Leena Siikala például arról számol be, hogy a csukcsok mitikus szövegeinek a cselekményszövése az európai számára felfoghatatlan: „Saját tapasztalatom szerint a paleoázsiai csukcs nép történeteit először tanulmányozó európai kutató e történetek láttán megdöbben: az összefüggéstelen, egymással összeegyeztethetetlenek látszó véletlenek káoszából sem-mi világosan követhető cselekmény vagy jelentést hordozó eseménysor sem alakul ki. (...) Ebben az esetben az olvasóból hiányzik a világgal kapcsolatos ismeretek csukcsokra jellemző felfogásának képességén kívül annak tudata, hogy a csukcsok hogyan rendszerezik ezeket az ismereteiket elbeszélés-formává, hogy hogyan lehet közölni az elbeszélésben foglalt információkat.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Vajda 1968. 1474. o.

¹⁴⁷ Siikala 1984. 19. o.; Vö. még Hamvas 2006. 77. o. „Az őskori könyv modern európai nyelvre nem azért lefordíthatatlan, mert ennek grammatikai akadálya van, hanem azért, mert az őskori könyv szavai az európai nyelvekből teljesen hiányzanak. Hiányzanak peidg azért, mert az őskori nyelvek egyetemes jelrendszerek voltak, az európai nyelvek pedig az individuális Ének kifejező eszközei.”

V. 2. A FINNUGOR „TÁRSASLÉLEK” AKARATI (TÁRSADALMI) VISZONYULÁSA – „FELEIM”

Bevezetőnkben már utaltunk arra, hogy a finnugor népek „számtanja”, ahogyan ezt Lükő Gábor „Feleim, felekezetem” című tanulmányában részletesen kifejtette,¹⁴⁸ nem mindenben egyezik a török és az indoeurópai népekével. Ez utóbbiaknál az ember egymagában is egy teljes, egész lény, azaz egy önmagában is megálló/értelmezhető absztraktum, melyet a német észjárás még névelővel is nyomatékosít: ném. *der Vater, die Mutter, der Mensch* stb. Mi, finnugor emberek azonban *felei* vagyunk egymásnak; sőt ami az indoeurópaiaknak *egyik kezük*, az nekünk és egyes török népeknek a *fél kezünk*.^{149 150}

fi. käsipuoli	silmä puoli	jalka puoli
m. félkezű	félszemű	féllábú
vog. szampál	kátpál	lagülpál
zj. szinpela	kípela	kokpela
cser. pelsincsán	pel kidán	pel jolán
csuv. herah kuszle	herah alalle	herah uralle
jak. angar harahtáh	angar ililéh	angar atahtáh
mong. öröszön nüdtej	öröszön gartaj	öröszön hölgüj

Vagyis a két fél szemem együtt „a szemem” – vonja le Lükő a finnugor nyelvekből adódó tanulságot, s ezzel magyarázható, hogy páros testrészeink, de az ezzel analóg tárgyak is (pl. olló, nadrág¹⁵¹ stb.) a finnugor nyelvekben egyes számban használatosak. Az indoeurópai nyelvek beszélői ezzel szemben úgy érzékelik, hogy „két külön, teljes értékű szemük van”, s ezért ezeket

¹⁴⁸ Lükő 1999 (1990). 21–104. o.

¹⁴⁹ Lükő átírásában

¹⁵⁰ Finnugor sajtáságnak tartják a páros testrészek egyikének a *fél* szóval való megjelölését a nyelvészek is. Pl. Bëreczki 1977. 76. o.

¹⁵¹ A balti finn nyelvekben, szemben a többi finnugor nyelvekkel, ezek germán hatásra ma már többes számban használatosak.

többes számú alakjukban használják. A finnugor népeknek ebben a felfogásában a *fél* szónak nem az *egy*, hanem az *egész* az ellentéte.

A finnugor ember azonban egymagában sem alkot egészet: csak felével egész ember. Az erdélyi Szentgericén (Nyárád menti falu Erdélyben) az a félig tréfás mondás járja, hogy *Egy ember nem ember, két ember egy ember* – vagyis csak társával ér az ember valamit. S ennek a szemléletnek a nyelvi kifejezése szinte minden finnugor nyelvből kimutatható:

fi. *puoliso* ‘házasfele’, *osapuoli*, *asiapuoli* ‘ügyfél’, *vastapuoli* ‘ellenfél’, *hyökkäävä puoli* ‘támadó fél’, *puolustautuva puoli* ‘védekező fél’ stb.

zj. *pel* ‘feleség’

cser. *pelasem* ‘feleségem’, *sümbel* ‘szívemnek fele’ (szerelmem)
md. *pola* ‘házasfele’ osztj. *pil* ‘házasfele’ szelk. *päl*, *pälle* ‘barát’

m. *feleség(e)*,¹⁵² *ügyfele*, *támadó fél*, *felekezet(e)*, *szívemnek fele* ‘szerelmem’,^{153 154}

Egyik legrégebb magyar nyelvemlékünkben a pap *feleim*-nek szólítja hallgatóit.¹⁵⁵ *Látjátok feleim szümtükkel, mik vogymuk: isa, por és homu vogymuk*, akár csak a kicsinyét vigasztalni akaró asszony a fentebb idézett inkeri finn balladában: „*Mitäs itket, poikueni, poikueni, puolueni?*” ‘Mit sírsz, mért rísz, drága fiam, drága fiam, kicsiny **fe-lem?**’ S érdekes módon a finn nyelvújítók szintén ebből a szóból (*puole-*) alkották meg, a mai finn politikai nyelvben teljes elfogadottságot nyert ‘párt’ jelentésű szót: *puolue*, ami nekünk a *felekezet* szavunkat juttathatja eszünkbe.¹⁵⁶

¹⁵² Czakó (?2006) értesülése szerint a csángóknál a *felesége* szó – akárcsak a finnénél – mindkét házsfélre vonatkozhat.

¹⁵³ A finn és a finnugor nyelvek szókezdő *p*-hangjának a szabályos magyar megfelelőiben mindig *f*-hangot találunk (*pää-fej*, *puu-fa*, *puoli/pieli-fél*, *punoo-fon*, *pata-fazék*, *pala-fala(t)*, *pelkää-fél*, *pii-fog* stb.).

¹⁵⁴ Móricz 1978. 300. o.

¹⁵⁵ Halotti beszéd (1192-95 körül)

¹⁵⁶ Ugyanerről kissé másképpen: Czakó 2006. 6.

Két ember tehát ugyanúgy alkot egészet, mint a főntebb vizsgált magyar szavunk, a *testvér*-ek ('test' + 'vér') vagy a finn 'világ'-ot jelentő *maailma* ('föld' + 'ég') szó. J. H. Erkkö (1849–1906) finn költőnek „Merellä” című szerelmi költeménye is ezen a szemléleten alapul, úgy felei egymásnak a szerelmesek, mint a tenger és az a fölött elterülő ég, két külön világ eggyé válása:

Syvästi meri huokaa,
sen rinta kuohuaa.
Mut rauhallisna taivas
valoa vuodattaa.

Mín' olen meri, minä
levoton aaltoinen.
Sin' olet taivahani,
valoisa, rauhainen.

A tenger nagyot sóhajt,
buzog lelke mélyén.
De nyugalommal ontja
fönt az ég a fényt.

A tenger én vagyok, én –
nyughatatlan hullám.
Te pedig nekem az ég,
derűs, vágyakozás.

(Ford. K. Gy.)

A magyarban a *fél* szó származékszavai még a *feled*, *feledkez*, sőt a régi *felekezik* (társul, szövetkezik, közösül) és az abból továbbképzett *felekezet* (társulat) szó is. A *fél* szónak és finnugor megfelelőinek ilyen értelme és használata egyértelműen arra utalnak, hogy a finnugor népek kultúrájában az emberek közötti kapcsolatok viszonyrendszere a mellérendelő, nem pedig az alárendelő gondolkodásmód elvei szerint formálódtak.

Lükő szerint a magyar *fél* szavunk eredetileg nomenverbum lehetett, s igésült alakja, a *fél* (*valakitől*) (vö. fi. *pelko-pelkää*) is ebből származik. A „fél ember” (= a társtalan, azaz nem egész ember) *fél*. S ilyen „fél embereket” ismernek a finnugor mítoszok és néphagyományok is.¹⁵⁷ Ezek hőse, ha nem is mindig, de gyakran gonosz, félnivaló ember.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Például a nganaszan néphagyományból az égi félasszony és fél (nőstény) szarvas: Bëlocërkovszkaja, I. – Tuhtina, H. Drëvnosztyi prikamja. (The Antiquities of the Kama River Region.) Moszkva. (The State History Museum, Moscow)

¹⁵⁸ Lükő 1999. 33-34. o.

Ami nem sikerült *egészen*, az *félresikerült*, akárcsak a finn nyelvben: *meni pieleen*¹⁵⁹ (szó szerint: ‘félrement’).

De ennek a mi különös szavunknak a segítségével válnak érthetővé az 5.1.5. pontban a szövegalkotásról, illetve a finnugor diskurzusról mondottak is: akik *felei* egymásnak, azok mondanódjukat is megfelelzik^{160 161} egymással: *felel*-nek egymásnak. Ennek emléke a finn nyelvben is megőrződött: a kalevalai költészet sajátos előadásmódjához, az ún. *vuorolaulu*-hoz (= kb. felváltva, felezve éneklés) két félre volt szükség (s itt most emlékezzünk az 5.1.4. pontban a finnugor mellérendelő tagmondatokról illetve a parallel verssorokról mondottakra): a runó sorpárjának első felét – H. G. Porthan (1739–1804)¹⁶² elmondása szerint – a *päämies*, a ‘főember’ énekelte, a másodikat pedig a *puoltaja(-t)*¹⁶¹ a ‘felező’-k. (Ez utóbbi finn szó mai jelentése: ‘támogatók’, ‘pártolók’). Ennek alapján a finn *puoltaa- puoltaja* szó jelentését alighanem a magyar *felel* szó 5-6 ezer éves rokonának kell tekintenünk.¹⁶³ Másképpen szólva a finn runóénekes is fél sornak tartotta a kalevalai dalköltészet sorait, mely csak a másik féllel (*puolta-ja*-val) alkot egészet (példák a 5.1.4. pontban). Így válnak ismét csak érthetővé Karácsony fentebb idézett sorai, melyeket ő ugyan még csak a magyar beszélőről állított: „Ezért aztán a beszélő(...)t kezdettől fogva ez a két tendencia üzte és korlátozta: viszonyítani és kitergetni – és összefogni. Kettővé bontani az egyet, viszonyítani egyiket a másikhoz (mellérendelni), egyiket a másikhoz képest összefogni (alárendelni), egyesíteni a kettőt egyetlen képpé”.

Fenti példáink tanulságait összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *fél* szónak a finnugor nyelvekben sajátos, igen mély értelme van. Kiterjedt használata arra utal, hogy egy egész gondolkodásmódot átható szemléletről, világlátásról van szó. Arról, hogy míg az indoeurópai népek szemléletében az egyes ember különálló *egyéniiséget* jelent, akinek megvan a maga saját felesége, saját nyelve, saját akarata, saját művészete, s mely egy(éni)séget a ma-

¹⁵⁹ A *pieli* a *puoli* szónak szabályos vékony hangrëndű párja: *kiehuu-kuohuu*.

¹⁶⁰ A magyar szó mai jelentésére: „mindenét megfelezi vele”.

¹⁶¹ Porthan 1983 (1766-78). 79. o.

¹⁶² A finn szó töve *puoltaa*-ma ‘pártfogol, támogat’ jelentésű.

¹⁶³ A finnugor nyelvészetben arról ritkábban esik szó, hogy egy-egy szónak nem csak a hangalakja, de szójelentésük is megőrződhetnek.

ga társadalmi életében a másik emberrel, egyéniséggel szemben lehetőleg érvényre kell juttatnia, hiszen így lesz teljes, értékes emberré, addig a finnugor népek szemlélete szerint az én életem csak a felem életével egészítve alkotva nyerheti el emberi mivoltát, értelmét. A finnugor nyelvet beszélők világnézete szerint csak a mi **közös** tevékenységünknek van értelme. Ez a szemlélet nehezen tűri, ha egy másik ember alárendelő viszonyba akarja őt kényszeríteni, s a maga autonómiáját, annak egészét rá akarja kényszeríteni, ha az felülről akar neki diktálni, ha „nem enged a maga igazából”. Mindebből adódóan a finnugor nyelvek szemlélete szerint gondolkodó ember számára a felek közötti *mellérendelő viszonyulás* a természetes, melynek – mint azt Karácsony Sándor megállapította¹⁶⁴ – „legtermészetesebb létezési formája” az emberek közötti „családi viszonyulás”.

Érdekes példáját írta meg ennek Väinö Linna (1920–1992) „Tuntematon sotilas” (Az ismeretlen katona) című regényében (1954),¹⁶⁵ ahol a német katonai kiképzést kapott finn tisztek a rájuk bízott (finn) katonai egységekben a Németországban tanult alárendelő, hierarchikus, vak engedelmisségen alapuló viszonyulás szellemiségét akarták volna megteremtteni, de ez minduntalan ellenállásba ütközött. A finn katona autonómiája nem tűrte a személytelen alárendelésen alapuló viszonyulást, s ezt most érdemes hosszabban is idéznünk:

Sinkkonen jól emlékezett még Rokka kanalas tempójára, arra, amit akkor mondott:

– Csönd legyen ott! Fogja be a száját! Maga oda megy, ahova parancsolják, megértette?

Rokka elmosolyodott. De válaszából – az ő nyugodt, s mindig jókedvű hangja mögül – kihallatszott a fenyegetés:

¹⁶⁴ Karácsony 1985. 362. o.

¹⁶⁵ A regény összehasonlítja más a – gyakran egymagukban is sokakat elpusztító – ”nagy hősokeket, rendkívüli egyéniségeket” eszményítő indo-európai (elsősorban amerikai és szovjet-orosz) alkotásokkal már témájában és címében is teljesen eltér azoktól: Az ismeretlen, a névtelen, az igazi, a nemhős katonákról szól, akik közül nem lehet senkit sem kiemelni, megnevezni, hiszen – mint az a regényből kiderül – egymáshoz képest, egymással együtt voltak katonák és emberek, akárcsak a Vajda-tanulmányban elemzett kalevalai hősök.

– Hagyd el, jó ember, ne akard itt nekem a nagyot játszani! Hisz, úgyis jól tudod, mi lesz abból, ha megpróbálsz. Csak nem gondolod te, egy fogatos, hogy én itt ugrálni fogok neked ... Sinkkonen szó nélkül bement a parancsnoki irodába, ahonnan aztán Lammioval együtt tért vissza. Lammio hagyta, hogy először a néma csend tegye meg a maga hatását, s csak aztán mondta jeges, hivatalos hangon:

– Rokka, tizedes!

– Na, mi baj van?

A felelet olyan szelíd és ártatlan hangon jött, hogy az egész kompánia nevetésre fakadt. Lammio mérges szemet vetett az emberekre, s nyomatékos hangon folytatta:

– Maga a tiszthelyettesi szobában fog beszállásolni, miként másokis. Világos?

– Majd kiderül az estére, hogy mi hogy lesz. Nem akarok én ilyes-min vitatkozni, de azt mondd meg nekem hadnagy uram, mikor fogunk szabadságot kapni. Mert én is, családos ember létemre, már több hónapja, hogy itt vagyok. Aláírod-e nekem, ha megkérvényezem?

Lammio megint kétségek között volt, nem tudta, hogy vajon Rokka nincs ki egészen, hogy így beszél vele, vagy csak kötekedik. Mindenesetre megharagudott a tegeződésért, s így felelt:

– Rokka, tizedes! Tudtommal mi nem tegeződtünk!?

– Tényleg nem, de hát akkor most tegeződünk! Antero a keresztnevem. Én meg tegezhetlek anélkül is, hiszen fiatalabb vagy mint én.”¹⁶⁶

(Ford. K. Gy.)

Két eltérő viszonyulás, s az alárendelő szemléletben gondolkozó nem biztos benne, hogy épelméjű-e a másik. (Vö. a Bartókot ért kritikákkal később, 5.3.3.)

A regény egy másik, minden finn számára ismert epizódjában ugyanez a Rokka tizedes – egy újabb összeszólalkozást követően – a maga autonómiáját megvédendő, a rá kiszabott büntetést a szovjet bombázók alatt is, de letöltötte. A szimbólum minden finn (számára érthető).

S valóban, a finn–orosz téli háborúban (1939), mint az azt

¹⁶⁶ Väinö Linna: Tuntematon sotilas 8. fejezet V. rész

megjárt idősebb finn férfiak körében köztudott, a finnekkel együttműködő német hadsereg tisztjei számára teljesen érthetetlen volt, hogy egy ilyen „Rokká”-kból álló (mellérendelő szemléletű), kis egységekben, családias-emberi viszonylatokban gondolkodó finn hadsereg hogyan tudott annyira hatékony lenni, hogy a végén Amerikának kellett a szovjet védelmében fellépnie a finn katonai vezetésnél, s általában is, hogyan tudta visszaverni a hatalmas túlerővel támadó szovjet hadsereget.¹⁶⁷

A jelenség felkeltette a finn szociológusok érdeklődését is. Nekik is feltűnt, hogy a finn hadseregben a katonák, illetve a katonai egységek közötti viszony másféle, mint például a németeknél. Knut „Komppania pienoisyhteiskuntana”¹⁶⁸ (= A század mint kistársadalom) című – először svéd nyelven – megjelentetett munkájában ezt veszi górcső alá. A finn–szovjet háború idején végzett szociológusi megfigyelései szerint a finn hadseregben mind a katonák, mind a katonai egységek önálló kis autonómiákat alkottak, s ezek jellemzője a családias viszonyulás volt. A finn katonáknak új állomáshelyre érkezvén az volt az első dolguk – ha erre idejük volt –, hogy szálláshelyüket – szaunával is ellátva – olyan otthonossá tegyék, amilyenre csak az ottani körülmények között erre lehetőség volt.¹⁶⁹ Kivált a frontvonalon „a katonai egységek vezetői ugyanabban a katonai barakban laktak, ahol a beosztottjaik, ugyanazokon a priccseken aludtak, ugyanolyan csajkákból ettek, mint a közkatónák, s ugyanazok a tetvek kínozták őket is, ugyanazok a veszélyek leselkedtek rájuk is, mint katonáikra. ... a tisztek, az altisztek és a közkatónák közötti különbség mindezek ellenére világosan észlelhető volt, kivált abban, hogy ők nem teljesítettek éjszakai őrszolgálatot és nem vettek részt fizikai munkákban ...” Máskülönben azonban „a többi emberrel ugyanúgy társalogtak, mint a magukhoz hasonlókkal, nem pedig mint alattvalókkal: a férfiakkal együtt kártyáztak, viccelődtek, beszélgettek személyes dolgaikról, együtt ittak, szaunáz-

¹⁶⁷ Közismert, hogy az utánpótlást biztosító Murmanszk–Leningrád-vasútvonalat a szovjétek képtelenek voltak megvédeni a finn egységekkel szemben, s emiatt az Egyesült Államok lépett fél a finn katonai vezetésnél a szovjétek érdekében. (Kallervo Airanne, finn katonatiszt szóbeli közlése 1999-2002.)

¹⁶⁸ Pipping 1978 (első, svéd nyelvű kiadása 1947)

¹⁶⁹ Uo. 253. o.

tak ...”, s hagyták, hogy a rájuk bízott katonák mentől önállóbban intézzék a rájuk bízott feladatokat.¹⁷⁰ „A maga feladatát – egy bizonyos mértékben – mindenki a maga dolgának tekintette, s a saját belátása szerint látta el.”¹⁷¹ „Ha a katona egy golyószórót kapott, akkor azt a saját tulajdonaként kezelte, ami azonban az egész csoport használatában van.”¹⁷² Az éjszakai őrésre ugyan mindenkit beosztottak, de ezt ki lehetett váltani; így az éjszakai őrség sorsa igen gyakran kártyacsaták tétjein dőlt el.¹⁷³ A kutatott század több „tisztje igyekezett a maga és az emberei közötti távolságot mentől kisebbre csökkenteni, ...” s ha ez a tisztnek sikerült, akkor (a közkatonák) őt is befogadták csoportjuk egy tagjának.”¹⁷⁴

Munkájának utolsó, összefoglaló részében Pipping kiemeli, hogy a katonai egységek vezetői a szociológus szemével nézve „magukat elsősorban katonai csoportjuk (egységük) tagjának tekintették, s csak másod vagy harmadsorban érezték magukat a rangjukkal járó csoportjuk tagjának.”¹⁷⁵ „A katonák magatartási mintái az ő civil életük mintáit követték a fronton is.”¹⁷⁶ A személytelen szabályokat és formaságokat fölösleges akadályoknak tartották. A finn katonáknak ez a viselkedése „nem vezetett a szervezet működésének meggyengüléséhez, sőt, hajlok rá azt gondolni, hogy ellenkezőleg, a szervezet hatékonysága csak fokozódott” – írja Pipping munkája záró soraiban.

Pipping itt idézett munkájától függetlenül, a magyarság kultúráját kutatva Lükő Gábor „A tömegek és az egyéniség” című munkájában (lásd a Függelékben), valamint Karácsony Sándor a magyar társadalom, a magyar vidék életét illetve Kodály–Paulini/Harsányi Hány Jánosát és azon keresztül a magyar társadalmat elemezve nagyon hasonló eredményekre jutottak.¹⁷⁷ Ez utóbbi azért is érdekes, mert Hány János, Kodály művének főszereplője, szintén baka volt, tehát az elemző itt is a katonai

¹⁷⁰ Uo. 129. o.

¹⁷¹ Uo. 128. o.

¹⁷² Uo. 133. o.

¹⁷³ Uo. 129. o.

¹⁷⁴ Uo. 119. o.

¹⁷⁵ Uo. 252. o.

¹⁷⁶ Uo. 254. o.

¹⁷⁷ Lükő: A tömegek és az egyéniség, I. 3. számú melléklet

szintén baka volt, tehát az elemző itt is a katonai életből vett példák felől közelít a társadalmi élet jelenségeinek megértéséhez. Karácsony elemzése szerint a magyar tiszt, ha jól viszonyul katonáihoz, akkor a bakát a maga felének tartja, akivel – bár külön feladataik vannak – „ketten csinálnak egyet”. S így gondolkodik a baka is. Viszonyuk mellérendelő, családias – mondja Karácsony. Az új stílusú magyar parasztdalok szövegét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy mindez még magára a császárra is ráillik, akit – egyébként bármennyire is tisztel – a magyar ember szinte családtagként kezel, s szintén „maga mellé rendel”.¹⁷⁸ „*Beh szeretnék a császárral beszélni, De még jobban a szobájába bemenni, Megmondanám a császárnak magának ...*” – énekelte a századforduló előtt a magyar parasztember.

A konfliktusmegoldásának ez a fajtája, amikor az ember az őt ért sérelmet úgy próbálja meg feldolgozni, hogy azt mentől több „felé”-vel igyekszik megosztani a magyar falvakban máig is elevenen él. Erdélyi gyűjtőtűtjainkon ezt magunk is többször megfigyelhettük. A pszichológia ezt az adaptív konfliktusmegoldási stratégiák közül a támogatást kereső készségek közé sorolja.

„A magyar föld a kis autonómiák klasszikus hazája” (azaz: nem függőségi renden, hierarchián alapuló építmény, K. Gy) – állapítja meg összefoglalásképpen a magyarságról Karácsony Sándor,¹⁷⁹ s ugyanezt feltételezi Vajda László is az ősfinn társadalom szerkezetéről a Kalevala alapján. A szerző abból az arisztotelészi megállapításból indul ki, hogy az ember a maga isteneit, s azok életviszonyait mindig a saját képére teremti meg, s ha ez igaz, akkor a kalevalai költészetből, azok istenségeinek ábrázolásából az őskori finn társadalomra tudunk visszakövetkeztetni. Vajda szerint a Kalevala Väinämöinenje egy görög vagy más indoeurópai mitológiában az istenek közötti hierarchiában feltétlen a legfelsőbb helyet foglalná el. A finn eposzban azonban nincsen legfelsőbb rangra emelt isten. Az egyetlen talán igazi istenségnek tekinthető kalevalai szereplő, az idegenből jött Ukko. A többi hős, miként Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen és más hősök „teljes szervezetlenségben szóródnak szét” a műben és társadalmi

¹⁷⁸ Karácsony 1985. 362. o.

¹⁷⁹ Uo. 335. o.

környezetükben. Vezéreknek számítának, de népüket hiába keressük. Egymással is csak alkalmilag találkoznak, s ellenfelüknek, Louhinak sincsen „még egy becsületes udvarháza” se, ahonnan a népét kormányozza. „Így válik a nagy seregek küzdelme sajátságosan kalevalai álommá, mert a valóság az egyes családok csetepatéja” – írja fent idézett tanulmányában Vajda László.

Ilyen kis autonómiákból, partikulákból áll a magyar településszerkezet is, amit a törvényhozóknak – ha nem akarnak károkat okozni – figyelembe kellene venniük, mondja Karácsony Sándor a magyar közoktatási reformokról szólva.¹⁸⁰ Hasonló megállapításra juthatunk a mord¹⁸¹ s bizonyára más finnugor népek településszerkezetére vonatkozóan, melyek bővebb megtárgyalására itt nincs alkalmunk kitérni.

A finn és a svéd munkahelyi közösségek legújabb összehasonlító kutatása mit sem tudva magyar kollégáik munkáiról szintén arra jutott, hogy a finnek a svédekénél jobban kedvelik a kis autonóm közösségeket. A munkafolyamat megszervezésében a finneknél a hangsúlyt inkább helyezik az egyes részlegek hatékony működésére, mint a munkafolyamat egészére. A svédek számára a kiindulópont éppen ez az utóbbi, a munkafolyamat egésze, melyekhez képest a részlegek működése alárendelt szerepet játszik.¹⁸²

Hogy mennyire fontos a finnugor ember számára a fele, azt munkánk mottóiból is láthattuk. Camus-val szemben a finn Minna Canth (1944–1897) annak örvend, hogy van *ellenfele*, a magyar költő-filozófus Ady Endre (1877–1919) pedig úgy tartja, akkor élt, amikor másoknak élt.

A magyar filozófia szerint azonban nem csak az embernek és a kisebb emberközösségeknek van szükségük felükre, hanem egész népeknek, nemzeteknek is, máskülönben ők is, mint az egyes emberek *felek* maradnak, „fél-nemzetecskék”, s úgy – a költő szerint – „halottasak az esték”:

S halk mormolással kezdte a mesét

¹⁸⁰ Uo. 117–119. o.

¹⁸¹ Maticsák 1995

¹⁸² Salminen–Johansson–Hiltunen–Strömnes 1996. 127. o.

A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, óh, mind igaz
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sohse látott.

A Duna-táj bús villámhárító.
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

„Sohse lesz másként, így rendeltetett”,
Mormolta a vén Duna habja.
S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna
És elrohant tőlem kacagva.
Ady Endre: A Duna vallomása

S itt megint eszünkbe juthat a 2. kottapéldában bemutatott cseremiszi dallam szövege, amiben az énekes a feleit *szárnyá*-nak nevezi.

A magyar nép magára maradásáról művészi szimbólumokban Arany János is írt. A költő az itt következő balladát – Lükő szerint – a magyar szabadságharc és a lengyel–magyar összefogás meghiúsulásának hatása alatt, hét évvel a világségi fegyverletétel után írta:

Bor vitéz

Ködbe vész a nap sugára,
Vak homály ül bércen, völgyön.
Bor vitéz kap jó lovára:
„Isten hozzád édes hölgyem!”

Vak homály ül bércen, völgyön,
Hús szél zörrent pusztai fákat.
„Isten hozzád édes hölgyem!”
Bor vitéz már messze vágat.

Hús szél zörrent puszta fákat,
megy az úton kis pacsirta.
Bor vitéz már messze vágat,
Szép szemét a lyány kisírta.

Megy az úton kis pacsirta:
Hova megyen? Hova ballag?
Szép szemét a lyány kisírta:
Szólt az apja: „Férjhez adlak!”

Hova megyen? Hova ballag?
Zúg az erdő éji órán
Szólt az apja: „Férjhez adlak:”
Eskü elől szökik a lyány.

Zúg az erdő éji órán,
Suhan, lebben a kisértet.
Eskü elől szökik a lyány:
Szól vitéz Bor: „Jöttem érted.”

Suhan, lebben a kisértet,
Népesebb lesz a vad tájék.
Szól vitéz Bor: „Jöttem érted,
Elesett hős, puszta árnyék.”

Népesebb lesz a vad tájék,
Szellem-ajkon hangzik a dal.
„Elesett hős, puszta árnyék,
Édes mátkám, vígy magaddal!”

Szellem-ajkon hangzik a dal,
Indul hosszú nász kíséret.
„Édes mátkám, vígy magaddal!
– Esküvőre! Úgy ígérted.”

Indul hosszú nászkíséret,
Egy kápolna romban ott áll.

„Esküvőre! Úgy ígérted.”
Zendül a kar, kész az oltár.

Egy kápolna romban ott áll,
Régi fényét visszakupja.
Zendül a kar, kész az oltár,
Díszruhában elhunyt papja.

Régi fényét visszakupja,
Ezer lámpa, gyertya csillog.
Díszruhában elhunyt papja:
Szól az eskü: kéz kezét fog.

Ezer lámpa, gyertya csillog –
Künn az erdő mély árnyat hány.
Szól az eskü: kéz kezét fog;
Szép menyasszony színe halvány.

Künn az erdő mély árnyat hány,
Bagoly sír a bérci fok közt.
Szép menyasszony színe halvány –
Halva lelték a romok közt.

*(1855)*¹⁸³

A költemény egyúttal – bár a versforma mintája a Távoleletről való – remek példája a főtebb tárgyalt gondolatlánc-típusú szövegszerkesztésre, annak kedvelésére is (5.1.4.).

¹⁸³ A lengyel szabadságharcot 1831-ben verték le.

V. 3. A FINNUGOR „TÁRSASLÉLEK” ÉRZELMI (MŰVÉSZETI) VISZONYULÁSA

V. 3. 1. Egy általános finnugor művészetelmélet alapjai, a felek művészetelmélete – Ady életműve illetve Kará- csony és Lükő munkássága alapján

Az (európai) indoeurópai gondolkodás szerint a művészet egy egyén, a művész (ném. *der Künstler*) önmagában álló, azaz saját, sőt saját magára irányuló törekvésén, elsősorban tehát egyéni teljesítményen alapul, melyhez zseni kell. Platón (Kr. e. 427–347) szerint ha a művészet keletkezésének okát kutatjuk, akkor arra jutunk, hogy az a halandó embernek a halhatatlanság iránti vágyából fakad.¹⁸⁴ Szerinte a művészet célja: „megismerni a szépséget a maga valójában”. Ehhez pedig csak úgy juthatunk el, ha életünk során sok szépséget tartott tárgygal ismerkedünk meg, s így, az egyedi tárgyakon, jelenségeken megismert sokféle „szép”-ből elvonódik számunkra magának a szépségnek a fogalma, képzelete.

Immanuel Kant (1724–1804) az absztrakció, az elvont gondolkodás tekintetében ennél is tovább lép, s „Az ítélőerő kritikája” című munkájának „Az esztétikai ítélőerő”-ről szóló fejezetében azt mondja, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik. „A szépség egy tárgy célszerűségének formája, amennyiben ezt a cél képzelete nélkül vesszük észre rajta”. Azaz – mint azt Kant maga részletezi – a szépséget tapasztalt tárgyról nem tudjuk, hogy milyen célt szolgált. Ugyanebben a munkájában Kant kis híján eljut a Karácsony-i „másik ember” fontosságának felismeréséhez is, igaz csak a tudományos objektívitás igénye által kényszerítve: a szépség megtapasztalása szubjektív élmény; ahhoz, hogy ez tudományos objektivitással is állítható legyen, az szükségeltetik, hogy ebben mások is, azaz többen is, „interszjektíven (*sensus communis*) egyetértsenek”.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Platón I, 986–1000

¹⁸⁵ Gadamer 1977. 10-15. o., Kant 1966. 182–185. o

Sören Kierkegaard (1813–1855) szerint a nagy alkotáshoz két dolog szerencsés egybeesésére van szükség: a nagy témának és a nagy művésznek a találkozására.¹⁸⁶ A művész közönsége Kierkegaard számára tehát egyáltalán nem jelenik meg. Vele szemben, Nikolai Hartmann (1882–1950) a Husserl-i fenomenológiára alapozó Esztétikájában már világosan elkülöníti a kétféle esztétikai „aktust”: az alkotó-teremtő és a szemlélő-befogadó aktusát.¹⁸⁷ A kettőt azonban, akárcsak Roman Ingarden (1893–1970) is, egymástól különálló, össze nem tartozó jelenségekként, viszonyként tárgyalja: az egyik a műalkotás és annak „teremtője” (alkotója) közötti, a másik pedig – az ettől különálló – a műalkotás és annak „befogadója” (konkretizálói) közötti viszony.¹⁸⁸ A Kant által felvetett problémáról, „a mű érvényességéről” az előbbi szerzők nyomdokain járó Gadamer szerint végső soron a befogadó dönt.¹⁸⁹ Szerinte „Az esztétikai tapasztalat is az önmegértés egyik módja”. A másik ember fölfedezéséhez – talán éppen az orosz kultúrában fellelhető erős finnugor kulturális szubsztrátum hatásának köszönhetően – a nagy orosz író, Lev Tolsztoj (1828–1910) a „Mi a művészet?” című (1898) munkájában jutott a legközelebb. Ő már megfigyelte az alkotó és a műélvező közötti lelki történéseket is, de a befogadó félnek, a műalkotás létrejöttéhez szükséges aktivitására még nem figyelt fel: (A művészet okozta) „érzés legfontosabb vonása” – írja Tolsztoj – „hogy a befogadó olyan mértékben azonosul a művésszel, hogy úgy tűnik számára, hogy az általa befogadott alkotást nem más, mint ő maga alkotta meg, s hogy minden, amiről abban szó van, az pontosan ugyanaz, amit már ő maga is oly régen ki akart mondani. Az igazi művészeti alkotás azt eredményezi, hogy a befogadó világában a közte és a művész között lévő különbség eltűnik, s nem is csak közte és a művész között, de közte és bárki között, aki a szóban forgó művészeti alkotást befogadta. A művészet legfontosabb vonzereje és sajátága éppen abban sűrűsödik össze, hogy amikor egy egyén ilyen módon egy másikban föloldódik, akkor ez az

¹⁸⁶ Kierkegaard 1843

¹⁸⁷ Hartmann 1977. 24–30. o

¹⁸⁸ Ingarden 1931

¹⁸⁹ Gadamer 1986-87 (1966). 219–231. o.

egyén kiszabadul a többi emberrel szembeni elszigeteltségéből, megszabadul a maga magányától.

Amikor az ember ezzel az érzéssel találkozik, tehát azzal, hogy az a lelki állapot «fertőzi meg» őt, melyben az alkotó maga is benne volt az alkotási folyamat során és amikor úgy érzi, hogy más emberekben feloldódott, akkor az ezt a lelki állapotot előidéző jelenség volt a művészet; ha nem történt «fertőzés», ha a befogadó nem oldódott föl az alkotó személyiségében, vagy annak alkotásában, akkor ott a művészet sem volt jelen.”¹⁹⁰

Az indoeurópai népek kutatói állításainak nem mindig és nem mindenben mond ellent a finnugor népek (gondolkodóinak) felfogása, de sokkal fontosabbnak tartja a másik felet, a közönséget, s a művészet keletkezésének a vizsgálatokor a hangsúlyt – legalábbis részben – máshova helyezi.

A finnugor művész – bármilyen emberi kapcsolatról is legyen szó – mindenekelőtt a másik ember, a „fele” felé törekszik, mert csak vele alkot életre érdemes egészet (szemben a fentebb említett Platóni gondolattal), csak vele képes szárnyalni – miként azt a bevezetőnkben idézett cseremiszi dallam énekese mondja (l. 2. dallampéldánk).

A Kalevala énekesei is két külön (autonóm) világ felől jönnek, és csak kettesben énekelve alkotnak egyet, így lesz értelme a dalnak:

„Édes játom, jó barátom,
Gyermekkorai gyöngy korácsom!
Jer ide, énekeljünk együtt,
Kettesben a kántust kezdjük,
Most hogy újra összejöttünk,
Két felől ide kerültünk.

Kéz a kézbe, kössük össze,
Ujjat ujjal egybefűzve ...”

Kalevala (Vikár Béla ford.)

A finnugor művész célja tehát nem az, hogy magában álló, ha

¹⁹⁰ Tolsztoj 1898. XV.

lehet, akkor társadalom felettséget kivívott¹⁹¹ zsenivé, egyénné legyen, hanem az, hogy „fele”-t találjon magának. A műalkotás is csak erre való, arra, hogy a művész megmutathassa magát, hátha „felé”-re lel, hiszen lehetetlen egymagában maradnia, „szeretne valakié lenni”:

Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek.

Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messzi fény,
Lidérces, messzi fény.

De, jaj, nem tudok így maradni,
Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak.

Ezért minden: önkínzás, ének:
Szeretném, hogyha szeretnének
S lennék valakié,
Lennék valakié.

Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének

Ady tehát nem azért ír verset, hogy zsenije megmutatkozzék, hiszen ő nem is gondolja, hogy csak az ő lelkisége volna valami *egyedüli* „fenség” („Vagyok, mint *minden ember*”), hanem azért, hogy „*valakié*” lehessen. A versírás számára az e célból történő „önkínzás”. Kín „félelmebernek” lenni.¹⁹² S mint Adynak egy másik, szintén a művészetfilozófia kérdéseivel foglalkozó verséből megtudjuk, nem csak ezért nem akar magában maradni, hanem azért sem, mert a költő egyedüli mivoltában „*alaktalan*”, értel-

¹⁹¹ Sartre 1964, valamint Nagy 1980. 69-110. o.

¹⁹² L. fentebb idézett versét a „félnemzeték”-ről

mezhetetlen (l. munkánk Camus-tól vett mottóját). Minden emberhez, minden egyes alkalommal másként kell viszonyulnia, ha *fele-t* akar magának találni, ha meg akarja tudni, hogy ki-mi lakozik benne, hogy („mint minden ember”) ki ő:

Alakos játék, százszor-zárt titok
Hős, futó böles újból és megint
Állok süppedten szókimondó bajban.
Cselek, barlangok, vermek, kárpitok,
Bozótok, lárvák, segítsetek rajtam.

Ki száz alakban százszor volt szabad,
S minden arcához öltött más mezet,
Éljen és csaljon titokba-vezetten,
Mert bárki másnál több és gazdagabb,
Mert csak a koldus egy és leplezetlen.

Ragyogjatok meg, tévesztő szemek,
Édes, hazug méz, pergő, szép szavak
Csorogjatok tarkán, számítva, bátran,
Mindenki másnak minden más legyenek,
Változón szabad, gyűrűtlen, arátlan.

Énszavaimmal csaljam meg magam,
Melyvoltom gondján törjem víg fejem
És száz alakkal száz vitába törjön
Lelkem, valóm, e dús alaktalan,
Száz hűségű s egyetlen hű a földön.

Ady Endre: Száz hűségű hűség

Lelkének az a képessége teszi őt szabaddá, hogy százféle alakot tud „öltetni”. E szerint a gondolkodás szerint ugyanis a szegény (a „koldus”) az, aki mindenre előre beprogramozottan, nyelvi és viselkedésbeli sztereotípiákkal, csak egyféle módon tud reagálni, aki mindig és mindenhol egy és ugyanaz. Az emberről csak úgy derülhet ki, hogy ki is ő, mi benne a változó, mi az állandó, ha száz és száz alakban, de mégis egyképpen képes viszonyulni az élethez, feleihez, a környezetéhez. Száz és százféle módon vi-

szonyulunk a másik emberhez, mire kiderül, kik is vagyunk voltaképpen.

Ebből a szemléletből, tehát a másik, a hallgató félhez félként viszonyulni akarásból származik talán az az uráli népek művészetére jellemző sajátság is: hogy objektív. A művész – bár ha kell, százféle alakot is ölt a maga lényének megmutatására – nem akarja a maga szubjektivitásával, személyiségének túhangsúlyozásával, elriasztani hallgatóit. Közismert példa erre a kalevalai finn dallamok objektívan szűkszavú dallamvilága: „Van nekem egy szűk szájú, jegesszavú harangom. Így szólhatnék én is Barta Géza egykori nagyari gulyás szavaival, mert nem találok jobb szót ezekre a régi finn dalokra, az én kedves dalaimra” – írja Lükő Gábor *A Kalevala zenei világa* című munkájában. – „Mert rövidek, «szűk szájúak» ezek a dalok, a Kalevala dallamai, még a mi régi (magyar) dalainknál is rövidebbek, és elfogulatlan, objektív a hangjuk, «jeges a szavuk», akárcsak a mi lírai dalainké. Ezt a lakonikus fogalmazást, a kevés szóval, de átütő erővel kifejezett szerelmes gondolatot becsülte régi dalainkban Bartók és Kodály is.”¹⁹³ Szabó Dezső, a népét jól ismerő nagy magyar (igaz, elhallgatott) író is észrevette ezt: „A magyar nem szereti érzelmeit elmesélni, elkántálni, kiérzelegni. Egy mozdulattal, egy arcrándulással, a szemek és a száj átvillanó néma beszédeivel fejezi ki azt, ami benne öröm vagy bánat, szeretet vagy harag, vagy más mozdulása a világból lökött léleknek. E lelki sajátság aztán népköltészetünknek és műirodalmunknak egyik sajátos művészi vonását magyarázza meg. A bármilyen tartalmú líra sohasem az érzelmek közvetlen elmondásában, eléneklésében, hanem képekben, víziókban és legtöbbször mozdulatokban, cselekvényekben fejeződik ki.”¹⁹⁴

Míg tehát az indoeurópai művész a maga (egyedüli) halhatatlanságára vágyik, addig a finnugor művész ahhoz, hogy élete legyen, hogy élővé, emberré legyen, a maga alaktalanságától megszabadulni – s mégpedig úgy, hogy feleire akar lenni, akikhez viszonyulhasson, akikkel (egy-egy alkalommal) egy „egész” lehessen, mert számára ez jelenti azt, hogy él. Nem az egyéni nagy-

¹⁹³ Lükő 2002 (1984-87). 227. o.

¹⁹⁴ Szabó 1934. 26. o.

ság, vagy boldogulás.

A finnugor művészet tehát mindenekelőtt a művész és az ő közönsége közötti viszonyulás (eredménye), mely viszonyulás csak a műalkotásokon keresztül, azok segítségével lehetséges. A finnugor nyelvés művészetelméletben tehát nem állja meg a helyét a nyugati szakirodalomban – a Saussure-tól a generatív nyelvészetben át a legmodernebb kognitív tudományokig ismert, s – oly megdönthetetlennek látszó séma, mely szerint „kezdetben van” a beszélő, vagy a művész, aki megalkotja a jelet, szimbólumot vagy a művet, s e jel, szimbólum, vagy mű aztán hatással van a „befogadó”-ra:

subjektum 1 > merkki > subjektum 2¹⁹⁵

Ez derül ki a zeneművészeti terminusokból is. Az indoeurópai muzsikusz játszik, mintegy magában a maga hangszerén, amint azt Gadamer „A játék mint az ontológiai explikáció vezérfonala”¹⁹⁶ című több száz oldalas tanulmányában terjedelmesen kifejti, de a finnugor népek hangszere „szól” ti. valakihez: m. *szépen szól a muzsika, szól a hegedű, hegedűszó*. A finnek és észtek nemzeti himnuszát („Maamme laulu”) J. L. Runeberg (1804–1877) svéd nyelvű költeményéből Paavo Cajander (1849–1913) finn költő így fordította finnre: *Oi, maamme, Suomi, synnyinmaa, soi, sana kultainen!*¹⁹⁷ ‘Ó, szülőföldünk, Finnország, **szóljon** drága szavad!’.

De e népeknél maga a hangszer sem élettelen:

Bolond hangszer: sír, nyerit és bűg.

Fusson, akinek nincs bora,

Ez a fekete zongora.

Vak mestere tépi, cibálja,

Ez az Élet melódiája.

Ez a fekete zongora.

¹⁹⁵ Tarasti 2004. 31. o.

¹⁹⁶ Gadamer 2003 (1975). 133-164. o. (A műalkotás ontológiája és ennek hermeneutikai jelentősége.)

¹⁹⁷ A svéd eredeti: *V`rt land, v`rt land, v`rt fosterland, ljud högt, o dyra ord!*

Fejem zúgása, szemem könnye,
Tornázó vágyaim tora,
Ez mind, mind: ez a zongora.
Boros, bolond szívemnek vére
Kiömlik az ő ütemére.
Ez a fekete zongora.

Ady Endre: A fekete zongora

A finnugor gondolkodás szerint tehát a nyelvi és művészeti alkotások mindig két félnek, a beszélő és a hallgatója, vagy a művész és a közönsége közös¹⁹⁸ lelki munkájának eredményei. Egyik fél sem képzelhető el a másik nélkül. „A művészet a beszédhez hasonló megnyilatkozása az embernek: mindig valakihez vagy valakikhez szól. Az aktív fél, a beszélő és a művész, mindig tekintettel van hallgatóságára, közönségére, annak érdeklődését igyekszik fölkelteni és kielégíteni. A passzív fél, a hallgató és a műélvező viszont igényli az aktív fél megszólalását, műalkotását, és érdeklődésével megszólalásra bírja, alkotásra ösztönzi őt”.¹⁹⁹ Nélküle a művész, bármennyire is elragadták őt indulatai, nem képes lebontani az – éppen most őt foglalkoztató dologról – benne élő, de még „összegöngyölt”²⁰⁰ állapotban lévő kultúrképet”. „A jelből akkor lesz jelkép, ha az aktív fél, a jeladó, a beszélő nem tud hidegen, közömbösen viszonyulni társaihoz, ha közölnivalója igen felizgatta, nagyon örül, vagy nagyon búsul felette. A szok-

¹⁹⁸ A „közös munka” kifejezés akkor is érvényes, ha – miként az leggyakrabban valóban is így szokott lenni – a közönség jelénle az alkotás pillanatában csak képzeletbeli. A művész ugyanazon gondolatait

¹⁹⁹ Lükő 1983. 15. o., valamint 1992. 3. o. Karácsony 1941 (1993) alapján

²⁰⁰ A lélekben összegombolyodott állapotban lévő, még alakatlan tudatfoszlány (finn szakirodalomban: „miellemöykky”) létéről a régiék is tudtak (fordított irányban, tehát nem kiterégetve, hanem ellenkézöleg, összegombolyítva): *Kerin virteni kerälle, suorittelen sommelolle, panen aitan parven päähän, luisten lukkojen ta'aksi, ettei pääse päivinähän, selviä sinä ikänä.* (Kanteletar I, 11) (’Versëm gobba gombolyítom, csomóba jól becsomózom, sutba dobom, fölújítom, lakat mögé lakatolom, (hogy) napvilágot sohsë lászom, soha ki ne bomolhasson.’ Ford. K. Gy.) Vö. a magyar népmesék közismert zárófordulatát, melyben a mesélő dióhéjba zárja vissza a meséje egészét, s valamelyik folyón léúsztatja.

ványos jelek, a beszéd szavai nem tudják ezt megéreztetni a paszszív féllal, aki – mint a legtöbb ember – közömbös a más dolgai iránt. (...) De forr az emberben az indulat! (...) Igen kínos keserves munka a művészi, bármilyen gyönyörűsége is. Le kell döntenie az embereket elválasztó falat, melyet innen, a művész felől a büszkeség és a reménytelenség keményített meg, amarról, a közönsége felől viszont a közömbösség és a pletykaéhség hizlalt fel. Ezen a falon csak az tud rést törni, aki mégis el meri hinni, hogy a túlsó oldalon is hozzá hasonló emberek állnak. Hogy «minden ember fenség». Hogy az a másik is szólna, csak nem mer megszólalni, vagy nem találja az alkalmas jó szót. Hogy neki is éppen olyan nagy örömet szerezek vele, ha megtöröm a csöndet, mint enmagamnak. De magamat szinte el kell rejtenem, nehogy mindjárt közömbössé váljon az a másik. Hiszen készen várja a formula: «mindenkinek megvan a maga baja. Mit érdekel engem a más gondolja, bánata?!» A művész tehát álarcot ölt: szimbólumok mögé búvik. De mindig önmagát adja mégis, mindig őszintén szól, s ez megérzik a hangján, meglátszik a munkáján. Mert olyan szeretet sugárzik belőle a másik ember felé, közönsége felé, ahogy csak önmagát tudja szeretni az ember” – írja Lükő Ady és Karácsony művészetfelfogására építve, majd így folytatja: „Én vagyok mindezeknek a képeknek az igazi jelentése, de most már nem csak a művész ez az én, hanem minden ember, az Ember. S elsősorban te, aki elgyönyörködsz bennük. Megérzed, hogy neked csináltam, mert szeretlek, de nem érdek nélkül, hanem «szeretném, ha szeretnének». Nem azért bújkálok a szimbólumok álarca mögé, hogy megcsaljalak, hanem legigazabb valómat, emberségemet keresem, hogy méltó legyek a te barátságodra. De azt is megérzed, hogy ebben a sokféle alakban nem csupán magamat próbálok kifejezni, hanem téged is. Mert felteszem rólad, hogy benned is ugyanaz a lélek lakik, s mert tudom, hogy az is alaktalan volt eddig, hiába kereste a maga formáját. Most, ebben az én művemben ölt alakot a te legigazabb magad is, azért örülsz neki. S ez nyugtat meg engem afelől, hogy sikerült a munkám, sikerült magamat megmutatnom.”²⁰¹ A siker tekintetében tehát összeér a két felfogás, a finnugor, illetve a nyugati indogermán: a műalkotás

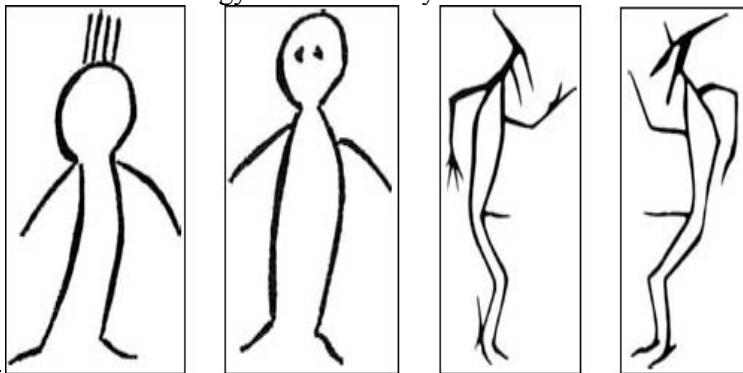
²⁰¹ Lükő 1983 (1992). 1–29. o.

sikerét illetően végső soron az egyes emberek művészi élménye a döntő.²⁰² A nyugati filozófusokat oly sokat foglalkoztató zseni és annak elsődlegessége kérdésében azonban, mint láthattuk e felfogások kissé távolabb állnak egymástól. Míg nyugaton sokan úgy vélik, hogy a művészet megszületéséhez mindenekelőtt zsenire van szükség, addig a finnugor kultúra képviselőinél nagyobb hangsúlyt kap ebben a kérdésben a másik ember iránt érdeklődő, lelkiileg aktív, élő közösség/közönség szerepe, amelynek költőre van szüksége, s amelyben költő születhetik.

A finnugor költő is mellérendelő viszonyban él közönségével, ahhoz akar viszonyulni, mert egymagában nem lehet költő.

V. 3.2. A finnugor gondolkodásmód a képző-, a film- és a színházművészetben

A „kettővé bontani az egyet, s egymáshoz viszonyítani őket” elve megjelenik a finnugor népek képzőművészetében is, s ezt alighanem ugyanolyan finnugor sajátásnak tarthatjuk, mint *fél* szavunk különösségét. Itt ennek csak két megjelenési módjával foglalkozunk: 1) az ábrázolt alak két félből történő ábrázolása, 2) két különálló alak egymáshoz viszonyítása.

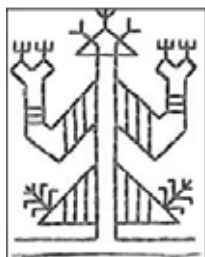
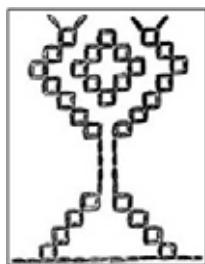
²⁰¹ 16. a–d. kép. Vogul fejedelmek kézjegyei, Lükő 1988. 48. o. – Szibériai sziklarajzok, Okladnyikov-Martinov 1983. 81. o.²⁰³

²⁰² Gadamer 1986-87. (1966) 219-231. o.

Példák az ábrázolt alak két félből történő ábrázolására:

17. kép. Női alak magyar pásztor subájáról, Lükő 1988. 54. o.

18–21. kép.
Táncoló női
alakok (két félből összeállítva)
osztják női ing
ujjáról, karjalai
finn kendővég-
ről, osztják
nyírfakéreg
puttonyról, Lükő
1999. 51–55. o.
(vö. még a 10.
kép!)

22–24. kép.
Permi bronzleletek.
Oborin–Csagin 1988. 146. o.

Példák a mondandónak két különálló alak egymáshoz viszonyításával történő kifejezésére Akseli Gallen-Kallela művészetéből:

25. kép.
Akseli Gallen-Kallela:
Poika ja varis (A fiú és a varjú)
(1884)

26. kép.
Akseli Gallen-Kallela:
Ensi opetus (Az első tanítás)
(1887)

27. kép. Akseli Gallen-Kallela: *Akka ja kissa* (A vénasszony és a macska) (1884)²⁰⁴

Gallen-Kallela e képei ugyanúgy szólnak hozzánk, mint a fentebb idézett finn runók két félből álló sorai: *Kuuntelin kunervikossa, katselin kanervikossa* ‘Hallgatóztam a hangásban, nézelődtem kanervásban’, vagy *Päivän lintu, yön lipakko* ‘Nap madara, éj denevére’, vagy mint Erkkö finn költőnek fentebb elemzett verse. A művész a képen lévő két alak egymáshoz viszonyításával szól hozzánk, nem pedig a két alakkal külön-külön. Nem a fiúról és a varjúról van szó külön-külön, hanem arról (például), hogy létezik a világról, maga létezéséről már ebben az életkorában is tudó gyermek, fiú, akiből még a maga és mások sorsáért felelős ember, férfi lesz, s vele szemben a világ egészéről és magáról nem tudó varjú (vö. a korábban tárgyalt fi. *maa/ilma*, vog. *agi-pig* ‘lány-fiú’ vagyis gyermek). A 26. kép is ehhez hasonló: nem külön a leánykáról és a meglett emberről van szó, hanem kettejük viszonyáról, mely viszony bennünket az emberi teljességre, milyenségünkre, mivoltunkra ébreszthet ebben a mi mostani világunkban. Ha leválasztanánk a képből annak egyik vagy másik alakját, akkor a műnek ez a jelentése elveszne: akkor csak egy leánykát látnánk vagy egy idős embert.

²⁰⁴ További ide sorolható munkái: Saunatyttö, Lemminkäinen tulisella virralla, Syksy, Rakennus, Lemminkäisen äiti, Palokärki, Ystävyys, Akka ja kissa stb.

Str'mnesnek svéd és finn kutatókból álló csoportja a nyolcvanas évek első felében azt kutatta, hogy vannak-e eltérések az egyes nyelvcsoportok között a mozgóképek, filmek készítésének módjában. „Az indoeurópai alkotások” – foglalja össze a kutatócsoport eredményeit Str'mnes – „az állandó mozgást hangsúlyozzák a háromdimenziós tében valamint az idő és a tér folyamatosságát. A finnugor rendezők munkáikban az emberek közötti statikusabb viszonyokra koncentrálnak, s ugyanakkor az idő- és térbeliséget kevésbé tartják szem előtt”²⁰⁵.

A filmművészetben a magyar Jancsó Miklós (pl. Szegénylegények, 1965), a finn Aki Kaurismäki (pl. Tulitikkutehtaan tyttö, 1990) és Tapio Piirainen (pl. Siivoton juttu, 1997; Raid, 2003) filmalkotásait azok hűvösen primitív és objektív kifejezőmódja illetve képsoraiknak, vágási módjának jellegzetes, szinte kalevalai mellérendelő volta teszi érdekessé finnugor szempontból.

A magyar színművészet talán legkiemelkedőbb alkotásának, Madách Imre (1823–1864) Az ember tragédiájának a cselekménye, mely áttekinti az emberiség történelmét és leendő jövőjét, az elejétől a végéig Lucifer és Ádám ellentétes-mellérendelő párbeszédén, állításain (állásfoglalásán-világlátásán) alapul.

A finn színművészetben pedig az is megeshet, hogy a rendező a színpadot az elejétől a végéig két félre osztja. Így tett Tapio Parkkinen a finn zeneszerzőről, Toivo Kuuláról (1883–1918) szóló dokumentumjellegű darabjában (Toivo Kuula – Keskenären sinfonia): a színpad baloldali felében a zeneszerző vaasai otthonát, első feleségét, a másik felében a helsinki-i új otthonát és második szerelmét, későbbi feleségét szerepelteti:

„Vaasa. Városkép, (...) székek, egy hosszú asztal, balra Matti Kuula és Sanna Kuula (a zeneszerző szülei, K. Gy.) lakása Vaasaban. (...)”²⁰⁶

– „A színpad másik felében egy csinos lányt látunk, a 17 éves(helsinki-i, K. Gy.) Alma Silventoinen ...”²⁰⁷

Ettől kezdve az, ami a néző előtt a vaasai szülőotthonban történik, az a helsinki-i zenészek világához képest, ami pedig

²⁰⁵ Str'mnes–Johansson–Hiltunen 1982

²⁰⁶ Parkkinen 2006. 1. o.

²⁰⁷ Parkkinen Uott. 2. o.

Helsinkiben történik, az a vaasai szülőotthon világához képest történik. A darab során a színpad két felének szereplői mintegy magukban beszélve egyik városból a másikba „átbeszélnek egymásnak”. Vagyis a szereplők a történeteket, a maguk gondolatait távolban lévő másik felük gondolatvilágában (pl. Kuula második felesége a zeneszerző első feleségével gondolatban beszélgetve) is értelmezik. A Juha Luukkonen által 2006-ban szintén Vaasaban rendezett Niskavuoren nuori emäntä (= Niskavuori fiatal gazdasszonya) című darabban pedig az új házhoz került asszony élet-történetét úgy játsszák el a színpadon, hogy a gazdasszony fiatal és idős énje egyszerre vannak jelen a színpadon, a történeteket, az asszony életének eseményeit fiatal és idős fejjel is meggondolva.

Ehhez hasonlítható jelenséget elvétele az indoeurópai színművekben is találunk. A görög tragédiákban a kórus mondja el a nézők, a közönség lehetséges véleményét, de anélkül, hogy ahhoz a szereplők viszonyulni próbálnának. William Shakespeare (1564–1616) Hamletje halott apja szellemétől kér tanácsot arra nézve, hogy mi a kötelessége, Macbeth pedig megijedve jövőjétől javasasszonyokkal mondat jövendőt. E két utóbbi esetben a szellem és a sorsról szerzett tudomás már hatással van ugyan a szereplőre, de nem két szereplő mellérendelő viszonyulásaként, hanem úgy, hogy ezek (a szellem és a megjövendölt sors) mintegy fölülről irányítják a szereplőt.

V. 3. 3. A finnugor népek gondolkodásmódja a zenében

Erkki Pekkilä „Musiikki tekstinä” (= A zene mint szöveg) című doktori disszertációja szerint a zenei szöveg egymást követő szegmentumai alárendelő viszonyban vannak egymáshoz képest, ha azok egymással nem cserélhetők fel, s mellérendelő viszonyban, ha felecserélhetők.²⁰⁸ Nézzünk meg ebből a szempontból egy vezetőhang nélküli, természetes mollban fogant, közismert brit-szigeteki népi dallamot:

²⁰⁸ Pekkilä 1988. 157. o.

3. kottapélda

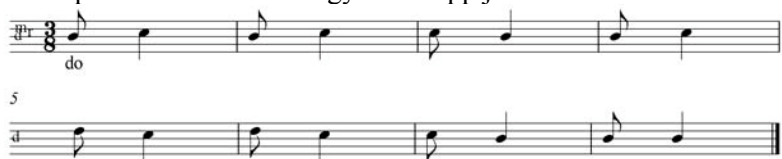
Ha ennek a dallamnak valamely szegmentumát egy másikkal felcserélnénk, akkor a melódia „szövegteni szempontból” hibás lesz.

Lássunk egy finnugor példát! A következő észti népi dallamot a gyűjtés idejében a világteremtés mítoszának szövegével énekeltek altatódalnak:

4. kottapélda *Tedre–Tormis 1975. 2*

Szinte bármely ütemét felcserélhetjük egy másikra: a dallam ugyan megváltozik, de „szövegtenilag értelmes” marad. Ez alól – ebben a példában még talán – a (finnugoroknál általánosnak tekinthető) ún. hangismétlő zárlat²⁰⁹ ütemei sem kivételek. Egy az előző példához hasonlóan egyszerű lapp joiku:

5. kottapélda *Launis 1908. 303*

A dallam első ütemét bízvást felcserélhetjük a harmadikkal, vagy a negyedikkel, a dallam megváltozik, de annak „szövegteni” épsége nem csorbul. S hogy ne gondoljuk, hogy ez csak azért van így, mert hogy ez a két dallam „annyira egyszerű”, hogy az még ezt a cserélgést is elviseli, nézzünk meg egy nagyobb ambitusú

²⁰⁹ Lükő az ilyen zárlatot monotonnak nevezi.

cseremisiz dallamot:

6. kottapélda Vikár–Bereczki 1971. 251

Mielőtt azonban erről szólnánk, nézzük meg még egyszer az indo európai példának fölhozott 3. kottapéldát. Ezt a melódiát figyelvén a hallgató az első ütem után azt várja az énekestől illetve a dallamtól, hogy az hogyan fog majd az alaphang felé előre-, továbbhaladni, s meddig, milyen magas feszültségi pontra fog az énekes feljutni, s hogy onnan hogyan fog megérkezni végre a nyugvópontra. „(...) a dallam lényege” – írja Schopenhauer (1788–1860) a *Zene esztétikája* című munkájában (1819) – „a folytonos eltérés, eltévedés az alaphangtól, ezer úton közeledik nemcsak a harmonikus lépcsőkhöz, a terczhez és a dominánshoz, hanem minden hanghoz, a diszsonáns szeptimhez és a szerföltt nagy lépcsőkhöz, de mindig bekövetkezik a véges visszatérés az alaphanghoz. Mindazokon az utakon a dallam az akarat sokoldalú törekvését, a megelégedettséget, fejezi ki, de mindig egy harmonikus lépcső és még inkább az alaphang megtalálása által.”²¹⁰ Nem tarthatjuk tehát véletlennek, hogy a nyugat-európai indo európai zenekultúrákban fejlődött tökélyre a tonika-szubdomináns-domináns-tonikai²¹¹ hármas. Vele szemben a cseremisiz dallam (értő) hallgatója az első ütem elhangzása után a másodiktól nem azt várja, hogy hogyan jut majd a dallam egyre magasabb feszültségi szintre – annál is inkább nem, mert a cseremisiz, miként a

²¹⁰ Schopenhauer 1913. 14. o. Mëgjegyëzzük, hogy a szerző itt tulajdonképpen az indo európai zenei nyelvről tesz olyan – nézetünk szerint helyës – mëgállapításokat, melyeket ő kimondatlanul ugyan, de minden másféle zenei nyelvre is általános érvényűnek tart, mi viszont nem. (Schopenhauer ëgyëbként – szemben az ebben a munkában vallott fölfogással – a zenét az embër akaratí, nem pedig érzelmi mëgnyilvánulásának tartja. Ennek azonban a mi szëmpontunkból itt nincsen jelentősége.

²¹¹ Itt nem tërünk ki rá, csak mint érdekességet mëgjegyëzzük, hogy maga az indo európai zenei tërminus is, tí. hogy „domináns”, alárendëlő viszonyra utal.

legtöbb finnugor dallam is természete szerint inkább ereszkedő –, hanem azt, hogy megtudja belőle (a második ütemből), hogyan értendő az előtte elhangzott első ütem, hogy hogyan értelmeződik ez az első ütem a rákövetkező második által: mi is lesz majd az első ütem „értelme”. S amikor ez kiderült, amikor már az egész első sor elhangzott, akkor azt, hogy ezt az első sort hogyan értelmezi az erre következő második sor egésze, hogyan alkot a dallam első és második fele egy értelmes egészet. A dallam első két sorát, felét hogyan értelmezi annak második fele, a harmadik és negyedik sora. A finnugor népek dallamaiban ez a szerkesztési elv annál is könnyebb, mivel a finnugor zenei hang – szemben a diaton hangrendszerrel kifejlesztett nyugat-európai indoeurópai zenei nyelvek hangjaival – primitív. Ami azt jelenti, hogy ezeknek a hangoknak önmagukban nincsenek tulajdonságaik. A finnugor népek énekesei szerint egy-egy harangnak a szava, énekesnek vagy hegedűnek a hangja *vastagabb* vagy *vékonyabb* mint a másik,²¹² de e hangoknak nincsenek – nyelvészeti terminussal szólva – vonzataik (reakció), mint példának okáért a nyugat-európai zenék 7. fokú, a domináns hangzat feszültségének érzetét magában hordozó vezető hangjának. Az indogermán népek zenekultúráiban (például a bécsi zenében) minden egyes hang egy egyéniség, melynek megvannak a maga tulajdonságai. A finnugor zenei világban a hangok egyenértékűek, csak egy másik hanghoz képest van értelmük. Ezért ebben a zenei világban – szemben a diatonizmussal – a négyes hangzatok, a szeptimek – miként erre Bartók is utalt írásaiban – nem feltétlen kívánnak feloldást.²¹³ A finnugor népek kedvelt (NB! nem kizárólagos) zenei építkezési módja tehát parataktikus. A fenti példák alapján ez azt jelenti,

²¹² A szentgëricei székélyék (Nyárád mente) például arról tudják, hogy a falu unitárius vagy rëformátus templomában harangoznak-ë, hogy az ëgyik templom harangjának hangja *vékonyabb*, a másik *vastagabb* (Kádár 1978-1984). Mint azt Lükö Gábor *A zene szimbólumai* című, több mint ötven ëurázsiai népre kiterjedő átfogó és alapos tanulmányában (1970-1980) kimutatta, a zenei hangoknak ez a fajta tudatosulása, mëgkülönböztetése („vékony” = nagyfrëkvenciájú illetve „vastag” = kisfrëkvenciájú hang) szélesen elterjedt, nem csak a finnugor de a mongol, török és más nyelv-csoportok zenéjében is. Ls. a 103. lábjegyzetben mëgadott szakirodalmat.

²¹³ Bartók 1989 (1931). 143. o.

hogy a zenei szegmentumok a legkisebb részecskéktől a legnagyobbakig, a zenei hangoktól egész a zenei mondatokig egymáshoz viszonyítással keletkeznek. A hangok hangpárokba rendeződnek, s e hangpárok egy következő hangpárral alkotnak egy egész mellérendeléses viszonyt. Így születik meg az ütem, ami viszont a következő ütemmel megint párt alkot, s így jön létre az egész sort kitevő ütempár. Ezután rendelődnek egymás mellé megint csak kiegészítő (pl. aav) vagy ellentétes (aat)²¹⁴ mellérendelő viszonyban a sorpárok, s így jutunk el a finnugor felező (nem parallel) verssorokhoz nagyon hasonló zenei sorokhoz, mondatpárokhoz. Végül – igen gyakran – még a zenei sorok záratai is mellérendeléses párokat alkotnak. Ez a fajta zenei gondolkodásmód tehát nem úgy teremt zenei gondolatokat, mint az alárendelő nyugat-európai zene, mely egyik fénykorában, a bécsi zenében egy tonikáról kiindulva saját szubjektív érzéseitől vezérelve bejárja a tonika fölé rendelt dominánst, esetleg a szubdominánst is, hogy végre célba érjen (lásd Vajda László elemzését a Kalevaláról), vagy hogy visszatérhessen a nyugvópontra, hanem kisebb-nagyobb zenei részecskék, szegmentumok objektív, (elvi- leg) végtelen egymás mellé rendelésével. Mindez persze nemcsak a népzeneikre igaz, hanem az azok valamelyikét zenei anyanyelvükké fejlesztett zeneszerzők műveire is.

A következőkben nyugat-európai és finnugor zeneszerzőktől mutatunk be példákat a kétféle zenei gondolkodásmód szemléltetésére. Egy olasz és egy német zenei példa a szubjektív, alárendelő zenei gondolkodásra.

A mű első üteme a szerző érzelmeit egy g-moll hármashangzatra épülő sóhajtással ábrázolja, mely az első ütem végére már majdhogynem meg is nyugodna, de ezt egy másik, hasonlóan

²¹⁴ v = variáns, t = tükrözés

The image shows a page of musical notation for Vivaldi's Violin Concerto in G minor, II. movement. The score is in 3/4 time and G minor. It features a solo violin part and a cello part. The tempo is marked 'Largo'. The score includes dynamic markings such as 'p' (piano) and 'mf' (mezzo-forte), and articulation like 'Vcl.' and 'Sopral.'. Measure numbers 5, 10, and 15 are indicated in circles. The score is divided into four systems by double bar lines.

7. kottapéllda Vivaldi: g-moll kettős csellóverseny, II. tétel (RV 411)

szomorkás-elmélázó sóhaj (a második cselló) mégiscsak tovább-
 lendíti – hogy aztán a két sóhaj most már együttesen lendüljön to-
 vább egy újabb nyugvópont, a harmadik ütem első hangjára. Rit-
 mikailag ez valóban nyugvópont lehetne, de a dallam éppen a

moll hangsor 2. fokára érkezik, mely hang olyan tulajdonsággal rendelkezik, mely – szemben a ritmus adta megnyugvás lehetőségével – újabb elrugaszkodásra, az előbbieket újabb továbbgondolására készíti a szerzőt, s így jutunk el a g-moll vezetőhangjához, onnan a magasan szárnyaló (g-)alaphangig, s amikor már azt hinné a hallgató, hogy innen már nincs tovább, akkor kiderül, hogy valóban nincsen, csak hogy közben érzelmei a szerzőt már a g-moll domináns hangnemébe, a d-mollba ragadták el, ahonnan majd csak a tétel végén jutunk vissza az alaphangnembe, a g-mollba. A dallam sok-sok – a lélek történéseit megjelenítő – hullámváltozása ellenére egyenesen halad előre a végkifejlet felé. Hasonló történéseket találunk W. A. Mozart közismert darabjában, a Kis éji zenéjében, hasonlóan módon megfogalmazva:

The image shows a musical score for a minuet. It is titled "Menuetto Allegretto" and is in G minor (one flat) and 3/4 time. The score is divided into three systems of staves. The first system starts with a forte (f) dynamic. The second system begins at measure 7 and features piano (p) dynamics and crescendo (cresc.) markings. The third system starts at measure 13 and includes a forte (f) dynamic and the instruction "stb." (stretto). The score is written for piano and includes treble and bass clefs.

8. kottapélda W. A. Mozart: *Eine kleine Nachtmusik*, II. tétel (KV 525) (részlet)

A modern finnugor zeneszerzők mellérendelésen alapuló zenei gondolkodása ettől alapvetően eltér. Itt a dallam nem ível sehova, nem tör semmiféle domináns hangnemre, még egy végleges tonikára, megnyugvásra sem, hanem – nyugat-európai füllel hallgatva – sértően monoton egyhangúsággal ismételteti ugyanazon kisebb-nagyobb zenei szegmentumokat. Monoton és zavaró perze csak azoknak, akik nem hallják meg e szegmentumok egymást kiegészítő, magyarázó, vagy éppen ellentéző összjátékát, s az ebből adódó, s ily módon megfogalmazott zenei gondolatokat. Lényegében ugyanarról a rendező elvről van itt szó, amiről Vajda beszélt a Kalevala és az Odüsszeusz szövegalkotásának összehasonlításával, s melyet az 5.1.5-ben részleteztünk. A következő két példa ezt szemlélteti:

Eepoksen alku
Prologue to the Epic
(Inkeroinen/Izhorian)

Andante pesante ♩ = 72

f marcando

8x

I
II

1. Mä - ni mi - si kün - tä - mä - hä, maan ra - joi - le raa - ta - maa.
2. Kün - si kün - me - nä vak - ko - a, ja vak - koi sa - ta vak - koo.

III

1. Mä - ni mi - si kün - tä - mä - hä, maan ra - joi - le raa - ta - maa.
2. Kün - si kün - me - nä vak - ko - a, ja vak - koi sa - ta vak - koo.

9. kottapélda Veljo Tormis: *Az eposz kezdete* (a „Finnugor tájak” című szvitből)

Bartók Allegro barbaro-jának kezdő ütemei (l. az akcentussal jelölt hangok):

Tempo giusto, $\text{♩} = 76 - 84$

Piano

The image shows a musical score for a piano and violin. The piano part is on the left, with a bass clef and a treble clef. The violin part is on the right, with a treble clef. The tempo is marked 'Tempo giusto' and the metronome marking is $\text{♩} = 76 - 84$. The piano part starts with a forte dynamic (*ff*) and the violin part starts with a piano dynamic (*p*). The score is in 3/4 time and features complex rhythmic patterns and dissonant harmonies.

10. kottapélda. Bartók: *Allegro barbaro* (részlet)

Ahogy Bartók kritikusai annak idején kissé ellenségesen megjegyezték: „Kaotikus hangkeverék, melynek felületén nem úszkál egyetlen téma sem”.²¹⁵ S valóban nem. Ehelyett viszont a csillaggal jelölt zenei részek fölcserélhetők, s ez Pekkilä szerint a mellérendelő gondolkodásra utal.

Különleges és sajátosan a finnugor zenei gondolkodásmód természetéből adódó zeneszerzői eljárás módnak tarthatjuk azt a – Bartók, Kodály, illetve Pekka Kostianen és Veljo Tormis által kedvelt – „fogást”, mellyel a zenei mondanivalót, annak első és második felét a két előadó között felosztják. Első példánk a jelen-ség bemutatására Veljo Tormisnak az iskolások számára készített „Koolimuusika” című kiadványából való:

²¹⁵ Budapesti Hírlap, 1913. február 27.

1. solist (või 1. rühm)
Laul
2. solist (või 2. rühm)

1. Lõi . ka, löi . ka, lei . vu . li . ne, (Lõi . ka, löi . ka, lei . vu . li . ne)
2. lö . pe ot . sa, ee . ke . ne, (lö . pe ot . sa, ee . ke . ne)
3. no . pi päi . da, päe . vi . li . nel (no . pi päi . da, päe . vi . li . nel)

S.
Plokkiflööt
A.
Ksülofon
Bass

11. kottapélda. Tormis 1981. 28. o.

Bartók „Mikrokozmosz” című sorozatában tucatjával találunk olyan darabokat, melyek dallamának első fele jobb kézzel, második ballal szólaltatandó meg:

Andante, $\text{♩} = 74$

p, legato

12. kottapélda Bartók: Triolák. Mikrokozmosz III.

Ugyanezt a jelenséget látjuk viszont a szerző „Hegedűduók” című sorozatában, de Kodály Zoltán bicíniumaira is ugyanez érvényes:

2/4

d d r d	sz, Z	d d r d	sz, Z	sz sz l sz	m sz r	m m r r	d Z
r r m r	m Z	r r m r	m d	sz, Z	d r	m Z	

13. kottapélda Kodály: *Válogatott bicíniumok. 6.*

A dallam első üteme a felső, a második az alsó szólamban éneklendő. Ezt az eljárást, mely a finn és észt runóéneklés (*päämies-puoltaja*) módjára emlékeztet, Bartók a „Zene húros, ütős hangszerekre és cselesztára” című művében fejlesztette tökélyre úgy, hogy a szerző magát a nagyzenekart is két félre osztotta:

Vivacissimo, $\text{♩} = 176$

XII.

Pfte.

1. VI.

2. VI.

1. Vle.

3. VI.

4. VI.

2. Vle.

2. Vle.

2. Cb.

Presto strepitoso, $\text{♩} = 210$

1. VI.

2. VI.

1. Vle.

1. Vle.

1. Cb.

3. VI.

4. VI.

2. Vle.

2. Vle.

2. Cb.

stb.

stb.

14. kottapélda Bartók: Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára (1936)

A melódiareszletek egymásnak ellentétes kiegészítői, zenei műszóval: tükörképei. Tükörképek, megfordítások vannak persze a nyugateurópai zenében is, de ezek ott csak másodlagos jelenségnek számítanak, hiszen ha előfordulnak is, feladatuk az, mint a többi zenei jelenségnek is: hogy a dallamot a maguk módján továbbsegítsék valamely tonális (tonikai, domináns vagy szubdomináns) funkcióra, majd onnan a végkifejletre. Bartók zenéjében ezeknek ilyen céljuk csak ritkán van.

Az ő zenéjében az a fontos, hogy a melódia egyes szegmen-
tumai, megfordításai, tükörképei, variánsai egymáshoz képest ér-
telmessé váljanak. A finnugor zenei nyelven írott zenemű ezáltal
halad előre – s ezért annak tulajdonképpen – szemben a véges in-
doeurópai dallamokkal²¹⁶ – sosincs vége, mint azt egy észt nép-
énekes Lennart Merinek nyilatkozta.²¹⁷

²¹⁶ Vö. Schopenhauer fentebb idézett megállapításával: „de mindig bekövetkezik a véges visszatérés az alaphanghoz”.

²¹⁷ Meri 1986: A gyűjtő által megszólaltatott énekés azt mondta, hogy a tanult ember énekét onnan lehet fölismerni, hogy annak van vége.

VI. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBER VILÁGA – AZ OBJEKTÍV ÉS PRIMITÍV MELLÉRENDELŐ GONDOLKODÁS FILOZÓFIÁJA

Nem érkezett még el annak az ideje, hogy a címben megadott témáról minden finnugor nyelvre kiterjedően szólhassunk. Ehhez arra volna szükség, hogy az egyes finnugor (nyelvű) kultúrákat szinte „anyanyelvi szinten” ismerő kutatók egy-egy finnugor nép világszemléletében alaposan elmélyedjenek, s arról hiteles leírásban tájékoztassák a többi nyelvekkel foglalkozó kutatókat, s hogy az így nyert eredményeket összevegyék. Mivel ez egyelőre még nem lehetséges, ezért a következőkben csak munkánk eddigi összehasonlító megállapításaira, illetve Karácsony Sándornak a magyar észjárásról szóló tétéleire szorítkozunk.

VI. 1. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBEREK LOGIZMÁI, ANNAK JELLEMZŐI – FILOZÓFIAI GONDOLKODÁSÁNAK ALAPJAI

VI. 1. 1. A finnugor nyelveken beszélő emberek logizmái

A mellérendelő gondolkodás filozófiájának minden tétele mellérendelő – mondja Karácsony Sándor, s ezeket a mellérendelve, illetve mellérendelésben gondolkodó ember (1) jogi, (2) nyelvi (értelmi), (3) művészi (érzelmi), (4) akarati (társadalmi) és (5) hitbéli (vallásos) hangoltságú viszonyulásáról szólva így összegzi: „Minden tétel mellérendelő, egyik a másikhoz képest elvén épül, a köztük való reláció van állítva, nem egyik vagy a má-

sik.²¹⁸

1) A jogi tétel (mi /én és te/ függetlenek vagyunk) csak akkor állhat meg, ha a te függetlenséged garanciája én vagyok, az én függetlenségem garanciája pedig te vagy.”²¹⁹

„A nyugati világ logikája szerint az én függetlenségemnek az a biztosítéka, ha a másik függ tőlem, nem képes, nem mer tenni ellenem. A mellérendelő (...) magatartás számára az a biztosítéka függetlenségemnek, ha a másik fél is függetlennek érzi magát tőlem, nem kell tehát harcolnia ellenem, nincs mit megbosszulnia.”²²⁰

Hogy mire gondol Karácsony Sándor, amikor a nyugati világ logikájáról szól, azt könnyen megérthetjük a spanyol filozófus Gasset soraiból: „Az élet állandó harc a tárgyias világgal szemben, mely harcban nekünk barikádjainkon kell tudnunk maradni. A fogalmak harci tervet jelentenek, melyeket azért alkotunk meg, hogy ki tudjuk védeni a tárgyias világ támadását. (...) E szerint a felfogás szerint tartalmára nézve minden egyes fogalom állandó kapcsolatban áll az élettel, az aktív fellépés vagy a passzív tűrés lehetőségét hordozza magában. Tudtommal a gondolkodás történetében ez a felfogás még nem fogalmazódott meg ilyen formában, de úgy gondolom, hogy a filozófiának a Kanttal elindult fejlődése feltétlen erre az eredményre fog vezetni. (...) három évezreden keresztül Európa uralta a világot, de ebben a pillanatban senki sem tudja bizonyosan, hogy uralja-e még, vagy hogy folytatódni fog-e még az uralma.”²²¹

Ez a viszonyulás tehát ellentétes az urálival. Ez utóbbihoz akkor már sokallta közelebb áll a kínai filozófus, Csuang Ce által leírt példázatból következő életbölcseesség: Konfuciusz nem akar hinni a szemének, amikor azt látja, hogy egy ember képes a zúgókkal teli folyóban úszni, s rákérdez a tudományára:

„Szabadna megkérdezni: csak nem a világtörvény ismerője vagy, hogy így jársz-kelsz a vízben?

Az ember így válaszolt:

²¹⁸ S itt gondolhatunk – egyszerű példának okáért – Gallen-Kallela fentebb bemutatott képeire.

²¹⁹ Karácsony 2002 (1942). 30–31. o.

²²⁰ Kövendi 2002. 403. o.

²²¹ Gasset 2003 XIV/2

– Nincs semmiféle titkos tudásom. (...) Ahogy a forгатag víz, úgy merülök alá, és úgy **tűnök elő**, ahogy a sodrás kivet. Csak a víz törvényét követem, **magammal nem gondolok**, így tudok úszkálni benne. (...) A vízben növekedtem, és **otthonra** lelek benne (...).” (kiemelés K. Gy.)²²²

A kínai példában az ember tehát nem legyűrni akarja az őt körülvevő világot, hanem a mellérendeléses viszonyt keresi vele. Elfogadja annak öntörvényűségét, s vele együtt él. Sőt. Akár teljesen is megadja magát: ha kell „magára sem gondol”, még akár „el is tűnik”. A magyar ember sem áll harcban a fogalmakkal: ha gondolkodik, azt mondja: *eltűnődik*, azaz nem gondol magára, eltűnik az egész egyénisége, egyéni mivolta.²²³ S így talál otthonra a világban. Mert, mint azt az egyik magyar klasszikus, Tamási Áron mondhatja regénye főhősével: „Azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne.”²²⁴ Ettől a gondolkodásmódtól távol áll a világ, a másik ember leigázásának szándéka.

2) „A nyelvi tétel: én jelt adok, hogy te megérts, megint csak akkor érvényes, ha a szubjektum-prédikátum viszony mélyén mindig hozzád képest szerepelek én. Tehát a tagolatlan képzetet a magam tudásához képest, de mindig a te jólérsültséged fokához mérten tagolom. Mindaddig mellérendelést, mondatformát, állítmányt, igét, viszonyt, képet használok, míg mondanivalóm új neked, és lehetőleg mennél tovább kifejezem nyelvileg a tér- és időbeli összetartozás jelét. Mihelyt azonban értheted, mit akarok mondani, azonnal segítségedre sietek nyelvileg is, hogy a képzeleted számára időben kitergetett tartalom lehetőleg és mennél gyorsabban egyetlen fogalom képanyagaként olvadhasson egybe, s váljon értelmed világában érvényes «igaz»-zá. Mert csak így állíthatom fel érvényesen a tételt: te megértesz engem.”²²⁵

„A beszédben a megértés kedvéért bomlik ketté az, ami voltaképpen tagolatlanul egy. Az egyik ember tehát a másik ember kedvéért viszonyít. Igen ám, de a másik ember meg csak akkor érti meg, amit neki mondtak, ha sikerül neki a ketté bomlott oszt-

²²² Csuang-Cë 2000 29-30. o.

²²³ Lükő előadásai 2000–2005 között

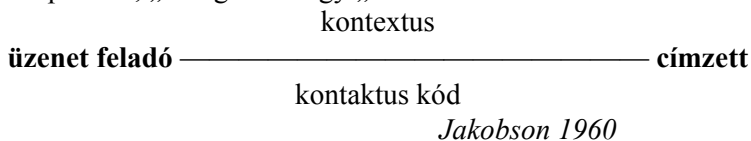
²²⁴ Tamási Áron: Ábel (regény-trilógia), s itt érdemés emlékéznünk a családias életézésről mondottakra (5.2) is.

²²⁵ Karácsony 2002 (1942). 30–31. o.

hatatlan egységet ismét helyreállítani. Ezért aztán beszéd közben állandó a két tendencia feszültsége: a bontani és egységesíteni akarásé”²²⁶ A beszéd keletkezésére tehát kétféle erő hat: az egyik a beszélő felől, s ez a benne élő gondolatmasszát,²²⁷ az egy egész képet, az egy szóval megjeleníthető képzetet szétteregetni akarja; a másik pedig a hallgató fél felől, utóbbi az imént hallott, mondatokká, szavakká, fonémákká bontott beszédrészeket egy képpé, képzetté akarja visszasűríteni, mert csak így tudja elraktározni. Lükő ábráján szemléltetve:

ÉN	ITT – MOST	TE
összegöngyölt	szétteregetem	megváltozott
kultúrképe		kultúrképedet
		összegöngyölted
térbeliség	időbeliség	térbeliség
egység	kettősség	egység
valóság	történes	valóság
alany	állítmány	tárgy (obj.) ²²⁸

A nyugati nyelvtudomány – beleértve a modern nyelvtudományokat is (például a generatív grammatikát, sőt a kognitív nyelvtudományt is) – mind a mai napig nem foglalkozott, kivált nem módszeresen a „másik fél” nyelvvalakító szerepével. Ezekben a kommunikációelméletekben a feladó aktív, a hallgató pedig csak passzív, „befogadó” vagy „címzett”:

Egyszerűsítve:

ADÓ → VEVŐ

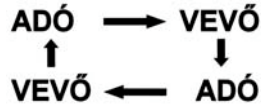
A Karácsony-i nyelvelmélet az első, amely olyan nyelvtant

²²⁶ Karácsony 1947. 58-59. o. In: Héltainé Nagy Erzsébet 1985. 42. o.

²²⁷ finn: „miellemöykky”

²²⁸ Lükő 1947

próbált meg kidolgozni, amelynek – mint az a fentiekből kitűnik – elméleti kiindulópontja az, hogy a „másik felet” következetesen nyelvformáló erőnek tartja. Roman Jakobson (1896–1983) sémája Karácsony tanítványánál, Fabricius K. Ferencnél (1919–1977), a „feladó – címzett” viszonyra koncentrálna, e szerint így módosul:²²⁹

Fabricius szándéka ellenére csak azt tudja bemutatni, hogy a természetes beszélgetés folyamán mindkét fél aktív, a szerepcsere állandó. Karácsony elméletében azonban a hangsúly nem ezen van, hanem azon, hogy a beszéd a két fél közötti (tudatban, tudati állapotban lévő) feszültségből, viszonyulásból ered, ahol a szerepek valóban állandóan változnak. Ezért Fabricius ábráját így finomítanánk tovább:

A nyugati filozófiában Husserl (1859–1938) és M. Merleau-Ponty (1908–1961)²³⁰ azok, akik nyelvfilozófiai műveikben kezdetlegesen ugyan, de felismerik a „Másik” ember jelentőségét. Náluk valamivel messzebbre jut Gadamer: „... a beszélés nem az én hatáskörébe, hanem a mi hatáskörünkbe tartozó jelenség ... a nyelv lelki valósága a pneuma vagyis a lélek valósága, s a lélek az én-t és a te-t egyesíti.”²³¹ Az eme ki jelentésekből levonandó következtetésekkel, ezek módszeres végiggondolásával azonban a

²²⁹ Fabricius 1972

²³⁰ Merleau-Ponty 1945. (Bevezetés)

²³¹ Gadamer utal Ferdinand Ebner „Das Wort und die geistigen Realitäten. Pneumatologische Fragmente” című művére. In: Gadamer 1966. 148-152. o.

nyugati filozófia egyelőre még adósunk.

3) A mellérendelő gondolkodás művészi tételének „állítás”a is relatív: én szolidáris vagyok veled, mert csak a szolidaritásom őszinteségéhez mérten ismerhetsz magadra te, magam megmutatása csak ehhez képest sikerülhet”.²³² Ezzel szemben a nyugat-európai gondolkodók szerint a művészet, annak produktumai egyéni teljesítmények: „... a klasszikus művészet benső tartalma az önmagában szabad individualitás, ...” – írja Hegel (1770–1831).²³³ Egy másik helyen: „A klasszikus művészet, amennyiben tartalma és formája az, ami szabad, kizárólag az önmagával tisztában lévő szellem szabadságából fakadhat.”²³⁴ A modern orosz filozófus, Vlagyimir Szolovjov (1853–1900) sem jut túl a szépség önmagában álló eszméjén: „A szépségben a szellemi tartalom és az empirikus kifejezés közvetlen és elválaszthatatlan egyesítésével, azáltal, hogy egymást kölcsönösen teljesen áthatják, a materiális jelenségek, amely valóban szépséggé vált, tehát valóban megtestesítette magában önnön eszméjét, ugyanolyan módon létezőnek és halhatatlannak kell lennie, mint amilyen maga az eszme.”²³⁵ Nem mindenben mond mindennek ellent a mellérendelés filozófiája, de a hangsúly megint csak másutt van: a művészi teljesítmény a másik fél nélkül meg sem születhet, s annak végállomása a siker is a másik féltől függ: a művészi siker meghatározásában nem „maga az eszme” a döntő, hanem, hogy a művem keresztül „te magadat megismerted bennem”.²³⁶ Ha ezt kiindulópontul elfogadjuk, akkor megoldódik az a régóta vitatott kérdés is, hogy művészet-e egy ráolvasás, a táltos (sámán) varázsverse, mely miként valamely költemény is kötött versformával rendelkezik. A válasz egyértelmű „nem”, hiszen az igaz lehet, hogy amit mor-mol, az kötött versformájú „szöveg”, az viszont nem áll fönn, hogy varázsversét, ráolvasását másnak (*felé*-nek), s a maga legbensejének megmutatása, vagy a művészi siker érdekében mormolja. A nyugati művészetelméletek (Gadamer) ide szintén csak a legutóbbi időkben jutottak el: „Az igazi művészet teremté-

²³² Karácsony 2002. (1942) 30-31. o.

²³³ Hegel 1974. 205. o.

²³⁴ Hegel 1974. 205-206. o.

²³⁵ Idézi: Szmirnov 2000. 190-191. o.

²³⁶ Karácsony 1993. (1941) 85. o.

séhez mindig hozzátartozik annak közönsége, s ez a közönség több, mint a pusztá értelmiség ...”²³⁷ Felismerésük azonban még nem vezetett el egy az erről az alapról kiinduló új művészetelmélet megteremtéséhez.

4) „A társadalmi tétel: én is, te is, kettőn áll a vásár, szintén relatív állítás, hiszen a szabadság záloga kölcsönös, az én tettem csak akkor elviselhető, ha te (azt) valóban el is szenvedheted, te viszont csak akkor szenvedheted el, ha én elviselhető tettet cselekszem. Egymáshoz képest lehetünk szabadok.”²³⁸ Ez pedig csak akkor képzelhető el, „ha az «egyik a másikhoz képest» elve transzcendensül ugyan, de adva, sőt garantálva van. Ez csak egy esetben lehetséges: családi alapon.” (L. a Väinö Linna regényéből és a Hányból hozott finn és magyar irodalmi példáinkat, 5.2.) A család az a hely, ahol a másik ember tettét el lehet szenvedni. E szerint a gondolkodás szerint a másik ember nem egy individuum, hanem az, akivel (élet)közösséget alkothatok, akivel közösségben vagyok. Ezért használ a magyar ember családi megszólítási formákat teljesen idegen emberekre (népdalaiban – I. fentebb – még a császár öfenségére) is. Mindennek a grammatikai megnyilvánulása pedig az, hogy a finnugor nyelvekben a beszédben előforduló személyek többnyire személyragos formájukban fordulnak elő. „Mert” – írja Lükő Gábor – „egy FELEKEZET vagyunk mi, emberek ... Még fegyverbe kényszerített fiaink is tudták ezt, mert” ezt a népdalt dalolták egy-egy számukra ismeretlen falun átmenetelve:

„Elfogadok minden falut hazámnak,
Minden öregasszonyt édesanyámnak.”²³⁹

Az ilyen életemek szerint élő ember számára elfogadhatatlan, amit Sigmund Freud (1856–1939) mond „Massenpsychologie und Ich-Analyse” című művében (1921), ahol azt állította, hogy „közösség akkor jön létre, mikor annak tagjai a vezetőben egyöntetűen mindnyájuk számára elfogadható Ich-ideal-t látnak A nép-

²³⁷ Gadamer 1966. 220-231. o.

²³⁸ Karácsony 2002. (1942) 30-31. o.

²³⁹ Lükő 1999. 43. o.

nek feltétlenül szüksége van vezérre, mert a nép képtelen a vezetésre. A vezér azért szükséges, hogy a nép tagja adekvát módon tudja azonosítani önmagát mint olyan személyt, aki nem tartozik a vezetők csoportjához, aki feloldódott a tömegben, átadva az én-ideálját, az én-jének abszolút mivoltát másnak.”²⁴⁰

5) „A vallás tételében” – írja Karácsony Sándor – „az a transzcendens vonás, hogy a pap bizonyágtételét a laikus csak azzal fogadhatja el, ha maga is pappá válik, ennek meg az a záloga, hogy az ő laikusa az ő bizonyágtételét szintén sikeresen adja tovább”²⁴¹

VI. 1.2. A finnugor nyelveken beszélő emberek logizmáinak jellemzői

Amint az a fentiekből végig kitűnik ennek a gondolkodásmódnak másik alapvető sajátossága a konkrétsága; az, hogy absztraktumok helyett konkrétumokban gondolkodik. Nem az individuum szempontjából tekinti a dolgokat, nem kategorizál, nem von el, hanem amit megtapasztal, azt, annak – a megtapasztalt – változatlan, primitív formájában hagyva viszonyítja. Tehát primitív is, mert „jelben és jelképben csak az egészen kevésszámú és igen nagyvonalú fogalmaknak legegyszerűbb relációit engedi meg és használja fel”.²⁴² A megismerés célja itt tehát nem a nyugat-európai filozófiákban ismert Schelling-i Abszolútum, se nem a hegeli Szellem. A mellérendelve gondolkodás rendszere számára ezek, s az olyasféle absztrakt fogalmak is, mint a kanti „Tiszta Ész”, a bergsoni „önmagában lévő intuíció” értelmezhetetlenek. Míg tehát a nyugati filozófia azt a „pontot keresi, ami elvezet a végső igazsághoz”,^{243 244} addig a mellérendelő filozófia a jelenségek közötti viszonyok feltárását tekinti feladatának.²⁴⁵

²⁴⁰ Szmírnov 2000. 118-119. o.

²⁴¹ Karácsony 2002. (1942) 30-31. o.

²⁴² Karácsony 1993. (1941) 87. o.

²⁴³ Jaspers 1977. Második előadás

²⁴⁴ Vö. a nyugati zenéről mondottakkal.

²⁴⁵ Vö. például a finnugor képzőművészetről mondottakkal.

**VI. 2. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ
EMBEREK FILOZÓFIAI TÉTELEI A
NYUGAT-EURÓPAI FILOZÓFIA TÜKRÉBEN
– EGY FINNUGOR KULTÚRAELMÉLET
KÖRVONALAI**

A nyugat-európai gondolkodás alaptörvényei Bertrand Russell (1872–1970) megfogalmazásában így hangzanak:

- I. Az azonosság törvénye: „Minden, ami van, az van.”
- II. Az ellentmondás törvénye: „Semmi sincs, ami van is és nincs is.”
- III. A kizárt harmadik törvénye: „Mindennek lennie vagy nem lennie kell.”²⁴⁶

Ugyanezek a tételek a mellérendelő, objektív és primitív finnugor gondolkodásra „lefordítva” a következőképpen módosulnak:

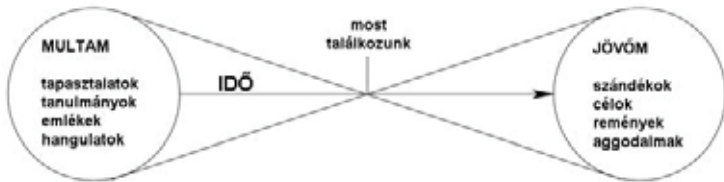
- I. Minden, ami van, az csak más valamihez képest van.
- II. Nem létezik olyan dolog, ami egyszerre viszonyítható is más dolgokhoz, meg semmihez sem viszonyítható.
- III. Mindenre igaz, hogy vagy létezik, s akkor valami(k)hez viszonyítható, vagy nem létezik, s akkor semmihez sem viszonyítható.

A nyugat-európai filozófiának az egyik, ősidóktól fogva oly sok fejtörést okozott alapkérdése az öszegység²⁴⁷ (más megfogalmazásban: az eredet isteni egységével) volt kapcsolatos. E szerint az egyes dolgok egy öszegségből kiszakadva nyerik el önálló (tökéletlen, vagy bűnös) létüket. A finnugor nyelven beszélő ember számára azonban az oszthatatlan egység mint olyan, s az abból kiszakadó önálló létre ítélt dolgok, jelenségek absztrakt (nem

²⁴⁶ Russell 1991. (1910) 78. o.

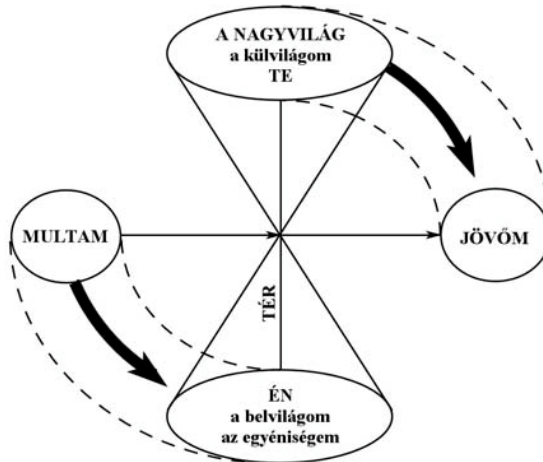
²⁴⁷ Arisztotélész 1936. 1054b, 1057-1059

állíthatom, hogy „Viszonyulok, tehát vagyok.”²⁵⁴ Ennek legnyilvánvalóbb, legkönnyebben megfigyelhető esete az, amikor két ember találkozik:

Lükő 1994

Ilyenkor: „A beszélgetés helye, az ITT tehát az ÉN egyéniségem és a TIÉD-nek az érintkezési pontjában van. Az egyéniségemben feloldódott a múltam, a tiédben – az én számomra – feloldódott a jövőm:

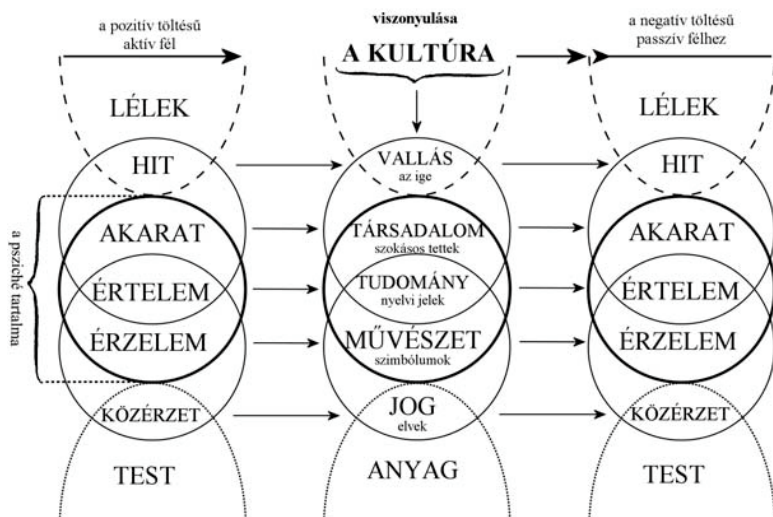
Lükő 1994

Legújabb eredményeikben a kulturológusoktól jelenleg még szinte teljesen függetlenül dolgozó agykutatók is ugyanerre, ha nem még radikálisabb következtetésekre jutnak. A Helsinki Műszaki Főiskola Agykutatói Osztályának professzora, Riitta Hari

²⁵⁴ Deme 2002. 9. o.

Agyunkban vannak-e gondolataink? címmel tartott előadásában kissé óvatosságnak tűnő megfogalmazásban de ezt mondja: „A gondolkodás sok párkapcsolatban – s természetesen a tartós munkakapcsolatokban – világosan megoszlik az (abban résztvevő) egyének között.”²⁵⁵ (Hari gyakran hivatkozik munkáiban Surowiecki kutatásaira, ezek azonban – tudomásunk szerint – csak részben kapcsolódnak az itt megfogalmazottakhoz.²⁵⁶)

A mellérendelő gondolkodásmód szerinti kultúraelméletet Karácsony Sándor és Lükő Gábor fogalmazták meg. E szerint a magában lévő embernek, a fél embernek, nem lesz se jogrendszere, se művészete, se tudománya, se társadalma, se vallása. Mind ezt Lükő a következő sémával ábrázolta:

Lükő 1994

(Az ábra, mint az az eddigiekben előadottakból kitűnik, leegyszerűsített és elméleti, hiszen abból nem tűnik ki a két fél közötti kölcsönösség, s az emberek közötti kapcsolatot is csak két emberre korlátozva mutatja be.)

²⁵⁵ Hari 2006

²⁵⁶ például Surowiecki 2004

Lükő ábrája ötféle lelkiállapotot különböztet meg, bár ezek közül kettő, a „hit” és a „közérzet” inkább csak határolja lelkünket. Ebben az ötféle lelkiállapotban mind más és más az emberek egymáshoz való **viszonyulása**. Két fél viszonyulásának lehet eredménye, ha viszonyulásuk érzelmileg telítődött, a művészi szimbólum; ha viszonyulásuk objektív, azaz érzelmi telítettség nélkül való, akkor a nyelvi jel; vagy, ha viszonyulásuk tettekben fejeződik ki, akkor a társadalmi szokások. E viszonyulásokat az ábra középső hasábjai mutatja be. Ezeknek az emberek közötti viszonyulásoknak állandósult (jogi, tudományos, művészi, társadalmi, vallásos) formáit nevezzük kultúrának.

A finnugor ember tehát egy közösség, egy „felekezet” tagjaként (vagy inkább feleként) ember. Gondolata, érzelme, akarata azon közösség kollektív tudatának a része, melynek ő is „fele” (= alkotó része). Az ő gondolata, érzelme, akarata az ennek a közösségi tudatnak az ő (testi-lelki) egyéniségétől, annak adottságaitól, múltjától, jelenbeli közérzetétől és jövőbeli vágyaitól függő, egyedi kikristályosodása(i), mely tehát az ő közössége kultúrájának részeként létezik és egzisztál. Hozzátehetjük még mindehhez azt is, hogy ettől a közösségtől, miként azt Lükő ábrája is kifejezésre juttatja, még közérzete, annak milyensége sem teljesen független.

VII.

A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBER ÉS AZ Ő ÉLETE TÉRBE ÉS IDŐBE – EGY FINNUGOR FILOZÓFIA LEHETSÉGES KÖRVONALAI

Úgy gondoljuk, hogy fenti vizsgálódásaink eredményei megengedik azt a feltételezést, hogy Karácsony Sándornak a magyar ember filozófiájára tett megállapításai esetleg kiterjeszthetők lesznek más finnugor nyelvet beszélő népek filozófiájára is.

S itt térünk vissza a norvég kutató, Frode J. Str'mnes könyvünk elején említett állítására: „To be is not always to be”. Úgy látszik valóban nem. A mellérendelő gondolkodásmód lételméletét a magyar világnézetet kutatva Karácsony Sándor így fogalmazza meg: „Ez a lét a mi létünk, embereké. Az én és a te léte. Én és te létezők vagyunk. Vagyunk: akárcsak a nyelvi mondatban az állítmány: maga is reláció, az Én és a Te relációja. Csak Én és Te lehetünk létezők, mert a létezés is reláció, egyik ember viszonyulása a másikhoz. Minden létező egy másikhoz képest van. Az egzisztencia is transzcendens tehát (hiszen a reláció nem megfogható, K. Gy.). Az ember az univerzumban határtalan, a létezés pedig sub specie aeternitatis időtlen, ezért megmagyarázhatatlan, csodálatos szabadság az, hogy élünk, Én és Te, az univerzumban sub specie aeternitatis létezők. Szabadságunktól foszt meg az, aki a *határtalannak határt* vet, az *időtlent* méri, a *megfoghatatlant* megfoghatónak magyarázza.”²⁵⁷

Ortega y Gasset (1883–1955), korunk spanyol filozófusa ezt – indoeurópai módon – másként látja: „Ha azt mondjuk élünk, az egyenértékű azzal, hogy *meghatározott* lehetőségek terében va-

²⁵⁷ Karácsony 2002. (1941) 31. o.

gyunk. (...) Az élet mindenki számára az, hogy a «*körülmények*» közt avagy a világban van (ti. egymagában, egyedül, K. Gy.). (...) A világ életlehetőségeink összessége (...), az amivé lehetünk (ti. magunkban, egymagunk, K. Gy.). Még a legrosszabb esetben is, vagy ha az egész világból csak egyetlenegy kiút marad, akkor is két lehetőség van: az, ami adott, és itthagyni a világot” – mondja Gasset.²⁵⁸ A nyugati ember tehát a világ által behatároltan, azzal szemben egyedül létezik.²⁵⁹

Az indiai buddhista világnézet – mely a remeteségben keresi a megvilágosodást és a nyugalmat – még ennél is (jóval) radikálisabb. Ismeri ugyan az egyéniség önfeladását, de nem úgy mint a finnugor nyelven beszélő ember, aki a „felé”-ért kész egyénisége feladására (*eltűnődik*), hanem önmagáért, azért, hogy ő (egy)maga teljes önmagára, önmaga egységére lelhessen:

„Boldog az apja és anyja, akiknek ő a gyermekük,
és az az asszony is boldog, akinek ő a hitvese.

Ennek hallatán a Bódhiszattva így gondolkozott:

– Ez a nő azt mondja, hogy e szép külső láttára megnyugszik az anyaszíve, megnyugszik az apa szíve, megnyugszik a hitvese szíve. De vajon minek kell elnyugodnia ahhoz, hogy saját szívem is megnyugodjék?

Ekkor vágyaktól megcsömörlött lelkében ez a gondolat támadt:

– A szenvedélyek tűzének elnyugodtával nyugalom támad, a bűnök tűzének és balgaság tűzének elnyugodtával nyugalom támad, gőg és tévhitnek elnyugodtával, minden vágy és kín elnyugodtával nyugalom támad. Ettől a nőtől bölcs tanítást tanultam. Hiszen én megnyugvást keresve bolyongok. Most feladom a házban lakást; elmegyek, remeteségbe távozom, hogy megnyugvást találjak”

*Buddha beszédei*²⁶⁰

²⁵⁸ Gasset 2003. (1926) 69. o.

²⁵⁹ Vö. az égisztencialista filozófiával, például Sartre munkássága az égyén „életbe vetettségéről”, Sartre 1964

²⁶⁰ Buddha (= megvilágosult) (eredeti szanszkrit nevén Sziddhártha) beszédei. A magyar nyelvű változatban: Vékérdi 1989. 10. o.

A buddhizmus ugyanis úgy tartja, hogy a háborúskodás, az ellenségeskedés legjobb ellenszere az, ha lemondunk minden testi-lelki vágyunkról, s ily módon rátalálunk (önmagunkban) a megnyugvásra:

„Önmagatokban keressetek tehát világosságot, Ánanda, önmagatokban keressetek menedéket, más menedék nélkül.”²⁶¹

A mintegy kétezer évvel ezelőtt élt, kínai buddhista filozófus Csuang Ce (i. e. IV. sz.) is hasonlóan gondolkodik:

„Legjobb, ha elvonulsz a világból (...). A világtól elvonultan nincs nyugös kötelesség, s nyugös kötelességek nélkül egyenes és megnyugodott lehetsz. Aki pedig egyenes és megnyugodott, az újjászületik véle (ti. a Tao-val, K. Gy.)”²⁶²

A magyar pásztoreMBER ezzel szemben tudja, hogy lelke soha nem nyugodhat meg, s társát keresi-várja.²⁶³

²⁶¹ Vékérdi 1989 34. o.

²⁶² Csuang-Cë XIX. könyv

²⁶³ Rajčeczy 1969

Parlando, rubato

1. Ki - szá - radt a 'tag - ből mind a sár, mind a - viz,
A sze - gén bar - mok is csak a gu - jást neé - zik.
U - ram, eén is - te - nem, ad - jál egy szejp e - seót,
A sze - gén bar - mok - nak jao le - ge - leő me - zeő!

4. Istenem, országom, hol lesz
meghalásom.
Erdeön-n-e vagy mezön, vagy a
pusztaságon?
Ha erdeön meghalok, megesznek
a vadak,
Majd énekelnek az eégi
madarak.

5. A Bakonba lakom, keress fel,
galambom,
Csendes fojnoviznek csak zuggását
hallom.
A cseades fojaoziv téibe
megaluszik,
De az eén bus szivem soha meg
nem nyugszik.

A finnugor gondolkodás szerint az ember élete tehát nem egy egymagában álló, térben és időben (lehetőségektől) behatárolt valami, hanem az is reláció, nem lehet az élet elől remeteségbe vonulni. Az én életem a tiedhez képest, azzal kiegészülve élet („keress fel galambom”). Az élet a halálhoz képest ugyanolyan reláció, mint az Én és Te. „Az én meghatározója a másik ember, annak, hogy élek, az ad értelmet és végső megfejtést, hogy meg kell halnunk. Mindegy, hogy hogyan, de érdekes, hogy: olyan sok-, ennyi mindenféleképpen. Az indogermán ember addig él szemünk láttára, míg vitán felül ki nem verekedte önmagát, tehát míg az Én-t nem dokumentálta hiánytalanul (vagy el nem bukott, de a terítön mindig csudálkozó, sőt egy kicsit sértődött arcot szokott vágni, ha ugyan meg nem dicsőül, ami végeredményben egy-

re megy). A mi embereink addig élnek, amíg meg nem halnak,²⁶⁴ de mindig addig, míg be nem bizonyosodik, hogy: én benned, általad és tereád nézve élek, s élek többé nem én, tehát nem is meg kell, még csak nem is meg szabad halnom, hanem meghalok, mert az élet is a halálban, a halál által és a halálra nézve az én életem, tehát ... már nem is élek, ahogy ezt megértettem. ... A magyar ember arca a terítőn mindig megbékélt a magától értetődő halálban. Az élet a halálban. ... Az indogermán ember, ha tragikus hős, úgy bukik el, hogy meghal (vagy megdicsőül). A magyar tragikus sorsú ember büntetésül – életben ma-rad” – írja Karácsony Sándor a magyar ember világnézetéről.²⁶⁵ Mintegy büntetésből: „múlathatja” tovább az időt. „Nem halhat meg, mint más tisztességes ember, hanem élnie kell tovább”, miként Ágnes asszonynak:

Ágnes asszony a patakban
Fehér lepedőjét mossa;
Fehér leplét, véres leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Odagyúl az utcagyermek:
Ágnes asszony, mit mos kelmed?
„Csitt te, csitt te! csibém vére
Keveré el a gyolcs leplet.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Összefutnak a szomszédnők:
Ágnes asszony, hol a férjed?
„Csillagom, hisz ott benn alszik!
Ne menjünk be, mert fölébred.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Jön a hajdu: Ágnes asszony,

²⁶⁴ Utalás a magyar népmesék záró fordulatára: „... és boldogan éltek, míg még nem haltak”. (K. Gy.)

²⁶⁵ Karácsony 1941 (1993). 76–77. o.

A tömlöcbe gyere mostan.
„Jaj, galambom, hogy’ mehetnék,
Míg e foltot ki nem mostam!”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mély a börtön: egy sugár-szál
Odaférni alig képes;
Egy sugár a börtön napja,
Éje pedig rémtül népes.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Szegény Ágnes naphosszanta
Néz e kis világgal szembe,
Néz merően, – a sugárka
Mind beléfér egy fél szembe.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mert, alighogy félre fordul,
Rémek tánca van körülé;
Ha ez a kis fény nem volna,
Úgy gondolja: *megőrülne*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Ím azonban, időtelve,
Börtönének zárja nyílik:
Ágnes a törvény előtt
Megáll szépen, ahogy illik.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordít gondot,
Szöghaját is megsimítja
Nehogy azt higgyék: *megbomlott*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Hogy belép, a zöld asztalnál
Tisztos öszek ülnek sorra;
Szánalommal néznek ő rá,

Egy se mérges, vagy mogorva.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Fiam, Ágnes, mit miveltél?
Szörnyü a bűn, terhes a vád;
Ki a tettet végrehajtá
Szeretőd ím maga vall rád.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Ő bitón fog veszni holnap,
Ő, ki férjedet megölte;
Holtig vízen és kenyéren
Raboskodva bünhődöl te.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Körültekint Ágnes asszony,
Meggyőződni ép eszérül;
Hallja a hangot, érti a szót,
S míg azt érti: „meg nem örül.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

De amit férjéről mondtak
A szó oly visszásan tetszik;
Az világos csak, hogy őt
Haza többé nem eresztik.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Nosza sírni, kezd zokogni,
Sűrű záporkönnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vizgyöngy hattyu tollán.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kegyelmetek:
Sürgetős munkám van otthon,
Fogva én itt nem ülhetek.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Mocsok esett lepedőmön,
Ki kell a vérfoltot vennem!
Jaj, ha e szenny ott maradna,
Hová kéne akkor lennem!”
Oh! irgalom atyja ne hagyj el.

Összenéz a bölcs törvényszék
Hallatára ily panasznak.
Csendesség van. Hallgat a száj,
Csupán a szemek szavaznak.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocskos lepled;
Eredj haza, Isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

S Ágnes asszony a patakban
Lepedőjét újra mossa;
Fehér leplét, tiszta leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el

Mert hiában tiszta a gyolcs,
Benne többé semmi vérjel:
Ágnes azt még egyre látja
S épen úgy, mint *akkor éjjel*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Virradattól késő estig
Áll a vízben, széke mellett:
Hab zilálja rezgő árnyát,
Haja fürtét kósza szellet.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Holdvilágos éjjelenkint,

Mikor a víz fodra csillog,
Maradozó csattanással,
Fehér sulyka messze villog.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

És ez így megy évről-évre,
Télen-nyáron, szünet nélkül;
Harmat-arca hő napon ég,
Gyöngé térde fagyban kékül.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Őszbe fordul a zilált haj,
Már nem holló, nem is ében;
Torz-alakú ránc verődik
Szanaszét a síma képen.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

S Ágnes asszony a patakban
Régi rongyát mossa, mossa –
Fehér leple foszlányait
A szilaj hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Arany János: Ágnes asszony (ballada) (1853)

Az ilyesfajta „büntetés indogermán észjárás szerint képtelenség, eszeveszettség ...” – írja Karácsony Sándor.²⁶⁶

²⁶⁶ Karácsony 1995 (1938) (Bevezető)

VIII.

FILOZÓFIAI ÉS PEDAGÓGIAI KÉRDÉSFELVETÉSEK FINNUGOR ÉS INDOEURÓPAI SZEMMEL

Az indoeurópai pedagógiai gondolkodás leginkább az egyénből, mint egy magában való lényből, s a benne meglévő adottságokból indul ki. Arisztotelész Metafizikájának híressé vált első mondata szerint "Minden ember természete, hogy törekszik a tudásra."²⁶⁷ Maga magától akar tehát "tudni". A német filozófus-pedagógus J. F. Herbart (1776-1841) pedig a nevelés lehetőségét általánosságban véve a gyermeknek abban a veleszületett tulajdonságában látja, hogy kialakulatlan, de formálható (*Bildsamkeit*) személyiség.²⁶⁸ A modern lélektan megalapítója, Sigmund Freud (1856-1939) gondolkodásában már felmerül a másik ember léte is: "A gyermekek játékait az a vágy vezérli, pontosabban az egyetlen vágy, mely a gyermeket növekedésében segíti, hogy naggyá és felnőtté akar válni".²⁶⁹ A mi szempontunkból átfogalmazva, a másik emberhez, a felnőttöz akar hasonlatossá válni. Kant ismert pedagógiai paradoxonának a problémája²⁷⁰ pedig az, hogy lehetséges-e a szabadságra nevelés kényszerrel. Szerinte ugyanis a nevelés egy olyan folyamat, melyben a gyermeket szükségszerűen alávetik a nevelésnek, a nevelő akaratának.²⁷¹ "Úgy látszik, hogy erre (a kérdésre), legalábbis a Kant által megfogalmazott gyakorlatias formában semmilyen megoldás nem kínálkozik, így ez (a paradoxon) a modern pedagógiának is kiindu-

²⁶⁷ Arisztotelész 1936

²⁶⁸ Vári 2001 12-13

²⁶⁹ Freud 1966 213-214. o.

²⁷⁰ Kant 1923 443, 445

²⁷¹ Siljander 2000a 8

lópontja marad a jövőben.²⁷²

A mellérendelő gondolkodásmód filozófiájának kiindulópontja az ember, mely *fele* nélkül nem élhet teljes életet. Ez a gondolkodásmód nem tagadja Arisztotelész vagy Freud tételét, mely szerint az emberrel veleszületik a tudásvágy, a felnőtté válásra törekvés, de mindezt hajlamos úgy elgondolni, hogy ennek a vágnak, törekvésnek a legfontosabb oka – nem a ”kialakulatlan-sága”, hanem – a társtalanság, az a törekvésem, hogy fele lehessenek más embereknek, s hogy vele/velük együtt most már emberré lehessenek. Ahhoz, hogy fele lehessenek más(ok)nak, meg kell tanulnom annak nyelvét, annak szokásait, jogrendszerét, kultúráját, műveltségét. Ezt pedig az emberre jellemző vele született empátiás (nyelvi és egyéb) képességei teszik lehetővé, mellyel azonosulni tud más emberekkel. Az emberrel szintén vele született játékra való hajlamát többek között ez az empátiás készség különbözteti meg az állatétól. Amivel viszont a Karácsony-i filozófia nem érthet egyet, az az, hogy az embert alá kell vetni a nevelőnek, vagy a nevelésnek. Karácsony szerint az ember, a gyermek autonóm lény. Emiatt ez a fajta nevelés – már a kezdetektől fogva – eleve kudarcra van ítélve.²⁷³ Ha mégis ilyesmivel próbálkozunk – amint azt a diktatórikus rendszerek nevelésénél megtapasztalhatjuk – az könnyen lelki sérülést eredményezhet. Az embernek ugyanis a saját autonómiáját, saját lelki-szellemi épségét (identitását, integrációját) akaratlanul is és minden áron meg kell védenie. (Ennek társaslélektani szempontból érdekes példáját Magyarországon éppen napjainkban láthatjuk, amikor az emberek – az ún. rendszerváltás idején – rövid időn belül olyan erejű és mennyiségű addig eltagadott, új információt kaptak, melynek a feldolgozása a lelki épség megőrzése mellett rendkívül nehéz volt és csak lassan vagy sokaknál egyáltalán nem mehetett végbe.) Feleinkre (gyermekre vagy felnőttekre) csak – és kizárólag – annak társaslelki funkcióin keresztül, s csak lassan, fokozatosan lehet hatnunk. Gyakorlatiasabban megfogalmazva, csak úgy, ha (felelünkkel, gyermekkel vagy felnőtellel) együtt teszünk valamiért valamit.

²⁷² Pikkarainen 2001

²⁷³ Karácsony 1995 (1938) (Bevezető)

A fentiekből adódóan a nyugatias (alárendelő) szemléletű pedagógia úgy gondolja, hogy a tanár (ném. *der Lehrer*) maga az auktoritás, a nevelendő pedig a hiányos tudású gyerek, ezért neki el kell mondania, a gyerekbe bele kell plántálnia a tudást, hogy jövőben életében ne legyen híjával a szükséges ismereteknek. Ez a pedagógia a gyermek figyelembe vétele tekintetében legfeljebb csak addig tudott eljutni, hogy újabban hangsúlyozza: a gyermeket motiválttá kell tennünk a megismerendő anyag iránt. Ez azonban a Kant-i paradoxont nem oldja föl. A mellérendelő szemléletű pedagógus ezzel szemben a gyermeknek (mellérendelő) fele a világ újbóli megismerésében. Mindez véletlen sem jelenti, hogy a gyerek egyenrangú felünk volna. A nevelője a társaslelki viszonyulás fejlődési fokainak skáláján mindig a gyermek előtt jár. Nyelvi és zenei nevelésből vett példával konkretizálva az itt elmondottakat. A nyugatias, alárendelő szemléletű nyelvtan tanár számára a legfontosabb cél, hogy mentől hamarabb megtanulja a gyermek az ige definícióját. Ez az absztrakt definíció a tanítás célja. Ha jó tanárról van szó, akkor mindehhez valahogyan még motiválttá is tudja tenni a tanulókat. A mellérendelő szemléletű pedagógust kevésbé érdekli a végső definíció, mely egyébként sem lehet soha tökéletes. Ő az ígéről gondolkodva a gyermek felé válva (újra) felfedezi a gyermekekkel együtt azt, hogy a világ jelenségei, történései (például az időben történő dolgok) közül bizonyosakat mindig egyféle, az igei szófajjal fogunk kifejezni, s hogy ezeknek a szavaknak mindig valamilyen közös tulajdonságai lesznek (például egyformán ragozhatók). Ha pedig egy új, idegen nyelvvel fognak ismerkedni (a tanár a gyermekekkel együtt újraismerkedni), akkor ott is lesz majd a szavaknak egy olyan csoportja, mely a világ jelenségeiből az anyanyelvem igéivel hasonló dolgokat ragad meg, de az idegen nyelvnek ezen igéinek más tulajdonságai is lesznek, mint az anyanyelvem igéinek. A nyugatias szemléletű énekórán gyakran hallunk a tanártól olyasféle megnyilvánulásokat, hogy ”Ugye, milyen szép ez a darab?”, ”Hallgassátok meg, milyen csodálatos ez a hegedűverseny!” Az ilyen esetekben a tanár a maga autonómiájának igazságait, nézeteit próbálja a diákba beleerőszakolni, ami ellen annak autonómiája valamilyen szinten védekezni fog. (Ha különben szereti tanárát, vagy tanárnőjét, akkor megeshetik, hogy ezt – tudat alatt –

megbocsátja neki, s megpróbálja maga is élvezni a mű-vet, de ez már egy indirekt módon sikerült nevelés, olyan mely nem tudatosan szándékolt volt.) A mellérendelő szemléletű zenetanár a gyermek fülével hallgatva a zenét keresi ki a megfelelő műveket a zeneirodalomból, s azokat vele együtt hallgatva vagy előadva fedezi fel újra nem csak a gyermek, de saját maga számára is. Ketten csodálkoznak rá valamely zeneszerző zenei gondolataira.

A német filozófus, Karl Jaspers (1883–1969) a következő módon keresi a választ arra, hogy mik vagyunk, mi emberek: „Keressünk most példákat arra, hogyan fejezi ki az ember saját énjét; megismerésünket nyugodtan nevezhetjük tudatunk tevékenységének. Magunk azonban többek vagyunk annál, mint megismerő tevékenységünk, és annál is, amit saját magunkról valaha is megismerhetünk. Hogy mik is vagyunk valójában, arra a tudomány sohasem tudott és ma sem tud választ adni; mint a történelem során mindig, ez a kérdés a jelenben is talányos.”²⁷⁴ A finnugor ismeretelmélet úgy gondolja, hogy az ilyesfajta, „a saját énré” koncentrált kérdésfelvetés már önmagában is problémás. Arra a kérdésre pedig, hogy ki vagyok én, mik vagyunk mi emberek, a másik emberhez, a többi élőhöz-élettelenséghez való viszonyában kutatva keresi a választ.

Igor Szmirnov (sz. 1941) Fjodor Dosztojevszkijtől (1821–1881) vett irodalmi példája segítségével az individuum önmagától való elidegenedésének problémájára a következőképpen keresi a megoldást: „Én mindig nevetséges voltam, és ezt talán már születésem óta tudom. Talán már hétéves koromban tudtam, hogy nevetséges vagyok. Azután iskolába, majd egyetemre jártam, és – érdekes – minél többet tanultam, annál jobban megtanultam, hogy nevetséges vagyok. Úgyhogy egyetemi tanulmányaim mintegy csakis arra szolgáltak, hogy – amilyen mértékben beléjük mélyedtem – bebizonyítsák és megmagyarázzák nekem: nevetséges vagyok. Az életben is úgy jártam, mint az egyetemen. Évről évre fokozódott, erősödött bennem az a tudat, hogy minden tekintetben nevetséges vagyok. Rajtam mindig mindenki nevetett. De nem tudták, senki nem is sejtette, hogy ha van ember a földön, aki mindenkinél jobban tudja, hogy nevetséges vagyok, akkor az én

²⁷⁴ Jaspers 1977. 8-12. o.

magam vagyok, és engem éppen ez bántott a legjobban ...” (Dosztojevszkij: Egy nevetséges ember álma) – idézi Szmirmov, aki így folytatja: „Amint az idézetből kiderül, a tudat, amely a tudás megszerzése folytán növekszik, elidegeníti az individuumot önmagától és az önkinevetés tárgyává változtatja. Dosztojevszkij szerint ezt a helyzetet kétféleképpen lehet megoldani: öngyilkossággal, vagyis a tudat által elidegenített én meggyilkolásával, vagy pedig azáltal, hogy az emberiség visszatér az Aranykorba – abba a világba, amely egyetértésben él a természettel, és nem tör az élet megismerésére, vagyis a tudatról való lemondás által.”²⁷⁵

A finnugor megoldás a másik féllel közösséget alkotva megoldást találni a nevetségesség főbiájára, az individuum elidegenedésének jelenségére. Ez a megoldás nem lemond az egyéni tudatról, hanem annak autonómiáját megtartva, de mégis a másokhoz való viszonyulásban keresi önmagát (l. Ady fent idézett „Száz hűségű hűség” című versét), s így a probléma ebben a formában fel sem merül. Az ilyen ember nem azt kérdezi, mi az életem célja, értelme, hanem, hogy minek és mivel lehetek, lehettem részese, mit adhatok, ad(hat)tam hozzá szűkebb és tágabb közösségem életéhez: Ady szavaival: *”Éltem, mert néha éltem – másnak”*.

²⁷⁵ Szmirmov 2000. 178-179. o. Vö. az imént idézett buddhista Csuang Cë megoldási javaslatával (263. lábjegyzet).

IX. ÖSSZEFOGLALÓ AZ EMBERI AGY MEGISMERŐ TEVÉKENYSÉGÉVEL FOGLALKOZÓ (KOGNITÍV AGY)KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Az emberi agy kutatását történeti sorrendben három „esemény” forradalmasította: egyrészt az agysérülést elszenvedett emberek egyre behatóbb vizsgálata (1), másrészt a legutóbbi évtizedekben végzett agyműtétek, kivált az emberi agy két féltékét egymástól a kérges test átvágásával elválasztó, úgynevezett „osztott-aggyal” (Split-brain) kapcsolatos kutatások (2), majd ezt követően az a felfedezés, hogy az agyféltekéket külön-külön is el lehet altatni (3).

1) Az agyi sérülést elszenvedett betegekkel kapcsolatban már az ókorban is megfigyelték, hogy az agy különböző részeinek sérülése más és más intellektuális képességek elvesztésével jár. A legújabb kutatásoknak pedig már azt is sikerült feltérképezniük, hogy agyunknak mely területei milyen szellemi működésünkért (például beszédhang felfogása, térérzékelés, kedélyállapot, stb.) felelősek. Eközben világossá vált az is, hogy az emberi agy – szemben az állatokéval, beleértve még a majmokat is – nem szimmetrikus. A kutatók jelentős része úgy véli, hogy az emberiség történelmében az agy aszimmetrikussá válása illetve a jobbkezség, s az ezekkel összekapcsolható beszédképesség kialakulása volt az a változás, mely az emberré válás kezdetét jelentette.²⁷⁶

2) A kérges test²⁷⁷ átvágásán átesett betegek vizsgálata kide-

²⁷⁶ Hámori 2005. 29-38. o. illetve 85-89. o.

²⁷⁷ A kérges test biztosítja az agyunk két féltékéje közötti információcserét. (K. Gy.)

rítette, hogy az emberek túlnyomó többségénél a beszédközpont a balféltékében van, míg jobb féltékénk – bár befolyással van a beszédértésre, sőt azt át is tudja venni – „néma”.²⁷⁸

3) Míg az állatok egy részénél, főleg a vízi emlősöknél (például a delfinnél), melyek 24 órás életmódot élnek, a féltékék felváltva alszanak, addig az emberi agy mindkét féltékéje egyszerre alszik. Mesterségesen azonban elérhető, hogy egyszerre csak az egyik féltékéjét altassák el, s így könnyen kutathatóvá válik, hogy „mit tud” az egyik és mit a másik féltékénk.

Az itt vázolt módszerekkel kapott eredményeket nagyon vázlatosan a következőkben foglalhatjuk össze.²⁷⁹

BAL FÉLTEKÉNK	JOB B FÉLTEKÉNK
beszédértő, nyelvhasználó	éma”, képiséget, teret felfogó
értelmi feladatokat ellátó	érzelmeket felismerő, meghatározó
nem jó „zeneértő”	jó „zeneértő”
realisztikus	impulzív
intellektuális	ösztönös
humorérzéke nincsen	humorérzéke van
absztrakt fogalmakban gondolkodó	konkrétan (tárgycentrikusan) gondolkodó
logikus	képszerű, metaforikus
racionális	„irracionális”
következtető (deduktív)	intuitív, kreatív
részekre koncentráló	egészet látó (holisztikus, analóg)
analitikus	szintetikus
konvergens	divergens
szekvenciális feldolgozás	egyidejű feldolgozás
algebrikus	geometrikus
gazdag kapcsolatok közeli területekkel	sok kapcsolat távoli területekkel
(azaz vertikális szerveződés)	(horizontális szerveződés)
fókuszált figyelmi feladatok	kitartó figyelmi feladatok
-	formai összehasonlítás
időérzék	időtlen

²⁷⁸ Uott. 41. o.

²⁷⁹ A táblázatot Kopp-Berhammer 2003 88. o., Hámori 2005 127. o. munkái alapján készítettük.

„A jobbfélteke érzelmi reakciói (tehát) általában erőteljesebbek, mint a bal féltekéé. Utóbbi a szárazabb, pragmatikusabb, logikai megközelítési módokat kedveli – a jobb félteke szubjektívabb, altruisztikusabb, de egyben őszintébb is. Érdekes, hogy humorérzéke csak a jobb féltekének van.

A jobb félteke szívesebben foglalkozik új, soha nem hallott hipotézisekkel – a bal féltekét viszont inkább olyan problémák, hipotézisek érdeklik, amelyekkel, vagy legalábbis hasonlókkal már találkozott előzőleg. Ez magyarázza azt is, hogy a jobb félteke általában kreatívabb, mint a bal” – írja Hámori József vázlatos összefoglalójában, majd valamivel később hozzáteszi,²⁸⁰ hogy míg a bal félteke absztrakt fogalma²⁸¹ alkot, logikusan gondolkodik, addig a jobb erre képtelen, gondolkodása azonban, ha nem is absztrakt fogalmakban, hanem inkább képszerűen, ez utóbbinak is van. Míg a balfélteke képes mind főnevek, mind pedig az igék azonosítására, addig a jobbfélteke csak képszerű jelenségeket, azaz csak főneveket tud fölfogni. Míg bal féltekénk az absztraktlogikus, az apró részletekre összpontosító gondolkodás, addig a jobboldalira a holisztikusság, a nagy egészekre figyelés és a kreativitás a jellemző.

Az osztott agyú betegek vizsgálata során az is kiderült, hogy a kétféle tudat kétféle akaratot is jelenthet, s azt, hogy melyik dominál az élet adott pillanatában, vagy hogy melyik a domináns egy adott kultúrában, annak eldöntésében nagy szerepe van a két félteke közötti kéregtestnek: „Azaz, a két féltekét összekötő kéregtestnek döntő szerepe van az emberi kultúra létrejöttében”-állapítja meg Hámori „Az emberi agy aszimmetriái című munkájában”.²⁸²

Az uráli nyelvek gondolkodásáról tett megállapításainkat, melyek szinte kizárólag e népek kultúráinak megfigyeléséből indultak ki, illetve ezeknek a jelenségeknek az indoeurópai nyelvekkel történt összevetését korunk kognitív agykutatásának

²⁸⁰ Hámori 2005. 61. és 123. o.

²⁸¹ A Hámori által „szimbólumok”-nak nevezett kifejezés a mi munkánkban az „absztrakt fogalommal” egyenlő.

²⁸² Uott. 119. o. valamint Péter 1984. 159. o. (Ls. A 77. lábjegyzet)

eredményei szinte szóról szóra és akaratlanul is igazolni látszanak.²⁸³ Az uráli gondolkodásmódról azt állapítottuk meg, hogy az képeséget kedvelő, e képeket, az egészet térben és időben kitergető és egymáshoz viszonyító, időtlen, mellérendelésében divergens, míg a vele szembe állított indoeurópai gondolkodásmód absztraháló, absztrakt fogalmakra törekvő, logikus, részekre koncentráló, konvergens, időben véges. Így tehát azt láthatjuk, hogy míg az indoeurópai gondolkodásban az agy balfélteke, addig az uráli nyelveken beszélő emberek gondolkodásában a jobb félteke működése a dominánsabb.

Igen hasonló eredményre jutott Ornstein is, aki a távol-keleti ázsiai kultúrákat szintén az indoeurópaiakkal vetette össze. Szerinte a nyugati kultúrában, a balfélteke dominanciája túlságosan erős, s ez azt eredményezi, hogy az könnyen elvész a részletekben és ilyenkor csak ritkán jut el/vissza az egésznek a megértéséig. Ezzel szemben az ázsiai kultúrákban, mint például a japánban (a racionalitással és a technológiai gondolkodással szemben) nagyobb szerepet kap az intuíció, az egészre irányuló, a mediatív és misztikus gondolkodás.²⁸⁴

Az uráli és az indoeurópai nyelveket beszélő emberek kultúráinak e rövid, vázaltszerű összehasonlítása alapján nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a világban létező különböző emberi kultúrák között valóban létezhetnek olyan különbségek, melyek agyféltekéink dominanciájában is kimutathatóak. Alighanem az, hogy egy-egy kultúrában az agy melyik féltekéje mennyire domináns azt az adott kultúra függvényének tarthatjuk. Abban azonban mindenképpen bizonyosak lehetünk, hogy a két félteke eltérő működésének alapvető jelentősége van emberré válásunkban, s abban, hogy az emberiség kultúrái különbözőek lehetnek.

* * *

Hámori József a fentiekben már idézett Az emberi agy

²⁸³ Csak sajnálni tudjuk, hogy a magyarországi tudomány elhallgatja és mások előtt eltitkolja a maga legnagyobb filozófusának, Karácsonynak és tanítványainak a munkásságát, akik mindezt a magyar kultúráról idestova már mintegy 70 éve elmondták. (Lsd. munkánk történeti bevezetőjét.)

²⁸⁴ Ornstein 1977 és 1997

aszimmetriái című munkájának utolsó IX. fejezetében azt kérdezi: „A két félteke $1 + 1 = 3$?” Mi erre azt tudjuk válaszolni az uráli kultúra ismeretében, hogy két, egymást kiegészítő (azonos) minőség összege: fél + fél = egy egész. S úgy gondoljuk, hogy ezzel megadtuk a választ arra is, hogy fel lehet-e tennünk a féltekékről olyasféle kérdést, hogy emberi mivoltunk, az emberiség kultúráinak szempontjából jobb-e, fontosabb-e, netán magasabb rendű-e egyik vagy másik féltekénk kisebb vagy nagyobb mértékű dominanciája.

* * *

E munkánk végére érve, a nyugati modern- és a posztmodernkori indoeurópai filozófia reményvesztettségét látva óhatatlanul is felmerül bennünk a kérdés: vajon nem fog-e megtörténni az európai filozófiatörténetben az, ami a zenében a XX. század elején már egyszer megtörtént, amikor is a közép- és kelet-európai zenei nyelvek, zenei gondolkodásmódok felfedezése – Bartók Béla és más középkelet-európai zeneszerzők munkásságában – megmentette az akkoriban irányát vesztett európai zenét?

UTÓSZÓ

Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy főleg a finn, az észti és kivált a városi magyar olvasók számára távolinak tűnhetnek a fenti fejtegetések. A finnséget és az észtséget történelme során igen erős balti és germán hatások érték, melyek természetes, hogy – mint arról dolgozatomban említést is tettem – ha teljesen meg nem is változtatták, de befolyással voltak nyelvi gondolkodásának, életszemléletének, filozófiájának alakulására. Hasonló helyzetben volt a magyar városok lakossága is, mely a századok folyamán erős németesedésnek, sőt németesítésnek volt kitéve. Ezért munkánk valóságalapjának megértése ez utóbbiak részéről nagyobb türelmet, megértést, sőt szeretetet kíván kultúránk, illetve annak történelmi múltja iránt.

Hozzátehetjük mindehhez azt is, hogy a mai angolszász kultúrimerializmus mindenhatósága idején az egész kérdésfelvetés, úgy ahogy van, elavultnak tűnhet. Hiszen olyan korban élünk, amikor a tőkének van szüksége a – tulajdonságok nélküli – emberre, annak teljesítményére, nem pedig egy meghatározott arculatú emberi közösség tagjainak a tőkére. Ebben a kultúrkörnyezetben könnyen gondolhatnánk, hogy Str'mnesék kutatásainak jelentősége e korban, a nagy embermasszák mozgásának idején mellőzhető. Mi azonban megkockáztatjuk, előfordulhat, hogy az Európában „élenjáró” finn–magyar öngyilkossági statisztikákban, a magyarság mai drasztikus fogyásában szerepet játszhatnak olyan okok is, melyek a finnugor népek gondolkodásmódjára, életszokásaira, -felfogására vezethetők vissza. Arra, hogy számukra problémát jelenthet a mai Európának az e népekre rákényszerített indogermán absztrakt, szubjektív és alárendelő jogrendszere, gondolkodásmódja, életvitele, étosza szerint élni.²⁸⁵ Ha ezt további kutatási eredményekkel lehetne igazolnunk, akkor abból messzemenő következtetéseket kellene levonniuk nemcsak a

²⁸⁵ Sok-sok irodalmi kifejeződése közül itt csak két finn példa: Arto Paasilinna regénye: Jäniksen vuosi (= A Nyúl éve) (1975), Tapio Piirainen filmje: Siivoton juttu (= Tisztázatlan dolog) (1997).

nyugat(-európa)i jo-got, kultúrát és tudományt az egész világra kiterjeszteni akaró politikusoknak, de a magyarságért felelősséget érző magyar politikumnak és szofokráciának is.

Az agykutatás szempontjából viszont talán csak arról van szó, hogy visszaállhat-e az agyféltekék szimmetriája az emberiség biológiai történetében. Aligha.

Vaasa-Gödöllő, 2004-2007

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Zenei hangok rövidítései:

d = dó
r = ré
m = mi
f = fá
s = szó
l = lá
t = ti

Az egyes nyelvek és nyelvi szakkifejezések nevének rövidítései:

1. = első személy
2. = második személy
3. = harmadik személy
ang. = angol
cser. = cseremisiz (mari) csuv. = csuvas
E. = egyes szám
é. = észti
eny. = enyeci
fí. = finn
fr. = francia
jak. = jakuti
jur. = jurák
K. = kettes szám
lp. = lapp
m. = magyar
md. = mordvin
mong. = mongol
ném. = német
ngan. = nganaszan
nyj. = nyelvjárás
or. = orosz

osztj. = osztják (hanti)

szölk. = szölkup

T. = többes szám

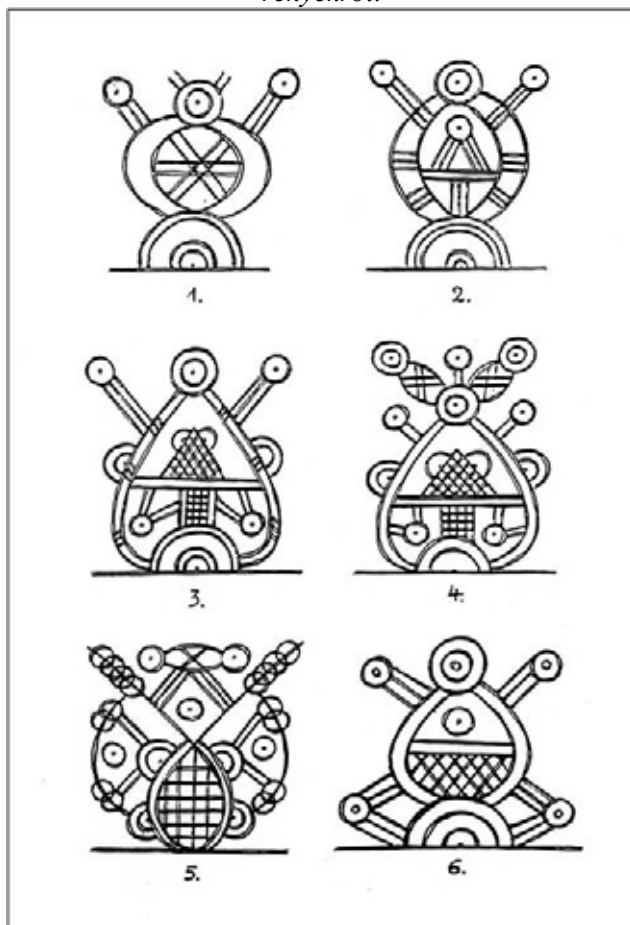
vog. = vogul (manysi)

vty. = votják (udmurt)

zj. = zürjén (komi)

ÁBRÁK ÉS MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. melléklet Terhes, vajúdó és szülő asszonyok képei magyar szekrényekről.

Lükő Gábor 1991. (1974) 18. o.

2/a melléklet
(hanti szöveg)

jěγ-āṅkisajən jěγ-pāxsajən

(1) *jěγ-āṅkisajən jěγ-pāxsajən, tin χōw utmetən χōjna ujoj, tin wān utmetən χōjna ujoj.* (2) *jěγ-pāxət kēčəttə pitot.* (3) *ātiwə āta kēčəttət, χāttiwə χāttə kēčəttət.* (4) *wet jětəryaj tātməj juχ tājtəṅən, χut jětəryaj tātməj juχ tājtəṅən.* (5) *jěγ-āṅkit pātəttət:* (6) „*ječək jěγ-pāxəm jēm utmetə nunt wetot -pa, nunt-pūlat tāptajəm, wəsə pūlat-pa tāptajəm.*”

(7) *jěγ-pāxət joxət wějət, hət wějət jewəttə.* (8) *čānčə pāmmen tāttət, tāttət, jewtət.* (9) *joxət χutəm čupa mōrimot.*

(10) *jěγ-pāxət pəṅətə tāṅot, tēlt.* (11) „*jěγ-pāx, tētīt-pa, tētīt səχət kēčəttən, təṅət-pa, təṅət səχət kēčəttən.* (12) *tətə sət pojəmmə wějajmən, jāttə sət pojəmmə wějajmən.* (13) *jěγ-pāx, jāstəttəm, čj čok, čn jāstəttəm, čj čok.* (14) *joxten χutəm čupa mən mōrimem.*” (15) „*jěγ-āṅkə, těj tōwə joxət-čuplan!*”

A lánytestvér és a fiútestvér

(1) (Volt egyszer) egy lánytestvér és egy fiútestvér, sokáig éltek(-e), ki tudja, rövid ideig éltek(-e), ki tudja. (2) A fiútestvér megbetegedett. (3) Éjszakáról éjszakára betegeskedik, napról napra betegeskedik. (4) Őt nyírfajdnak való ülőlécük van, hat nyírfajdnak való ülőlécük van. (5) A lánytestvér mondja: (6) „Amikor kedves fivérem (még) jól volt, ludat is ejtett, liba(hús)falattal etetett, kacsát is ejtett, kacsa(hús) falattal is etetett”.

(7) Fivérének íját fogta, nyílát fogta, hogy lőjön. (8) Térdére helyezve kifeszíti, kifeszítette, lőtt. (9) A nyíl három darabra tört.

(10) Bement a fivéréhez, sír. (11) „Fivérem, a télen is, a tél folyamán (is) betegeskedsz, a nyáron is, a nyár folyamán (is) betegeskedsz. (12) Százszoros ételszükséget látunk, százszoros italszükséget látunk. (13) Fivérem, (ha) beszélek, (az) szerencsétlenség, (ha) nem beszélek, (az is) szerencsétlenség. (14) Az íjdat három darabra törted.” (15) „Nővérem, hozd ide azokat az íjdarabokat!”

Honti, 1984 170. és 199. o.

2/b melléklet
(udmurt szöveg)

vumurten gozi-punijš adami

odig adami tj durjn gozi punem. punijkiz so dore vumurt potem. potsa, tažj juam: „adami, ton mali puniškod ta goziđe?” „ta tješ pidesse vallañ puktijñ” – šuem adami. „ton tuž-ama batjr, ukjr ušjaškiškod; en ušjaskj, lučče ačmeos njrjš núrjaškom, sokj todomj kudmj kužmo!” „teñid kijtjn monen núrjaškiñj, mjinam pereš đadeenim núrjaškj njrjš!” – šuem adami. tažj šusa, vumurtez tele gondjr dore įstem. gondjr vumurtez adžisa: „mali ton tatčj įjktid?” – keškem šgtem kwareeniz. teje kįlsa, vumurt tuž kwalektjñj kutkem no pjd įjłįštjz gžjt gine pogiramte. sobere įjrze no pjd karsa tje pegžem. tatjn tj durjš adamijež adžisa, tažj šuem: „tabere oskiško: ton tuž batjr; pereš ajjd gine tįnad kęče kęškemjt, ačid ukata tuž kužmo lo. soin tabere ačmeos bjžsa utčalom, kin-ke ažlo potiz, so ik vormoz. tj kotįrti kwiñ-pol bjžsa tupatkįłtam.

A Vu-murt és a kötélverő ember

Egy ember a tóparton kötelet font. Fonása közben kijött (ti. a tóból) hozzá a Vu-murt. Kijövén így kérdezte: ember, minek fonod te ezt a kötelet? Ennek a tónak fenekét felfelé fordítani (tkp. helyezni) – mondta az ember. Te talán igen erős [vagy], szerfölött dicsekedel; ne dicsekedjél, inkább birkózzunk meg (mimagunk) előbb, akkor megtudjuk ki közülünk (tkp. kink) erősebb! Hogy lehetne (tkp. hol van) én velem birkóznod, előbb birkózzál az én öreg apómmal! – mondta az ember. Így szólván az erdőbe küldte a Vu-murtot a medvéhez. A medve meglátván a Vu-murtot: minek jöttél ide?! – kiáltotta durva hangjával. Ezt hallván a Vu-murt nagyon elkezdett remegni és kevés hija (tkp. kevés csak), hogy le nem esett lábáról. Azután fejét is lábbá téve a tóba futott. Itten a tópartbeli embert meglátván így szólott: ezután hiszem, [hogy] te igen erős [vagy]; milyen rettenetes [már]-csak öreg apád is, pedig magad még erősebb lehetsz. Azért ezután mi (magunk) futva próbálkozunk (tkp. keressük, próbáljuk meg); a ki előbbre halad, az fog győzni.

(Munkácsi Bernát fordítása)
Csúcs, 1990 83. és 162. o.

3. melléklet

Lükő Gábor: A tömegek és az egyéniség

A tömeg – divatos szó, divatos fogalom. Tömegtermelés, tömegprodukciónak. Az embertömegek és a tömegember fogalmát talán a szocialisták hozták be. Addig csak az anyagra, annak nagyobb mennyiségére alkalmazták. Földtömeg, kötömeg, víztömeg. S ma nemigen jut eszünkbe, hogy a tömegnek, ennek az elvont fogalomnak a neve a *tömni* igéből származik. De ne a szegény libára gondoljunk most, akit fulladásig töm a gazdasszony, hanem a régifajta *börtömlőre*, akibe a túróat tömte a juhász. Amennyit bele tudott tömni, az volt a túró tömege.

Más egyebet is tartottak a tömlőben, de tömni csak a túróat, vagy más hasonló lágy és homogén anyagot „tömtek” bele. Jól megtömték, hogy ne maradjon benne egy szikra levegő sem, mert ha nem ügyeltek rá, megromlott a túró.

Az embertömeget is így tömik bele valamilyen szervezetbe: pártba, államba, egyházba, szakszervezetbe, részvénytársaságba, szerencsevadászok vagy egyéb rablók bandájába. Ezeknek a szervezeteknek is az a célja, ami a tömlőnek: összetartani a könnyen széthulló részeket és védeni őket a külső levegő fertőző hatásától. Erre való a pártfegyelem, az egyházfegyelem, a titkosrendőrség és a maffiák véres bosszúja.

A tömeg szervezője olyannak képzelem az „emberanyagot”, mint a túróat: lágy, alakatlan, formálható és homogén részekből állónak. A tolvaj, ha kiszedi a lopott túróat a gazdája tömlőjéből és a magáéba gyűrja, nyugodt lehet: senki föl nem ismeri azt. Így szervezte be Hitler is a német kommunistákat a maga pártjába.

Miből lesz a túró? (Így, két esszel, feleim! Éljen a MTA, de hagyja békén a nyelvünket!) Nem a tehéntúróat kérdelem, azt tévesen nevezik túrónak, mert nem túrták azt, hanem csak kiszűrték az összement tejből. Az igazi túróat juhsajtából túrják. Egy nagyfogú reszelőn, egy karvastagságú rúd bemetszett fogain túrják szét az érett sajtot. Ilyen a formája:

A túróat enyhén megsózzák, aztán beletömik egy berbencébe.

Régebben bőrből készült tömlőbe tömték, gyúrták bele a túrót.

Így túrják szét a tömegszervezők is az emberi társadalom természetes alakulatait, a családot, a nemzetséget, a nemzetet, hogy aztán ezek morzsáit belegyömöszöljék a maguk tömlőjébe. Csakhogy az ember nem túrómorzsa, míg el nem züllesztik a szervezők. Az ember mindegyike (megint így, két gyével, mélyen tisztelt akadémikus öcsémuram!), az ember mindegyike egyéniség, s nem lehet mindig túróként bánni vele. De a tömegszervező bomlasztó, fertőző, romlott morzsának tekinti az egyéniséget, s a maga szempontjából igaza is van. Ezért aztán, – ahogy Ady mondja, –

Kereszttel őket szent pap úzi,
S görcsös bottal háj-hasú polgár.

Ez volt a sorsa Szókratésztól kezdve minden nagy egyéniségnek, hát hogy ne lett volna ez az Isten Fiának is?!

A gyermek már kicsi korában egy kis egyéniség. Ezt töri meg legelőször az iskola, az első tömegszervezet a szerencsétlen „kultúrember” életében. – Második a katonaság, a vak engedelmesség tanintézete. 1934-ben például arra tanította egy kiképző káplár a reá bízott fiúkat, hogy az életük csupán hat fillért ér. Annyiba kerül egy revolvergolyó. A káplárnak ugyanis töltött revolver van a táskájában és joga van lelőni, aki szembeszegül szadista kegyetlenkedéseinek.

Pedig egyesek szerint a katona is hamarabb feltalálja magát a háború kritikus fordulataiban, ha tud és mer egyéniség lenni. (Kiemelés K. Gy.)

Az ember nem ágyútöltelek. Nem is fizikai ereje a legértékesebb tulajdonsága. Hanem az egyénisége. – A rablóvezérek jól tudják ezt, s úgy válogatják össze bandájukat. A Civil társadalomban sajnos kevés egyéniség található. És a tudományos életben is ritka, igen ritka az egyéniség. Egy-kettő mégis akad minden században. Talán több is kerülne, de azokat idejében elteszi láb alól a tudományok káplárja. Hiszen csak hat fillérbe kerül. És így már tiszta a nyáj. Megyen a kolomp szava után gondolkozás nélkül.

Hej, pedig a törött gerinc nehezen forr össze. Nem lehet sínek

közé kötözni. Vigyázzatok rá, mesterek, tanítók és egyéb káplárok!

1994. december 3-án

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Arisztotelész 1936. Metafizika. Ford. Halasy-Nagy József. Budapest
- Asplund, Anneli 1992. Kansanlauluja Inkerinmaalta. Pieksämäki
- Bartók Béla 1989. Bartók írásai (Szerk. Talján Tibor). Budapest
- Belocerkovszkaja, I.–Tuhtina, H. ?. Drevnosztyi prikamja (The Antiquities of the Kama River Region) Moszkva (The State History Museum, Moscow)
- Berezcki Gábor 2003. A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest
- Bojarkin, N. I. 1984. Pamjatyiki mordovszkogo narodnogo muzükalnogo iszkussztva. 2. kötet. Szaranszk
- Chafé, Wallace L. 1977. The Recall and Verbalization of Past Experience. Current Issues in Linguistic Theory (Szerk. Roger W Cole). Bloomington
- Chomsky, Noam 1966. Cartesian Linguistics. New York
- Chopra, Deepak 2005. The Book of Secrets. New York
- Csernyecov, V. N. 1971. Naszkalnyije izobrazsenyija Urala
- Csuang Ce XIX. könyve: Az élet megértése. Magyarul: A virágzó délvidék igaz könyve. Budapest, 2000. 23. o.
- Csúcs, Sándor 1990. Chrestomathia Votiatica. Budapest
- Czakó Gábor 2006. A magyar nyelv lelkéről – az ideák nyelve (Kézirat)
- Deme Tamás 2002. Rejtőzködő kulturális kincseink. In: Karácsony 2002. 7. o.
- Döbrentei, Gábor 1832. Magyar helyesírás. Pest
- Erdődi József–Sz. Kispál Magdolna. 1973. Nyelvünk finnugor (uráli) alak- és mondattani sajátosságai. Budapest

- F. Mészáros Henrietta 1982. A budapesti egyetemen tartott előadásai. A szerző feljegyzései
- Fabricius-Kovács Ferenc 1972. A nyelv szociális háttéréről. Adalékok a nyelv társadalomlélektani szemléletéhez. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII. 63–69. Budapest
- Gadamer, Hans-Georg 1966. Mensch und Sprache. In: Gesammelte Werke Bd. 2., (Szerk. J. C. B. Mohr, Paul Siebeck) Tübingen, 1986
- Gadamer, Hans-Georg 1977. Die Aktualität des Schönen. Kunst als Spiel, Symbol und Fest. Stuttgart
- Gadamer, Hans-Georg 1986-87. (1966) Die Universalität des hermeneutischen Problems. In: Gesammelte Werke. Tübingen. 219–231.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. (1962) Igazság és módszer. Budapest. (Az eredeti mű: Wahrheit und Methode. Tübingen, 1975 (Első kiadás 1962))
- Gasset, Jose Ortega y 2003. A tömegek lázadása. Budapest
Gazzaniga, M. S.–Le Doux, J. E. 1981. The Integrated Mind. New York (London)
- Gehlen, Arnold 1976. Az ember. Budapest (Az eredeti mű: Arnold, Gehlen: Der Mensch seine Natur und seine Stellung in der Welt. Frankfurt am Main, 1971)
- Griffin, Em 2001. Bevezetés a kommunikációelméletbe. Budapest
Hajdú Ferenc 1999. Vezérfonal a neuroanatómiához. Budapest
- Hajdú Péter 1981. Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest
- Hajdú Péter 1989. (1966) Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest
- Hari, Riitta 2006. Ovatko ajatukset aivoissamme? In: Tieteessä tapahtuu. Helsinki. 30. o.
- Hámori József 2005. Az emberi agy aszimmetriái. Budapest-Pécs

- Hartmann, Nikolai 1977. *Esztétika*. Budapest
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1974. *Esztétika*. (rövidített kiadás) Budapest
- Heikel, Axel 1894. *Antiqités de la Sibérie occidentale*. (SUST. VI.) Helsingfors
- Heltainé Nagy Erzsébet 1985. A megszólalás kulcsa a másik embernél van. In: *Nyelvészet és tömegkommunikáció*. Budapest. 31–72.
- Hiszamitgyinova, F.G.–Muratova, R. T. 2006. *Russzko-baskirskij-baskirszko-russzkij szlovar*. Ufa
- Honti, László 1984. *Chrestomathia Ostiacica*. Budapest
- Humboldt, von Wilhelm 1903–1936 (1820). *Wilhelm von Humboldts Werke*. (Szerk. A. Leitzman) Berlin
- Ingarden, Roman 1931. *Das literarische Kunstwerk*. Tübinga
- Jakobson, Roman 1960. *Linguistics and Poetics*. In: *Style in Language*. (Szerk. T. A. Sebeok) New York.
- Jaspers, Karl 1977. *Chiffren der Transzendenz*. München
- Junalejeva, R. A. 1999. *Tatarcsa-ruszcsa kecö szuzlege*. Kazany
- Kádár György 1978-1984. *Néprajzi gyűjtőutak a Nyárád mentén*
- Kádár György 1999. *Suomensukuisten kansojen sävelmistöjen luonteesta ja tutkimusmenetelmästä*. (A finnugor népek dalmainak természetéről és azok kutatási módszeréről.) In: *Music and Nationalism*. (Toim. Matti Vainio ja Jouko Laaksamo) Jyväskylä. s. 133–135
- Kádár György 2002. (1999) *Rinnasteinen ajattelutapa suomensukuisten kansojen musiikkiperinteessä*. (A parataktikus gondolkodásmód a finnugor népek zenei hagyományában) Jyväskylä. Ugyanaz rövidített formában: *Is There a Reason for the Existence of a Stand-Alone Finno-Ugrian Musicology?* In: *Asian Musicology*. 2003/3. Korea; *Is There a Reason for the Existence of an independent Finno-Ugrian*

Musicology? A cognitive Approach to the compound nature of Finno-Ugric Musiccultures. In: Folklore vol. 23. <http://www.folklore.ee/folklore/vol23/compound.pdf>. Tallinn

Kádár György 2002. Bartókin ja Kodályn elämäntyö kulttuurivaloituksien valossa. (Bartók és Kodály életműve a kultúrgyarmatosítás tükrében.) In: Music and Power. (toim. Matti Vainio ja Jouko Laaksamo) Jyväskylä. s. 37–68. (Ész-tül: Bartóki ja Kodály elutööst kultuurivallutuste valguses. Sissevaateid keskeuroopluse ja selle kultuuriloo v'rdlevasse uurimise massakultuuri ajastul. käänn. A. Langemets. In: Tuna. Tallinn. 2002. 4–17. o.)

Kádár György–Jaakko, Kellosalo–Eija Kukkurainen (Ford. Szente Imre) 2000. Mentem eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe (Läksi puolahan metsälle, muulle maalle mustikalle). Karjalai, inkeri és finn balladák. Tampere–Szombathely

Kallós Zoltán 1973. Új guzsalyam mellett. (Balladás könyv) Bukarest Kálmán, Béla 1976. Wogulische Texte mit einem Glossar. Budapest

Kant, Immanuel 1781. Kritik der reinen Vernunft

Kant, Immanuel 1966. Az ítélőerő kritikája. Budapest. (Az eredeti mű: Immanuel Kant: Kritik der Urteilskraft. 1790)

Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä. (Kanteletar vagyis a finn nép régi dalai és versezetei.) össze-áll: Elias Lönnrot. (15. kiadás) 1985. Helsinki

Karácsony Sándor 1935. A magyarok Istene. Budapest

Karácsony Sándor 1941. (1993) Az irodalmi nevelés. Budapest

Karácsony Sándor 1941. A magyar világnézet. Budapest

Karácsony Sándor 1947. A másik ember megszületése a tudományban. In: A társas-lélek alsó határa és a jogi nevelés II. Budapest

Karácsony Sándor 2002 (1942). Ocsúdó magyarság. Szokásrend-

- szer és pedagógia. Budapest
- Karácsony, Sándor 1985 (1939). A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Budapest
- Karácsony, Sándor: Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon. Exodus. 1938. Budapest
- Kierkegaard, Sören 1843. De umiddelbare erotiske Stadier eller det Musikalsk-Erotiske. In: Enten Eller. Köbenhavn (Magyarul: Vagyvagy. Budapest, 1978.
- Kodály Zoltán 1964 (1945). Magyar zenei nevelés. Előadás Pécssett. In: Visszatekintés I. (szerk. Bónis Ferenc) Budapest. p. 174–180. (A Finnish translation: In: Unkarilaisuus musiikissa. toim. Matti Vainio ja Maija Fredriksson. Jyväskylä, 1993. s. 59–63.)
- Kodály, Zoltán 1937. A magyar népzene. Budapest
- Kopp, M.–Berghammer, R. 2003. Orvosi pszichológia tankönyv. (Kézirat)
- Kozarev, M. F. 2003. Osznovü jazücseszkoivo miroponyimanyija. Moszkva
- Kövendi Dénes 2002. Karácsony Sándor pedagógiája és az Ocsúdó magyarság. In: Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság. Budapest, 2002. 393–405.
- Kubínyi, Kata 2005. Typologisia eroja suomen ja unkarin persoonankoodauksessa. In: Specimina Fennica XI. Kaukovertailuja IV. A IV. finn–magyar kontrasztív konferencia előadásai. Savariae, 2005
- Lach, Robert 1929. Gesänge russischer Kriegsgefangener I. Band: Finnisch-ugrische Völker 3. Tsheremissische Gesänge. Wien
- Launis, Armas 1908. Lappische juoigos-Melodien. Helsingfors
- Leisiö, Timo 2000. In: Eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe. Karjalai, inkeri és finn balladák. (Läksin puolahan metsälle, muulle maalle mustikalle.) (Ford. Sente Imre, szerk. Kádár György; Kellosalo, Jakko; Kukkurainen, Eija, előszó, kísérő

tanulmányok Leisiö, Timo) Szombathely–Tampere. 5–20. és 138–235. o.

Leisiö, Timo 2000. Karjalai elbeszélő énekek. (Kalevalaisia kertovia lauluja.) In: Kádár György–Jaakko, Kellosalo–Eija Kukkurainen (Ford. Sente Imre) 2000

Ling, Jan (red.) 1980. Folkmusik boker. Stockholm

Locke, John 1690. An Essay Concerning Human Understanding. London. In: Steiger Kornél: Bevezetés a filozófiába. Budapest, 2003. 194. o.

Lotman, Jurij 1973. Kultura i tekszt kak generatori szmiszla. In: Kibernetyiceszkaja lingvisztika. Moszkva. 23–30. o.

Lükő Gábor 1947. Karácsony Sándor: A nyelv élete. Nyíregyházi előadásainak vázlatja (Kézirat)

Lükő Gábor 1970-1980. A zenei szimbólumok. Nyomtatott formában megjelent legutolsó változata: In: Lükő 2002, Budapest

Lükő Gábor 1974. Anya- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. Orvostudományi közlemények. Budapest. Újabb kiadása: Gyökereink 2. 1991. Magyarország

Lükő Gábor 1982. Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művésze. Kecskemét

Lükő Gábor 1984-1987. A Kalevala zenei világa. In: Lükő 2002, Budapest

Lükő Gábor 1991. Gyökereink (Juuremme) 1. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinnelaitoksella)

Lükő Gábor 1991. Gyökereink (Juuremme) 2. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinnelaitoksella)

Lükő Gábor 1992. Gyökereink 3–4. Magyarország (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinne laitos)

Lükő Gábor 1994. A lélek szerkezete. (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinne laitos)

- Lükő Gábor 1994. Gyökereink 5–6. Magyarország (Käsikirjoitus suomeksi: Tampereen Yliopisto, Kansanperinne laitos)
- Lükő Gábor 1995. A magyar művészet évezredei. Néprajzi összehasonlító kiállítás a magyar művészettörténet régmúltjából (Unkarin taiteen vuosituhansia. Vertaileva kansantiteellinen näyttely) (A kiállítást megrendezték egyebek között Budapesten, Pozsonyban, Pécsen, Bécsben, az ottani magyar intézetben és Jyväskyläben nem engedték megrendezni. Hozzáférhető a Lükő Archivumban. 1142 Budapest, Sárköz u. 7.)
- Lükő Gábor 1998. Az időtlen időben. Uralaltáji filozófiánk élő emlékei (Uralaltaillaisen filosofiamme elävät muistot) In: Gyökereink 7. (Juuremme 7.) Magyarország, 1999. 23–105. o.
- Lükő Gábor 1999. Gyökereink 7. Magyarország (Suomeksi: Tampereen kansanperinnelaitoksella)
- Lükő Gábor 2001 (1942). Lükő Gábor művei 1. A magyar lélek formái. Budapest
- Lükő Gábor 2001–2003. Lükő Gábor művei (Sorozatszerkesztő Pozsgai Péter). Budapest
- Lükő Gábor 2002. Lükő Gábor művei 3. Zenei anyanyelvünk. Válogatott zenei tanulmányok I. (Our musical mother tongue. Selected music studies I.) Budapest. (Lükő Gábor művei 3.)
- Lükő Gábor 2003/a (1965). Az indoeurópaióskor zenei hangrendszerének emlékei a finnugor népek folklórjában. In: Zenei anyanyelvünk. 157–180. Budapest. 1965: Vestiges indo-européens dans le folklore musical des peuples finnoougriens (Études finnoougriennes. Tome II. Fasc. 1.). Paris (A Finnish translation is available at the Department of Music, University of Jyväskylä, PL 35, 40351 Jyväskylä, Finland and the Department of Ethnomusicology, University of Tampere, PL 607, 33101 Tampere, Finland)
- Lükő Gábor 2003/b. Lükő Gábor művei. 4. Hímfi és a szarvas – Finnugor mítoszok és magyar emlékeik. Budapest

- Maticsák, Sándor 1995. A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen
- Meri, Lennart 1981. Dokumentin osuus taiteessa. In: Valokuva 1981/12. Helsinki
- Meri, Lennart 1986. Kaleva hääled (Documentary film). Tallinn
- Merleau-Ponty, Maurice 1945. Phénoménologie de la perception. Paris
- Molnár Tamás 2001. A gondolkodás archetípusai. Budapest
- Móricz Zsigmond 1978. Regények VI. Erdély. Budapest
- Munkácsi Bernát 1893. Vogul népköltési gyűjtemény. III. Medveénekek. Első füzet. Budapest
- Nagy Géza 1980. Az egyedi egyetemes (Jean-Paul Sartre). Egy polgári filozófus-művész egyéni és társadalmi kalandja a XX. században. Budapest
- Naszibullin, R. S.–Makszimov, Sz. A. 1995. Kratkij udmurtszko-russzkij, russzko-udmurtzkij szlovar. Izsevszk
- Nyíri, J. Kristóf 1974. A nyelv és gondolkodás viszonyáról – filozófiai szempontból. In: Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet (Szerk. Telegdi Zsigmond). Budapest
- Oborin, V. A. – Csagin, G. N. 1988. Csudszkije dvernosztyi Rifeja. Permszkij zverinüj styl. In: Iszkussztvo Prikamja (The Animal Style of Perm). Perm
- Okladnyikov, A. P.–Martinov, A. L. 1983 Szibériai sziklarajzok. Budapest
- Ornstein, Robert E. 1977. The Psychology of Consciousness. Harcourt Brace Joavonovich, Inc.: New York
- Ornstein, R. 1997. The Right Mind: Making Sense of the Hemispheres, Harcourt Brace: San Diego
- Parkkinen, Tapio 2006. Toivo Kuula – Keskenääinen sinfonia. Vaasan kaupunginteatteri. Vaasa (Kézirat)

- Pekkilä, Erkki 1988. Musiikki tekstinä. (= A zene mint szöveg.)
Jyväskylä
- Péter Ágnes 1984. Neurológia, neuropszichológia. Budapest
- Pipping, Knut 1978. Komppania pienoisysteiskuntana. Keuruu
(Első svéd nyelvű kiadása: Kompaniet som samhälle. Åbo,
1947)
- Pirinen, Kauko–Jutikkala, Eino 2004. Finnország történelme. Bu-
dapest (Az eredeti mű: Kauko Pirinen–Eino Jutikkala:
Suomen historia. Helsinki, 2002)
- Platon Összes művei. I. (Ford. Telegdi Zsigmond) Budapest,
1984
- Pléh, Csaba–Gulyás, Balázs 2003. Mitől kognitív és mitől idegtu-
domány? In: Kognitív idegtudomány. (Szerk. Pléh, Csaba–
Kovács, Gyula–Gulyás, Balázs) Budapest
- Porthan, H. Gabriel 1983 (1766–78). Suomalaisesta runoudesta
(De Poesi Fennica). Vaasa
- Rajeczky Benjamin 1969. Magyar népzene. Budapest. LPX
10095098, LPX18050-053, LPX 18058-060
- Rausmaa, Pirkko–Liisa 1984. Ilokerä. Jyväskylä
- Rédei, Károly 1986–1988. Uralische etymologisches Wörterbuch.
Budapest
- Russell, Bertrand 1991. A filozófia alapproblémái. Budapest (Az
eredeti mű: Bertrand Russell: The problems of Philosophy.
London, 1910)
- Saha, Hannu–Kolehmainen, Ilkka 1991. Jos taide on pyhä, siitä
on kansa kaukana. In: Näkymiä. 1/1991
- Salminen, Simo–Johansson, Antero–Hiltunen, Erkki–Frode J.
Str'mnes 1996. Suomen- ja ruotsinkielisten työntekijöiden
tapaturmasuhteet. In: Työ ja ihminen 10:2. Helsinki
- Sapir, Edward 1912. In: American Anthropologist 14.
- Sartre, Jean-Paul 1964. Les mots. Paris

- Serpell, Robert 1976. *Culture's Influence on Behaviour*
- Schopenhauer, Arthur 1992 (1913). *A zene esztétikája*. Budapest (Az eredetiben: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1819. I. k. 52§)
- Shore, Susanna 1988: "On the So-called Finnish Passive". *Word* 39: 151–176 (*Journal of the International Linguistic Association*)
- Siikala, Anna-Leena 1984. *Tarina ja tulkinta*. Helsinki
- Steinthal, Heyman 1850. *Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*. Berlin
- Str'mnes, Frode J. 1974. To be is not always to be. The hypothesis of cognitive universality in the light of studies on elliptic language behaviour. *Scand J Psychol* 15 (1974). Bergen
- Str'mnes, Frode J.–Johansson, Antero–Hiltunen, Erkki 1982. *The externalised image. Planning and Research Department No 21/1982. The Finnish Broadcasting Company*. Helsinki
- Surowiecki, James 2004. *The Wisdom of Crowds. Why the Many are Smarter Than the Few*. New York
- Szabó Dezső 1934. *A magyar irodalom sajátos arca. – Szabó Dezső füzetek, 3*. Budapest
- Szedov, V. V. 1987. *Finno-ugri i baltü v epohu srednyevkovja*. Moszkva
- Szél Ágoston 1999. *Klinikai anatómia*. Budapest
- Szent Ágoston 1942. *Az Isten városa*. Budapest
- Szkvorcov, M. I.–Szkvorcova, A. V. 2002. *Russzko-csuvaszkij szlovar*. Csebokszari
- Szmirnov, Igor 2000. *Lét és alkotás*. Debrecen
- Szolovjov, V. Sz. 1988. *Szocsinyenyija v 2 t*. Moszkva
- Tarasti, Eero 2004. *Arvot ja merkit. (= Értékek és jelek.)* Helsinki
- Tedre, Ülo–Tormis, Veljo 1975. *Regilaulik*. Tallinn

- Tolsztoj, Lev 1898. Sto takoje iszkussztvo? Moszkva
- Tormis, Veljo 1981. Koolimusik. Tallinn
- Vajda László 1968. A Kalevala világa (Kalevalan maailma) In: Kortárs 1968/9. szám. 1472–1480. o. Budapest
- Vasziljev, V. N. 2004 (1989). Russzko-marijszkij razgovornyik. Jos-kar-Ola
- Vekerdi László 1989. Buddha beszédei. Budapest (A fordítás alapja: Maddzshima-nikája, illetve K. E. Neumann: Die Reden Gotamo Buddhos aus der mittleren Sammlung Majjhimani-kayo des Pali-Kanons, Bd. I-III, 1896–1902)
- Wiik, Kalevi 1999. Suomalaisten alkuperävaihtoehdot (Lehetőségek a finnek eredetére). In: Tieteessä tapahtuu. 1993/3. Helsinki
- Wiik, Kalevi 2002/a. Eurooppalaisten juuret (Az európaiak gyökerei). Helsinki
- Wiik, Kalevi 2002/b. Juurten etsintä (Eredetünk kutatásáról). <http://www.wiik.fi/kalevi/index.htm>
- Wittgenstein, Ludwig 1953. Philosophische Untersuchungen. Oxford Wundt, Wilhelm 1922 (1900-1920). Völkerpsychologie. Második kötet. Die Sprache. Leipzig

Tárgy-, hely- és névjegyzék

A

- Ady 16, 55, 96, 97, 100, 103,
104, 107, 108, 136, 153, 167
afrikai 21
akarati-társadalmi 13, 25
alárendelő 12, 46, 56, 67, 73,
75, 76, 80, 81, 89, 91, 92,
114, 118, 151, 159
alföldi 39, 42
Amerika 93
amérikai 91
Anaximandrosz 136
angol 42
angolszász 159
Arany 62, 78, 80, 97, 148
Arisztotelész 149, 150, 169
Arisztotelész 135
Áron 129
Asplund 70, 169
asszociatív 50
ázsiai 17, 157

B

- Balkán 42
Bartók 23, 53, 92, 105, 117,
121, 122, 123, 124, 125,
126, 158, 169, 172
baskír 71
baszk 42, 43
Bécs 36, 175
Bereczki 81, 116, 169
Bëreczki. 32, 59, 73, 80, 81, 87
Bódhiszattva 141
Bojarkin 79, 169
Bosh 39
Brahms 21

- Brodmann 51
Budapest 36
budapesti 32, 67, 170
Buddha 16, 141, 179
buddhista 141, 142, 153
buddhizmus 142

C

- Camus 16, 96, 104
Canth 16, 96
Chafe 48, 169
Chomsky 45, 169
Chopra 12, 169
Csagin 35, 36, 176
cseremiszi 10, 26, 33, 38, 68, 97,
102, 116, 161
cseremiszek 10, 27, 32
Csërnÿcov 34
Csuang Ce 16, 128, 142, 169
Csuang Cë 153
Csuang-Cë 129, 142
Csúcs 165, 169
csukcsok 86
csuvas 71, 161
Czakó 88, 169

D

- Deme 137, 169
Demnime 37
Derrida 136
diatonizmus 17, 18
diszkriminatív 51
DNS-kutatások 41
Döbrentei 65, 169

E

- Ebner 131

enyecék.....	27	ember	96, 136, 139, 141
Erdély	88	emberek.....	87
erdélyi.....	88	eredet.....	30
Erdődi.....	72, 73, 169	felek	52
értelmi-nyelvi	13, 25	gondolkodás.....	59, 74, 83, 107, 135, 143
erza-mordvinok	27	gondolkodásmód	25, 109
érzelmi-művészeti	13, 25	hangtan.....	27
esetragok.....	54	igenevek.....	63
esetrendszer	59	képzőművészet.....	134
észt.....	22, 42, 53, 61, 115, 124, 126, 159, 161	költő	109
észtek.....	21, 27, 42, 106	körök	77
Észtország.....	22, 23	kutatás	41
észtség	159	megoldás	153
Európa	23	mépek.....	71
F		mondattan.....	81
Fabricius	131, 170	művész	102
finn.....	13, 17, 21, 22, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 42, 43, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 124, 130, 133, 159, 161	művészet	106
balti	87	népcsoportok.....	57
kutató	41	népek.....	27, 43, 52, 53, 71, 96, 109, 114, 159
finnek.....	21, 22, 27, 42, 64, 96, 106	nyelv.....	28, 33, 43, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 76, 79, 135
Finnország	22, 23, 32, 55, 106	nyelvek.....	29, 31, 47, 52, 53, 54, 57, 61, 65, 66, 68, 70, 73, 75, 82, 87, 127, 133, 134
finnországi	22	nyelvészek.....	57
finnség	159	nyelvészet.....	27, 90
finnugor.....	9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 31, 32, 36, 38, 41, 42, 43, 55, 57, 58, 63, 72, 73, 74, 80, 81, 87, 88, 89, 90, 100, 101, 102, 105, 106, 117, 122, 126, 127, 140, 152	őshaza.....	31
		példa	115
		rendezők.....	113
		sajátság.....	87
		szemlélet	86
		szempont	113
		szimbólum.....	35
		szövegalkotás	82
		szövegek.....	85
		zenei világ.....	117
		zeneszerző.....	118, 121
		zenetörténet.....	43

finnugorok 20
 finnugristák 36, 53, 74
 finnugrisztika 27, 32
 francia 13, 20, 161
 Freud 133, 149, 150

G

Gadamer 47, 100, 101, 106,
 109, 131, 132, 133, 170
 Gallen-Kallela 111, 112, 128
 Gasset 128, 140, 141, 170
 Gazzaniga–Le Doux 51
 generatív grammatika 45
 genetika 41
 genetikai 42
 germán 74, 159
 germanizmus 71
 Göbbels 23
 görög 13, 95, 114
 Griffin 47, 170

H

Hajdú 32, 50, 54, 72, 73, 170
 Halotti beszéd 80, 88
 Halotti Beszéd 70
 Hamlet 114
 Hámori 154, 155, 156, 157, 170
 Hamvas 86
 hangtani 27, 29, 65
 hangváltozások 27, 29, 30
 hantik 27
 Hari 137, 138, 170
 Hartmann 101, 171
 Háy 133
 Háy János 94
 Hegel 132, 171
 hegeli 134
 Heidegger 136
 Heikel 34, 171
 helsinki 113
 Helsinki 114, 137, 170, 172,

176, 177, 178, 179
 Hältainé 130
 hemiton 17, 18
 Herbart 149
 Herder 46
 hermeneutika 49
 hétfokú 32
 Hiltunen 47, 54, 96, 113, 177,
 178
 Hiszámítgyinova 71, 171
 Honti 164, 171
 horvát 23
 Humboldt 46, 171
 Husserl 101, 131

I

Ibériai-félsziget 42
 igenevek 63
 Iliász 85
 Ilmarinen 85, 95
 indiai 20, 141
 indián 47
 indiánok 22
 indoeurópai 12, 17, 18, 19, 25,
 38, 42, 43, 61, 67, 70, 73,
 74, 75, 81, 87, 90, 95, 100,
 102, 105, 106, 113, 114,
 116, 126, 136, 140, 149,
 156, 157, 158
 gondolkodás 74
 indoeurópai 55, 56, 91, 116
 indogermán 47, 54, 56, 57, 81,
 85, 86, 108, 117, 143, 144,
 148, 159
 indogermán 55, 56
 Ingarden 101, 171
 irányhármasság 54, 57, 65
 izsórok 27

J

Jakobson 130, 131, 171

jakut.....	161	komik.....	27
Jancsó.....	113	komi-permjákok.....	27
Jaspers.....	134, 152, 171	Kopp-Berhammer.....	155
Johansson.....	47, 54, 96, 113, 177, 178	Kostiainen.....	122
jurák.....	161	Kövendi.....	128, 173
K			
Kádár.....	13, 24, 32, 65, 76, 79, 117, 171, 172, 173, 174	Közép-Európa.....	23
Kalevala.....	85, 95, 102, 105, 118, 121, 174, 179	közép-európai.....	13, 14, 22, 23, 24
kalevalai.....	76, 85, 90, 91, 95, 105, 113	köztes nyelvek.....	30, 31
Kallós.....	78, 172	Kubínyi.....	62, 173
Kálmán.....	61, 172	Kullervo.....	85
Kant.....	100, 101, 149, 151, 172	kultúrimerializmus.....	159
Kanteletar.....	77, 107, 172	kultúrnacionalisták.....	23
Karácsony.....	4, 10, 12, 15, 19, 20, 23, 25, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 66, 67, 68, 74, 75, 77, 78, 85, 90, 91, 94, 95, 96, 100, 107, 108, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 140, 144, 148, 150, 169, 172, 173, 174	Kuula.....	113, 114, 176
karjalaiak.....	27	L	
Kaurismäki.....	113	Laari.....	79
képzetmassza.....	48	lapp.....	32, 39, 42, 43, 115, 161
Kierkegaard.....	101, 173	lappok.....	27
kínai.....	20, 128, 129, 142	latin.....	42
Kiskunság.....	38, 174	Launis.....	115, 173
Kispál.....	72, 73, 169	legjobban.....	48, 153
Kodály.....	6, 17, 53, 54, 94, 105, 122, 123, 124, 172, 173	Leisiö.....	43, 173, 174
kognitív.....	17, 18, 23, 24, 44, 50, 52, 106, 130, 156	lélektani	
elméletek.....	49	alany.....	56
Kolehmainen.....	177	állítmány.....	56
kolinda.....	23	bővítmény.....	56
		Lemminkejnen.....	85
		lengyel.....	23, 97, 99
		lett.....	42
		lettek.....	11, 42, 49
		Levy.....	50
		Ling.....	39, 174
		Linna.....	82, 91, 92, 133
		Liszt.....	21
		lívek.....	27
		Locke.....	174
		Lotman.....	49, 174
		Louhi.....	96
		Lukács.....	24
		Lükő.....	4, 7, 10, 13, 17, 18, 19, 20, 23, 32, 33, 34, 35, 36,

38, 40, 41, 55, 62, 65, 68,
69, 87, 89, 94, 97, 100, 105,
107, 108, 109, 110, 115,
117, 129, 130, 133, 137,
138, 139, 163, 166, 174, 175
Luukkonen..... 114

M

Macbeth..... 114
Madách..... 113
magyar6, 13, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 28, 29, 30,
31, 36, 38, 40, 53, 54, 55,
56, 58, 62, 64, 67, 68, 71,
72, 75, 83, 88, 89, 90, 94,
95, 96, 97, 105, 107, 110,
113, 127, 133, 140, 159,
160, 161, 163, 173, 175
beszélők 70
dalok 105
ember55, 66, 67, 68, 69, 70,
95, 129, 133, 140, 144
enber 55
észjárás..... 53, 54
föld..... 95
gondolkodás 67
gondolkodásmód 53
grammatika 55
gyermek 53, 69
igealak 59
igeidők 59
igeragozás 62
irodalom 68
írók..... 82, 83
jelentés 67
klasszikus 129
köznyelv..... 64
kultúra 157
mesék 73
művészet 36
nép..... 52, 53

népdalok..... 54
népmesék 144
nyelv54, 55, 57, 59, 65, 66,
67, 68, 70, 71, 73, 75, 77,
82, 83
nyelvelék..... 31, 70, 80, 88
nyelvészek..... 62
nyelvjárás 67
nyelvtan..... 56
olvasók 68
parasztdalok 95
pésztoember 142
reformok 96
színművészet..... 113
szó 89, 90
szórend..... 56
sztatisztika..... 159
társadalom..... 94
tiszt..... 95
tragikus 144
változat..... 141
városok..... 159
világnézet..... 144
Magyar Rádió..... 72
magyarok 13, 20, 21, 27, 39, 42
képzőművészete 38
Magyarország..... 150
manysi 26, 37, 162
manysik 27
mari 26, 33, 38, 68, 161
marik 27
Marjatta 85
Martinov..... 176
mellérendelő12, 14, 21, 53, 54,
68, 72, 75, 79, 81, 82, 83,
85, 89, 90, 91, 93, 95, 109,
113, 114, 118, 122, 127,
128, 132, 134, 135, 136,
138, 140, 150, 151
Meri..... 37, 126, 176
Merinek 37, 126

Merleau–Ponty 131, 176
 Mészáros..... 6, 59, 170
 Mikszáth 68, 75, 76, 82
 mitológiakutatás 13, 32
 moksa-mordvinok.....27
 Molnár 136, 176
 Molotov–Ribbentrop-paktum23
 mongol..... 117, 161
 mordvin 10, 74, 79, 161
 mordvinok 10
 Móricz 88, 176
 Mozart 120
 Munkácsi 77, 78, 165, 176
 Muratova 71, 171
 Murmanszk–Lëningrád 93

N

Nagy ... 103, 130, 169, 171, 176
 Namtuszó.....37
 Naszibullin-Makszimov 71
 német18, 20, 53, 67, 83, 87, 91,
 93, 118, 149, 152, 161, 166
 némét 18, 53, 69
 németesedés..... 159
 Németh 24
 Néméth 22, 24
 néprajz 32
 névszói állítmányok..... 72, 73
 névtő rendszer 59
 névtőrendszer 59
 nganaszan 89, 161
 nganaszanok 27
 Nietzsche 16, 136
 norvég..... 17, 140
 Numi-Tórem..... 77
 Nyárád 88, 117, 171
 nyelvcsaládok 42, 53
 nyelvfilozófiai4, 10, 13, 19, 53,
 131
 nyelvközösség 44
 nyenyecék..... 27

Nyíri 44, 45, 46, 176
 nyugat-európai17, 20, 21, 24,
 116, 118, 121, 132, 134, 135
 nyugati finnugor 75, 80

O

Oborin 34, 35, 36, 176
 Oborin Csagin 34
 Odüsszeia 85
 Odüsszeusz 121
 Okladnyikov 109, 176
 Okladnyikov-Martinov 109
 órosz 13
 Ornstein 157, 176
 Orosilla 77
 orosz10, 11, 13, 14, 74, 91, 92,
 101, 132, 161
 Orosz 15
 Oroszország 9, 10, 11
 őshazaelméletek 42
 őshazakutatás..... 31
 összehasonlító kultúraelmélet
 13, 32
 összehasonlító kultúrákutatás41
 összfinnugor 13
 osztyák..... 76
 osztyákok..... 27

P

Paasilinna 159
 paleoázsiai 86
 Parkkinen..... 113, 176
 passzív 61, 62, 107, 128, 130
 Pécs 36, 173, 175
 Pekkilä..... 114, 122, 177
 pëntatón 18
 pentatónia 17
 pentatonika 18
 perceptuális..... 51
 permi 33, 34, 36
 Péter..... 156, 170, 177

Pétër 50, 51
 Piirainen 113, 159
 Pikkarainen 150
 Pipping 93, 94, 177
 Pirinen–Jutikkala 22
 Platón 100
 Platóni 102
 Port Royal 45
 Porthan 90, 177
 Pozsony 36, 175
 prepozíciók 54
 Puszta 60

R

Rajeczky 177
 Rajčeczky 142
 Rausmaa 77, 177
 Rédei 28, 177
 Római Birodalom 42
 román 23
 runóénekes 77, 90
 runóéneklés 124
 Russell 135, 177
 Rusz 11, 13

S

Saha 23, 177
 Saha–Kolehmainen 23
 Salminen 47, 54, 96, 177
 Salminen–Johansson–
 Hiltunen–Str’mnés 47, 54
 sámán 37
 sámándob 41
 sámánok 39
 Sapir 45, 46, 177
 Sapir–Whorf 46
 Sartre 103, 141, 176, 177
 Schelling 134
 Schopenhauer 116, 126, 178
 Serpell 47, 178
 Shakespeare 114

Shore 55, 61, 178
 Siikala 86, 178
 Siljander 149
 Steinthal 46, 49, 178
 Str’mnés 17, 47, 54, 96, 113,
 140, 159, 177, 178
 Surowiecki 138, 178
 svéd 17, 39, 54, 93, 96, 106,
 113
 Szabó 105, 178
 szamojéd 27, 74
 szanszkrit 141
 Szedov 36, 178
 székelyek 42
 szekund 17
 Szél 51, 178
 Szeldjukova 6, 15
 Szent Ágoston 45, 136, 178
 Szente 79, 172, 173, 174
 szentesi 40
 Szentgerice 88
 szentgëricei 117
 szibériai 37, 39, 41
 Sziddhártha 141
 Szmirnov 132, 134, 136, 152,
 153, 178
 szofokrácia 15, 22, 24, 160
 szölkup 162
 szölkupok 27
 Szolovjov 132, 178
 szovjet 23, 92, 93
 szubordinálók 85

T

Tao 142
 Tarasti 106, 178
 társaslélëktan 25
 társaslélektani 4, 10, 23, 47, 150
 társaslelki 25, 150, 151
 tatár 71
 távol-keleti 157

taxonómikus	18
Tedre–Tormis	115
tobolszki	34
Tokarëv.....	41
Toldi	78, 80, 81
Tolsztoj.....	101, 102, 179
Tormis 121, 122, 123, 178, 179	
török	26, 71, 87, 117
Tuhtina	41, 89, 109, 169
Tuoni	85
Tyëplov.....	65

U

udmurt	162, 165
udmurtok	27
Ukko	95
Ukrajna	42
Ural-altáji	20
Ural-hegység	32
uráli4, 9, 10, 11, 13, 14, 18, 19, 20, 41, 57, 73, 156, 157, 158	
nép.....	25
népek.....	27, 105
nyelvek25, 41, 68, 72, 74, 75, 80	
uráliak.....	20

V

vaasai	113
Väinämöinen	95

Vajda85, 86, 91, 95, 118, 121, 179	
Värri	149
Vasziljev	71, 179
Vejnemöjnen	85
Vëkërdi	141, 142
vepszék	27
Vikár.....	102, 116
viszonyító53, 57, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 75, 80, 157	
Vivaldi	119
Vlagyimir	10
vogul.....	59, 61, 76, 77, 85, 162
Vogul	109
vogulok.....	27
votjákok.....	10
vótok.....	27
vottyák.....	76
vottyákok.....	27

W

Wiik.....	41, 42, 43, 179
Wittgenstein	47, 48, 179
Wittgensteint	47
Wundt... 46, 47, 49, 50, 53, 179	

Z

Zarathustra.....	16
zenetudomány.....	32
zürjének	10, 27

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	9
I. BEVEZETÉS	17
I. 1. KÜLÖNLEGESSÉGEK, FURCSASÁGOK A MAGYAR ÉS MÁS FINNUGOR NÉPEK KULTÚRÁIBÓL	17
I. 2. A TÉMA FELVETÉSÉNEK EDDIGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI AKADÁLYAI	20
II. CÉLKITŰZÉSEINK, A KUTATOTT ANYAG	25
III. A FINNUGOR (URÁLI) NYELVCSOPORT NÉPEINEK ÖSSZETARTOZÁSA	27
IV. NYELV ÉS GONDOLKODÁS – ÁLTALÁNOS RÉSZ	44
IV. 1. A NYELV ÉS A GONDOLKODÁS (MÓD), A VILÁGLÁTÁS, ILLETVE A VILÁGNÉZET KAPCSOLATÁNAK LEHETŐSÉGE A NYELVÉSZETI ÉS NYELVFILÓZÓFIAI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN.....	44
IV. 2. ELTÉRŐ NYELVI, ZENEI GONDOLKODÁSI ÉS KÉPFELFOGÁSI STRATÉGIÁK A KOGNITÍV NEUROPSZICHOLOGIAI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	50
V. FINNUGOR „FELEK” EGYMÁS KÖZÖTT – A FINNUGOR TÁRSASLÉLEK ÉRTELMI, ÉRZELMI ÉS AKARATI VISZONYULÁSA	52
V. 1. A FINNUGOR TÁRSASLÉLEK ÉRTELMI (NYELVI) VISZONYULÁSA ÉS ANNAK MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI.....	53
V. 1. 1. <i>A magyar és a finnugor népek nyelvi gondolkodásának sajátságairól általában</i>	53
V. 1. 2. <i>A finnugor népeknek a konkrét beszédhelyzethez viszonyító gondolkodásmódja, s ennek tükröződése nyelvük alak- és hangtanában – a beszélő felek és a finnugor nyelvek irányhármassága</i>	57
V. 1. 3. <i>A konkrét szemléleten és viszonyításon alapuló gondolkodásmód a fogalomalkotásban és a fogalmak használatában</i>	67

V. 1. 4. <i>Viszonyítás a szövszerkezetekben, a mondatalkotásban, a mondatok és a tagmondatok között</i>	72
V. 1. 5. <i>Viszonyítás a finnugor szövegalkotásban</i>	82
V. 2. A FINNUGOR „TÁRSASLÉLEK” AKARATI (TÁRSADALMI) VISZONYULÁSA – „FELEIM”	87
V. 3. A FINNUGOR „TÁRSASLÉLEK” ÉRZELMI (MŰVÉSZETI) VISZONYULÁSA	100
V. 3. 1. <i>Egy általános finnugor művészetelmélet alapjai, a felek művészetelmélete – Ady életműve illetve Karácsony és Lükő munkássága alapján</i>	100
V. 3.2. <i>A finnugor gondolkodásmód a képző-, a film- és a színházművészetben</i>	109
V. 3. 3. <i>A finnugor népek gondolkodásmódja a zenében</i>	114
VI. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBER VILÁGA – AZ OBJEKTÍV ÉS PRIMITÍV MELLÉRENDELŐ GONDOLKODÁS FILOZÓFIÁJA	127
VI. 1. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBEREK LOGIZMÁI, ANNAK JELLEMZŐI – FILOZÓFIAI GONDOLKODÁSÁNAK ALAPJAI	127
VI. 1. 1. <i>A finnugor nyelveken beszélő emberek logizmái</i>	127
VI. 1.2. <i>A finnugor nyelveken beszélő emberek logizmainak jellemzői</i>	134
VI. 2. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBEREK FILOZÓFIAI TÉTELEI A NYUGAT-EURÓPAI FILOZÓFIA TÜKRÉBEN – EGY FINNUGOR KULTÚRAELMÉLET KÖRVONALAI	135
VII. A FINNUGOR NYELVEN BESZÉLŐ EMBER ÉS AZ Ő ÉLETE TÉRBEN ÉS IDŐBEN – EGY FINNUGOR FILOZÓFIA LEHETSÉGES KÖRVONALAI	140
VIII. FILOZÓFIAI ÉS PEDAGÓGIAI KÉRDÉSFELVETÉSEK FINNUGOR ÉS INDOEURÓPAI	149
SZEMMEL	149
IX. ÖSSZEFOGLALÓ AZ EMBERI AGY MEGISMERŐ TEVÉKENYSÉGÉVEL FOGLALKOZÓ (KOGNITÍV AGY)KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	154
UTÓSZÓ	159

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.....	161
ÁBRÁK ÉS MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	163
FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM.....	169
TÁRGY-, HELY- ÉS NÉVJEGYZÉK.....	180

„E munkám megírására a Jyväskyläi Egyetem Hungarológia Intézete folyóiratának szerkesztői még valamikor öt éve kértek fel. Nagy örömmel láttam neki feladatombnak, de az aztán sokáig elhúzódott, nemcsak azért, mert egyéb iskolai teendőim lefoglaltak, hanem azért is, mert közben – a joskar-olai finnugor kongresszuson – csuvas, mari, karjalai és komi nyelvészekkel volt alkalmam a témáról beszélgetni, s kiderült, hogy ez a kérdéskör számukra egyáltalán nem idegen. Ez viszont arra bátorított, hogy bővebben is merjek írni. Munkám egyik első változatának orosz nyelvű fordítását el is küldtem Moszkvába, hogy vitassuk meg, aminek az eredménye – különösebb viták helyett – az lett, hogy azt az ottani Academia Kiadó kiadta. Az itt kézben tartott könyv a moszkvai kötet (2006) bővített és javított kiadása.

Ezúton mondok köszönetet az Onkilahden kouluban dolgozó minden kedves tanártársamnak az irántam és munkálkodásom iránt mutatott megértéséért”

KÁDÁR GYÖRGY